

Theoretische toetsing maatregelen tegen alcohol gerelateerd uitgaansgeweld

Marga van Aalst, Bram van Dijk
Lotte Loef

RAPPORT

Theoretische toetsing maatregelen tegen alcohol gerelateerd uitgaansgeweld

Marga van Aalst, Bram van Dijk
Lotte Loef

Amsterdam, 27 november 2014

Marga van Aalst, Bram van Dijk
Senior onderzoeker, partner
bvandijk@dsp-groep.nl

Lotte Loef
Medior onderzoeker
lloef@dsp-groep.nl

Dit onderzoek is uitgevoerd door DSP-groep, in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Veiligheid en Justitie.
© 2014, WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie, auteursrechten voorbehouden.
Begeleider: Mark van der Giessen.

Inhoud

Samenvatting	5	
Inleiding	10	
1	Variatie in uitgaan, inrichting horecagebieden, zintuigbeïnvloeding	13
1.1	Maatregelen en beleidstheorie	13
1.2	Toetsing van maatregelen	16
1.3	Conclusies	22
1.4	Referenties	23
2	Handhavingslijn	26
2.1	Theoretische achtergrond	26
2.2	Toetsing maatregelen	29
2.3	Conclusies	35
2.4	Referenties	36
3	Bewustzijnslijn	39
3.1	Theoretische achtergrond	39
3.2	Beleidsstheorie	40
3.3	Toetsing van de maatregelen	40
3.4	Conclusies	43
3.5	Referenties	44
4	Gedragslijn	46
4.1	Theoretische achtergrond	46
4.2	Beleidsstheorie	48
4.3	Toetsing van de maatregelen	50
4.4	Conclusie	54
4.5	Referenties	56
5	Marketing en verkoop	60
5.1	Maatregelen en beleidstheorie	60
5.2	Toetsing maatregelen	63
5.3	Conclusies	66
5.4	Referenties	67
6	Integrale aanpak uitgaansgeweld	70
6.1	Beleidsstheorie	70
6.2	Voorbeelden van integrale aanpakken	70
6.3	Voorwaarden voor een succesvolle integrale aanpak	74
6.4	Conclusies	75

6.5	Gebruikte literatuur	75
7	Conclusies	77
	Bijlagen	
	Bijlage 1 Literatuurlijst	81

Samenvatting

Theoretische toetsing maatregelen tegen alcohol gerelateerd uitgaansgeweld

Op initiatief van het Ministerie van Veiligheid en Justitie en het Openbaar Ministerie vond in juni 2014 een expertmeeting plaats rondom het thema Alcohol en Uitgaansgeweld. Hierin zijn ideeën gegenereerd rondom het tegengaan van alcohol gerelateerd uitgaansgeweld. De resultaten van deze expertmeeting werden in een beknopte planevaluatie theoretisch getoetst aan de hand van wetenschappelijke literatuur. Hierbij gold de volgende probleemstelling:

“Is het aannemelijk dat de voorstellen uit de ‘Expertsessie Alcohol en Uitgaansgeweld’ van 26 juni 2014 de kans op alcohol gerelateerde uitgaansagressie kunnen verminderen?”

De ideeën uit de expertsessie zijn in vijf thema's ondergebracht:

- 1 Variatie in uitgaan, inrichting horecagebieden, zintuigbeïnvloeding
- 2 Handhaving
- 3 Bewustmaking van de risico's
- 4 Gedragsbeïnvloeding
- 5 Marketing en verkoop

Voor ieder van deze thema's was de volgende onderzoeksvraag leidend:

- 1 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat de voorgestelde maatregelen (op de te onderscheiden thema's) bij kunnen dragen aan het terugdringen van alcohol gerelateerd uitgaansgeweld?

Daarnaast de aanvullende onderzoeksvraag:

- 2 Welke lessen kunnen getrokken worden uit de *best practices* op het gebied van de aanpak van (alcohol gerelateerd) geweld in uitgaansgebieden?

Bij de planevaluatie is de definitie gehanteerd van de Landelijk programma Aanpak geweld (LpAg) van de Nationale politie. Deze definitie luidt:

Uitgaansgeweld is niet gelegitimeerd, expressief geweld – niet zijnde huiselijk geweld – in een uitgaansgebied of op de wegen naar dit gebied, bestaande uit een verbale, fysieke en/of seksuele handeling gericht tegen personen.

Werkwijze

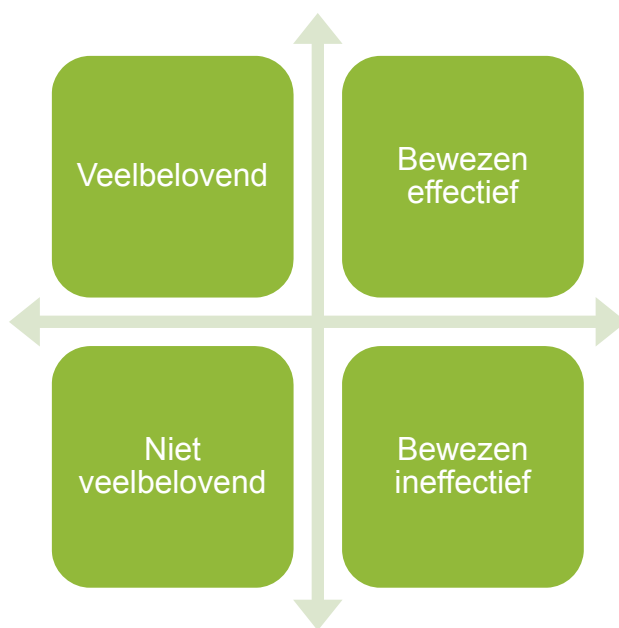
Voor de planevaluatie is een literatuurverkenning uitgevoerd waarin is onderzocht of de voorgestelde maatregelen reeds uitgetoetst en onderzocht zijn en zo ja, wat de mate van bewijs en de mate van effectiviteit van de maatregelen is. Als de maatregelen nog niet onderzocht zijn, is de theorie achter de stappen van de betreffende maatregelen getoetst.

Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van meta-evaluaties en reviews, aangevuld met:

- literatuur waaruit de achterliggende beleidstheorie blijkt;
- evaluaties van afzonderlijke maatregelen of van integrale projecten.

Op grond van de literatuur die in ons onderzoek is geanalyseerd brengen we de maatregelen onder in onderstaande matrix. Hierin worden maatregelen afgezet tegen een horizontale (X) as van 'mate van bewijs' en een verticale (Y) as die 'mate van effectiviteit' representeert. Eventuele randvoorwaarden die mogelijk een rol spelen bij de uitvoering van de maatregelen en die mogelijk invloed kunnen hebben op de effectiviteit, worden in de matrix niet meegewogen. Hierover rapporteren we wel in de begeleidende tekst en conclusies.

Figuur 1 Matrix voor beoordeling literatuur over maatregelen

Uitkomsten theoretische toetsing

De uitkomsten van de theoretische toetsing geven we weer in onderstaande overzicht. Hierin zijn per thema/lijn alle maatregelen opgenomen en beoordeeld in termen mate van bewijs en mate van effectiviteit. Voor de effectieve en veelbelovende maatregelen In het schema geven we tevens weer voor welke doelgroep hij geschikt is en welke randvoorwaarden hier mogelijk op van toepassing zijn.

Overzicht maatregelen Alcohol en Geweld

Categorie	Maatregelen	Doelgroep	Randvoorwaarden
LIJN 1			
EFFECTIEF	Geen		
VEELBELOVEND	Variatie in uitgaan	Uitgaanspubliek	Langetermijnaanpak
	Inrichting uitgaansgebieden	Uitgaanspubliek	Kosten en benodigd draagvlak afhankelijk van type inrichtingsmaatregelen
	Zintuigbeïnvloeding	Uitgaanspubliek	In buitenruimte relatief eenvoudig te realiseren; effect is moeilijk in te schatten. In horecagelegenheden is draagvlak ondernemers cruciaal. Soms zijn er juridische haken en ogen
LIJN 2			
EFFECTIEF	Interventie na alcoholmisbruik	Drinkers die in ziekenhuis belanden/aangehouden worden	Meeste effect bij gebruik boostersessie en persoonlijk feedback over alcoholgebruik
	Training barpersoneel	Uitgaanspubliek	Ondersteuning van de leiding van horecaondernemers en in combinatie met handhaving verbod op doorschenking
VEELBELOVEND	SwipID	Jongeren onder de 18	Draagvlak bij ondernemers
	SUS-teams	Uitgaanspubliek	Tamelijk kostbaar door grote personeelsinzet. Handhavers moeten aan nodige competenties voldoen.
	Vergroten groepscontrole	Jongeren	Draagvlak en goede organisatiegraad jongerenorganisatie
	Collectieve horecaontzegging	Uitgaanspubliek dat zich misdragen heeft	Draagvlak bij horecaondernemers. Goede controle op verbod.
	Pubwatch	Uitgaanspubliek	Draagvlak bij horecaondernemers
	Invoering stewards	Uitgaanspubliek	Zie sus-teams
	Openbare Orde Team	Uitgaanspubliek	Zie sus-teams
NIET VEELBELOVEND	Verbod op doorschenken zonder adequate handhaving		
BEWEZEN INEFFECTIEF	Training barpersoneel zonder handhaving		
LIJN 3			
NIET VEELBELOVEND	Educatieve maatregel		
BEWEZEN INEFFECTIEF	Voorlichting over risico's		
	Massamediale voorlichting		
LIJN 4			
EFFECTIEF	Zelfbeheersing	Alle doelgroepen	Face to face of gericht via internet gegeven Presenteren sociale normen
	Persoonlijke feedback	Jongvolwassenen, probleemdrinkers	
WISSELEND EFFECTIEF	Ouder interventies	Minderjarigen, vooral leeftijd overgang basis- voortgezet onderwijs	Richten op actieve ouderbetrokkenheid en vergroten opvoedingsvaardigheden Betrekken van ouders bij schoolinterventies Hoge opkomst onder ouders bevorderen
VEELBELOVEND	Nudges	Veelbelovend in alle doelgroepen	Oppassen voor contra-nudges Combineren met regelgeving en handhaving Testen op averechts effect
	Sociale normen	Veelbelovend in alle	Rekening houden met ethische gevoeligheid

		doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	
	Rolmodellen	Veelbelovend in alle doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	Zorgen voor aansprekende rolmodellen
	Alternatieve BOB	Veelbelovend in alle doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	
LIJN 5			
EFFECTIEF	Beperken reclame en marketing	Minderjarigen en jongvolwassenen	Creëren draagvlak fabrikanten en overheid Social marketing gebruiken
	Tegengaan stuntprijzen/ verhogen prijzen	Alle doelgroepen	Draagvlak Wetgeving
VEELBELOVEND	Tegengaan online markt	Veelbelovend vooral bij minderjarigen	Mogelijk maken handhaving
	Afschaffen happy hours	Veelbelovend vooral bij jongvolwassenen (uitgaanspubliek)	
NIET VEELBELOVEND	Unit labeling		
	Tegengaan online markt		

Op basis van de theoretische toetsing kunnen per thema de volgende hoofdconclusies getrokken worden:

- **Lijn 1: Variatie in uitgaan, inrichting horecagebieden, zintuigbeïnvloeding**
De maatregelen uit deze lijn zijn nog weinig uitgetoetst of /en slechts in beperkte mate geëvalueerd, maar wel allen veelbelovend.
- **Lijn 2: Handhavingslijn**
Bij maatregelen uit lijn 2 valt op dat de betrokkenheid van de horeca bij handhaving met name in het buitenland grondig is geëvalueerd. Onder de voorwaarden dat training van personeel gecombineerd wordt met handhavingsactiviteiten (controles) en dat er draagvlak is bij horecaondernemers is hier sprake van effectieve maatregelen die in Nederland navolging verdienen. Een combinatie met het in Engeland populaire Pubwatch-programma verdient overweging.
Daarnaast zien we de afgelopen jaren nieuwe vormen van handhaving ontstaan die vaak veelbelovend zijn. Het is wenselijk dat deze maatregelen de komende tijd geprobeerd en goed geëvalueerd worden zodat kaf en koren van elkaar gescheiden kunnen worden.

- **Lijn 3: Bewustzijnslijn**

De maatregelen uit de bewustzijnslijn zijn op zichzelf niet effectief om alcoholgebruik te verminderen. Bewustmaking van risico's van alcoholgebruik via massamediale campagnes of via voorlichting op school blijken niet effectief om gedrag te veranderen. Massamediale campagnes kunnen wel zinvol zijn in combinatie met andere maatregelen bijvoorbeeld om publiek te informeren over nieuwe handhavingsmaatregelen of om lokale preventieprogramma's te ondersteunen.

Kanttekening hierbij is dat de kosten van traditionele massamediale campagnes hoog zijn. Interventie op school kan effectief zijn als dit ingevuld wordt met meer dan alleen het bewust maken van risico's, bijvoorbeeld door jongeren ook weerbaarder te maken tegen de sociale invloed van leeftijdsgenoten. Daarmee komen we op het terrein van lijn 4.

- **Lijn 4: Gedraglijn**

De maatregelen in lijn 4 die zich richten op bewuste gedragsbeïnvloeding zijn bewezen effectief. Met de maatregelen die zich richten op onbewuste gedragsbeïnvloeding is minder ervaring en deze zijn dan ook nog zelden geëvalueerd. Deze maatregelen worden wel als veelbelovend beschouwd. Aan onbewuste gedragsbeïnvloeding kleven wel ethische vraagstukken.

- **Lijn 5: Marketing en verkoop**

De maatregelen in de vijfde lijn zijn effectief (beperken reclame en marketing) of veelbelovend (tegengaan stuntprijzen, format voor happy hours). We zien dit soort maatregelen in Nederland nog weinig toegepast worden; draagvlak bij horecaondernemers is een noodzakelijke voorwaarde.

- **Beste practices**

Integrale projecten waarin maatregelen uit verschillende lijnen gecombineerd worden, blijken vaak succesvol te zijn. In Nederland zien we bij dit soort projecten vooral combinaties van maatregelen uit de lijnen 2 en 4. Het verdient zeker aanbeveling =deze aanpakken aan te vullen met maatregelen uit de eerste en vijfde lijn.

0 Inleiding

Op donderdag 26 juni jongstleden heeft op initiatief van het Ministerie van V&J en het OM een expertmeeting plaatsgevonden rond het thema Alcohol en Uitgaansgeweld. In deze sessie stond de volgende vraag centraal:

“Wat kunnen we doen om de uitgaanscultuur (en de rol van alcoholgebruik daarbinnen) zodanig te veranderen dat de kans op uitgaansagressie en de daaraan gerelateerde problematiek sterk verminderd wordt?”

Uit deze sessie kwam een groot aantal ideeën naar voren die vervolgens in vijf thema's ondergebracht zijn:

- 3 Verrijking van het horeca-landschap (innovatie)
- 4 'Slimme' handhaving (handhaving)
- 5 Bewustmaking van de risico's (bewustzijnsbevordering)
- 6 Het beïnvloeden van gedrag ('nudging' en communicatie)
- 7 Verantwoorde marketing (verantwoordelijkheid in reclame)

De resultaten van deze expertmeeting dienen als input voor een bijeenkomst die dit najaar plaats gaat vinden. Voordat de ideeën gebruikt gaan worden, moeten deze geverifieerd worden aan de hand van de beschikbare wetenschappelijke literatuur om zeker te stellen dat de te presenteren ideeën ook kans van slagen hebben.

Met het oog hierop is een beknopte planevaluatie uitgevoerd met de volgende probleemstelling:

“Is het aannemelijk dat de voorstellen uit de ‘Expertsessie Alcohol en Uitgaansgeweld’ van 26 juni 2014 de kans op alcohol gerelateerde uitgaansagressie kunnen verminderen?”

Mede op grond van deze probleemstelling zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 8 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat het verrijken van het horecalandschap via de voorgestelde maatregelen bij kan dragen aan het terugdringen van alcohol gerelateerd uitgaansgeweld?
- 9 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat het verbeteren van de handhaving op drinkgedrag via de voorgestelde maatregelen bij kan dragen aan het terugdringen van alcohol gerelateerd uitgaansgeweld?
- 10 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat het bevorderen van bewustzijn van de risico's van alcoholgebruik en uitgaansgeweld via de voorgestelde maatregelen bij kan dragen aan het terugdringen van alcohol gerelateerd uitgaansgeweld?
- 11 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat het mogelijk is om via de voorgestelde 'nudging' en campagnes het gedrag van personen te beïnvloeden om zo alcohol gerelateerd uitgaansgeweld terug te dringen?
- 12 In hoeverre blijkt uit de beschikbare literatuur dat het mogelijk is om alcohol gerelateerd uitgaansgeweld terug te dringen door de marketing van alcoholhoudende dranken op de voorgestelde wijzen te veranderen?
- 13 Welke lessen kunnen getrokken worden uit de best practices op het gebied van de aanpak van geweld in uitgaansgebieden?

Bij de beantwoording van deze onderzoeksvragen wordt onder meer aandacht besteed aan de volgende aspecten:

- De achterliggende (beleids)theorieën bij deze maatregelen.
- De doelgroepen waarop de maatregelen gericht zijn. Hierbij maken we in ieder geval onderscheid tussen *minderjarigen*, *jongvolwassenen* en *probleemdrinkers*.
- Randvoorwaarden die van belang zijn zoals draagvlak, kosten en termijn waarop effecten verwacht mogen worden.
- Wat zijn good practices, zowel in Nederland als in het buitenland.

We hanteren de definitie die ook door de Landelijk programma Aanpak geweld (LpAg) van de Nationale politie wordt gebruikt. Deze definitie luidt:

Uitgaansgeweld is niet gelegitimeerd, expressief geweld – niet zijnde huiselijk geweld – in een uitgaansgebied of op de wegen naar dit gebied, bestaande uit een verbale, fysieke en/of seksuele handeling gericht tegen personen.

Werkwijze

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden hebben we een literatuurstudie verricht. We onderzochten daarbij eerst of de voorgestelde maatregelen reeds uitgetoetst en onderzocht zijn. En zo ja, wat de mate van bewijs en de mate van effectiviteit is. Als de maatregelen nog niet onderzocht zijn, toetsten we de theorie achter de stappen van de betreffende maatregelen.

Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van meta-evaluaties en reviews, aangevuld met:

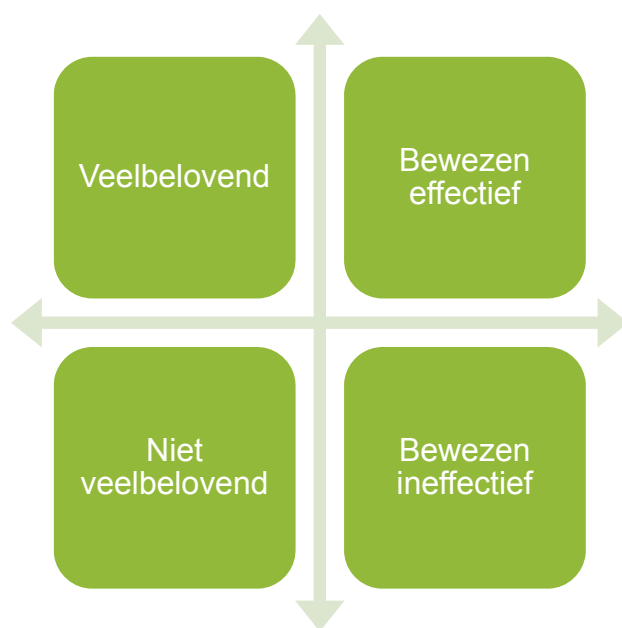
- literatuur waaruit de achterliggende beleidstheorie blijkt;
- evaluaties van afzonderlijke maatregelen of van integrale projecten.

Bij de beoordeling of evaluaties van afzonderlijke maatregelen of integrale projecten geschikt zijn voor ons onderzoek, hanteren we de volgende criteria:

- Het moet duidelijk zijn welke maatregelen zijn uitgevoerd.
- De jongere is maximaal 15 jaar oud.
- Resultaten van de maatregelen moeten minimaal door middel van een voor- en nameting en bij voorkeur met verschillende informatiebronnen onderbouwd worden.

Op grond van de literatuur die in ons onderzoek is geanalyseerd brengen we de maatregelen onder in onderstaand schema. Hierin worden maatregelen afgezet tegen een horizontale (X) as van 'mate van bewijs' en een verticale (Y) as die 'mate van effectiviteit' representeert. Eventuele randvoorwaarden die mogelijk een rol spelen bij de uitvoering van de maatregelen en die mogelijk invloed kunnen hebben op de effectiviteit, worden in de matrix niet meegewogen. Hierover rapporteren we wel in de begeleidende tekst en conclusies.

Figuur 1 Matrix voor beoordeling literatuur over maatregelen

Tenslotte tekenen we aan dat we in de analyse van de beleidstheorie van de maatregelen de relatie tussen overmatig alcoholgebruik en het plegen van (uitgaans)geweld als een zeer goed door empirisch onderzoek onderbouwd gegeven beschouwen. Zie bijvoorbeeld de factsheet 'Alcohol en uitgaansgeweld' van het Trimbos-instituut.

1 Variatie in uitgaan, inrichting horecagebieden, zintuigbeïnvloeding

1.1 Maatregelen en beleidstheorie

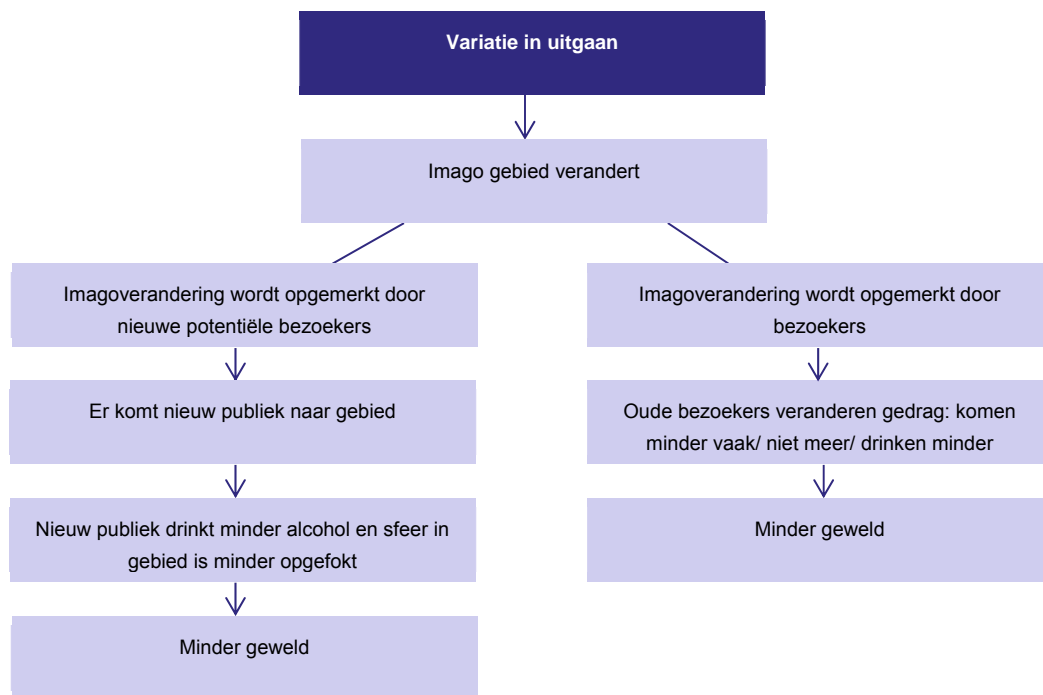
Op basis van de werkbijeenkomst behandelen we in dit hoofdstuk de volgende typen maatregelen.

Variatie in 'uitgaan'/vermindere monocultuur	Inrichting horecagebieden	Zintuigbeïnvloeding
<ul style="list-style-type: none">• Ander imago uitgaan stimuleren: een bijzondere belevenis (positief, creatief, unieke ervaring).• Experimenteren met anders uitgaan (concept-bars, festival-bars, 'eat and drink', minder opgefokte sfeer).	<ul style="list-style-type: none">• Maatregelen die van invloed zijn op zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid van uitgaansgebieden.	<ul style="list-style-type: none">• Beïnvloeding factoren in horecagelegenheden die van invloed zijn op zintuigen bezoekers.• Eisen stellen aan inrichting horecagelegenheden.• Zintuigbeïnvloeding in de openbare ruimte.

Voor al deze maatregelen geldt dat ze over het algemeen op uitgaanspubliek zijn gericht.

1.1.1 Beleidstheorie variatie in uitgaan

Voor het eerste type maatregelen is volgens onze inzichten geen achterliggende theorie die de basis zou kunnen vormen voor een beleidstheorie. Wel is bekend dat het imago van een gebied van invloed kan zijn op het publiek dat aangetrokken of juist afgestoten wordt door dit imago. Dit fenomeen is bijvoorbeeld waarneembaar in winkelgebieden. Verandering in het winkelgebied in combinatie met het veranderen van de visuele aantrekkelijkheid is van invloed op kenmerken van het winkelend publiek dat het winkelgebied bezoekt. Dit inzicht is de basis voor de onderstaande beleidstheorie die door ons is geconstrueerd.

1.1.2 Beleidstheorie inrichting horecagebieden

Onderzoek op het gebied van de relatie tussen veiligheid en de fysieke inrichting van gebieden vond en vindt plaats onder de noemer Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED). In Nederland zijn de bevindingen uit het vele onderzoek op dit gebied vastgelegd in het 'Handboek Veilig Ontwerp en Beheer' (Luten, 2008). In deze publicatie worden vier inrichtingsfactoren onderscheiden die een betekenisvolle invloed hebben op de veiligheid. Deze vier factoren worden in de praktijk gebruikt als toetsingscriteria voor sociaal veilig ontwerpen: zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid (zie 1.2.2 voor een toelichting op deze vier begrippen).

Daarmee is er bij dit type maatregelen ook sprake van een veelheid van beleidstheorieën waarbij het onder meer gaat om het proberen te weren van potentiële daders uit het gebied; de gelegenheid om gewelddadige confrontaties te hebben te verkleinen, etc. Gelet op de praktische insteek van dit onderzoek volstaan we hier met een algemene beleidstheorie afgeleid van de uitgangspunten van het handboek Veilig ontwerp en beheer.

1.1.3 Beleidstheorie zintuigbeïnvloeding

De belangstelling voor de relatie tussen zintuigbeïnvloeding en veiligheid is vrij recent en komt voort uit de psychologie en neurowetenschappelijk onderzoek. In 'Zintuigbeïnvloeding en Veiligheid' (Eysink Smeets et al., 2012) wordt op grond van een overzicht van eerder onderzoek verondersteld dat vier vormen van zintuigelijke waarneming van invloed kunnen zijn op veiligheid, te weten zicht (licht, kleur en beeld), geluid, reuk en tast (waartoe ook het waarnemen van temperatuur wordt gerekend).

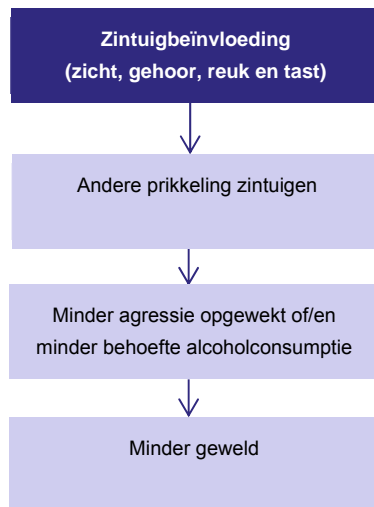
Van deze vier vormen van zintuigelijke waarneming is volgens de studie van Eysink Smeets in eerder onderzoek aangetoond dat het gedrag van mensen daardoor beïnvloed wordt. Van één van deze vier vormen is empirisch vastgesteld dat het een directe invloed heeft op agressief gedrag: 'Keer op keer blijkt dat mensen hun zelfbeheersing eerder verliezen en zich agressief gedragen bij hoge temperaturen' (Anderson et al, 2000). Voor de overige vormen is vaak sprake van een combinatie van prikkels van zintuigen die agressief gedrag in de hand werkt.

Zo blijkt uit meerdere onderzoeken in de Verenigde Staten, Australië en Canada (Hughes et al, 2010) dat slechte ventilatie, slechte hygiëne, drukte op de dansvloer, luide muziek, slecht licht, hoge temperatuur en goedkope uitstraling van invloed zijn op alcohol gerelateerde agressie.

In een Engels onderzoek wordt bewijs gevonden dat drukte en slechte inrichting van een bar een verhoogd risico op alcohol gerelateerde agressie veroorzaakt (Green & Plant, 2007). In onderzoek in Amsterdam wordt ook drukte als risicofactor genoemd (De Groot en Van der Land, 2012). Er wordt als het druk is vaak geduwd en gebotst en in combinatie met harde muziek en alcoholgebruik worden communicatiemogelijkheden beperkt.

Op grond van de theorie van zintuigbeïnvloeding zijn dus de volgende maatregelen interessant:

- beïnvloeding door middel van zicht;
- beïnvloeding door middel van geluid;
- beïnvloeding door middel van reuk;
- beïnvloeding door middel van tast (waaronder temperatuur);
- beïnvloeding door middel van een combinatie van zintuigelijke waarnemingen.

1.2 Toetsing van maatregelen

1.2.1 Variatie in horecalandschap

Er zijn geen evaluatieonderzoeken bekend van beleid gericht op de verandering van het horeca landschap c.q. variatie in uitgaan. Een voor de hand liggende verklaring voor het ontbreken van dit soort studies is dat het veranderen van het type horeca in een uitgaansgebied een proces van meerdere jaren is, waar de overheid slechts in beperkte mate invloed op kan uitoefenen.

Er is wel onderzoek gedaan naar de relatie tussen de recreatieve mogelijkheden die bars bieden en de mate van alcoholconsumptie of/en gewelddadig gedrag. Een meta-evaluatie (Hughes et al, 2010) laat de volgende resultaten zien.

Onderzoek in de Verenigde Staten en Canada toont aan dat de alcoholconsumptie hoger is bij 'live bands', disco en dancing. Bovendien vergroten dansen, jukeboxen, disco's en bands de kans op aan alcohol gerelateerde agressie in onderzoeken in de Verenigde Staten, Australië en Canada (Hughes et al, 2010). In een Nederlands onderzoek gaat de snelheid waarmee men drinkt omhoog bij deze factoren. De aanwezigheid van games, zoals pool en biljart verhoogt de kans op aan alcohol gerelateerde agressie in onderzoeken in de Verenigde Staten, Canada, Engeland en Spanje, maar verlaagt deze kans in Australië (Hughes et al, 2010).

In het onderzoek "Ingenomen en uitgehaald" (de Groot en Van der Land, 2012) wordt geconcludeerd dat een uitgaanscentrum vaak wordt gekenmerkt door een uitgelaten en losbandige sfeer ('dolheid') en dat dit agressief reageren in de hand werkt.

Op basis van deze onderzoeksresultaten vinden we bevestiging in de veronderstelling dat het imago van het uitgaansgebied en het type bars dat in het gebied aanwezig is van invloed is op de mate waarin alcohol gerelateerd geweld voorkomt.

Conclusies

Op basis van de literatuurverkenning ten aanzien van deze maatregelen trekken we de volgende conclusies:

- Er is geen onderzoek bekend dat maatregelen beschrijft die zich richten op de variatie in uitgaan; effectiviteit van dit type maatregelen is dan ook niet aangetoond.
- Het is echter niet ondenkbaar dat met deze maatregelen alcohol consumptie of/en geweld in uitgaansgebieden gereduceerd kan worden. In theorie zijn dit type maatregelen veelbelovend, daarbij past echter wel de kanttekening dat deze maatregelen vaak niet eenvoudig te realiseren zijn. Draagvlak voor dit type maatregelen onder de horecaondernemers in het gebied lijkt bovendien een noodzakelijke voorwaarde te zijn.

1.2.2 Inrichting uitgaansgebieden

Aangezien er geen effectstudies gevonden zijn van maatregelen die zich richten op de inrichting van uitgaansgebieden is er ook geen empirisch bewijs gevonden voor een effect van dit type maatregelen op al dan niet alcohol gerelateerd geweld in uitgaansgebieden.

Een uitzondering hierop vormt het afsluiten van straten (beperken van toegankelijkheid). In de Evaluatie kwaliteitsmeter veilig uitgaan: kennis over effectiviteit (Gosepa et al, 2012) wordt op grond van een review van de 11 evaluatieonderzoeken (Clarke, 2002) geconcludeerd dat deze maatregel effectief is voor het verminderen van criminaliteit. Daarbij past echter de kanttekening dat onder de vormen van criminaliteit die door Clarke genoemd worden geen vorm van uitgaansgeweld¹ voorkomt zoals we dat in ons land kennen.

Daarnaast wordt in SCP-onderzoek (Van Noye en Wittebrood, 2008) op basis van vijf effectevaluaties in Engeland geconcludeerd dat verbeterde straatverlichting tot een reductie van criminaliteit heeft geleid van 30%. Verbeterde verlichting is met name effectief gebleken in woongebieden en ten aanzien van geweldscriminaliteit. Voorts wordt in hetzelfde SCP-onderzoek geconstateerd dat uit internationaal onderzoek blijkt dat cameratoezicht geen reducerend effect heeft op geweld. Wel bevordert cameratoezicht tijdig ingrijpen door de politie indien live meegekeken wordt, en de opsporing van daders achteraf (Van Noye en Wittebrood, 2008).

Mede op grond van het Handboek Veilig Ontwerp en Beheer en onze advieservaringen onder meer in Breda (Van Egmond en Woldendorp, 2013) met het toepassen van CPTED maatregelen valt te beredeneren dat beïnvloeding van zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid zou kunnen leiden tot vermindering van uitgaansgeweld. Hieronder volgt een aantal voorbeelden.

Zichtbaarheid

- Door *gelijkmatig* te verlichten ontstaan er geen zwarte gaten, waardoor er geen plekken ontstaan bij bijvoorbeeld een uitgang waar kwaadwillenden, al dan niet met drank op, zich kunnen verstoppen of waar illegaal geürineerd kan worden.

Noot 1 Naast straatroof, prostitutie en drugshandel (wat niet onder onze definitie van uitgaansgeweld valt) noemt Clarke 'drive by shootings'. In Nederland is dit laatste een zeldzaamheid, afrekeningen in het criminele circuit buiten beschouwing gelaten.

- Gelijkmaticigheid van verlichting in de openbare ruimte is ook gewenst wanneer er CCTV wordt ingezet.
- Door wit (led) licht te gebruiken in de openbare ruimte is er gelaatsherkenning van mensen op een meter of vijf afstand mogelijk. Hierdoor kun je op een vroeg tijdstip bepalen of je omkeert en de persoon niet wilt tegemoetkomen.
- Door het verlichtingsniveau in de openbare ruimte kun je beïnvloeden dat groepen mensen niet zullen blijven hangen op een plein en zich zullen verspreiden, waardoor confrontaties zullen afnemen.

Eenduidigheid

- Streef na dat gebouwen waarin horeca is gevestigd een rechte rooilijn vormen op het maaiveld. Het voorkomen van nissen biedt minder aanleiding tot ongezien urineren en ook zal hier minder snel vuil ophopen. Door het ontbreken van nissen is er voor kwaadwillenden ook geen kans op verschuilen. Middelen om dit te bereiken zijn lage sierlijke hekwerken of muren (zonder zitgelegenheden) en hagen.

Toegankelijkheid

- Als onderdeel van het programma Samenleving en Criminaliteit (1987 – 1991) zijn in het Amsterdamse stadscentrum een aantal stegen afgesloten om criminaliteit te reduceren. Er is geen effectonderzoek uitgevoerd; het is dus onbekend of net als in de eerder genoemde studie van Clarke deze maatregel ook in Amsterdam tot een afname van criminaliteit leidde.
- Zorg voor een verspreiding van het natransport bij een concentratie van horeca: dat zorgt ervoor dat groepen bezoekers zich zullen verspreiden en de kans op confrontaties wordt verkleind. Overigens kan een vergelijkbaar effect worden verkregen door sluitingstijden aan te passen zodat horecagelegenheden niet allemaal tegelijk dichtgaan.

Aantrekkelijkheid

- Op grond van onderzoek (bijvoorbeeld Wilson and Kelling, 1982) is bekend dat een verloederde omgeving criminaliteit 'aantrekt' (*The Broken Window* theorie). Goed onderhoud (schoon en heel) in een uitgaansgebied zal dus mogelijk van invloed zijn op de mate van geweld in een uitgaansgebied.

Conclusies

Op grond van de literatuurverkenning kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Van geen van de maatregelen op het gebied van de inrichting van de uitgaansgebieden is effect op het geweld in uitgaansgebieden vastgesteld. Het afsluiten van straten in uitgaansgebieden is weliswaar effectief gebleken in het verminderen van criminaliteit in uitgaansgebieden, maar uit het betreffende onderzoek kan niet worden afgeleid of dit ook voor geweld geldt. Het verbeteren van openbare verlichting is wel effectief gebleken als het gaat om het verminderen van geweld maar dat onderzoek heeft betrekking op woongebieden en niet op uitgaansgebieden.
- Ook andere inrichtingsmaatregelen worden vaak in de praktijk toegepast en op basis van de inzichten uit het handboek sociaal veilig ontwerpen mag verondersteld worden dat zij kunnen bijdragen aan de vermindering van criminaliteit (waaronder geweld) in uitgaansgebieden en kunnen dus als veelbelovend worden beschouwd. Sommige van deze maatregelen zijn

bovendien relatief eenvoudig te realiseren en kunnen op draagvlak onder horecaondernemers rekenen. Denk bijvoorbeeld aan maatregelen gericht op het tegengaan van verloedering.

- Cameratoezicht heeft geen reducerend effect op geweld. Wel kan deze maatregel bevorderen dat politie eerder ingrijpt en daders opspoor.

1.2.3 Zintuigbeïnvloeding

De laatste jaren wordt in binnen- en buitenland op verschillende gebieden geëxperimenteerd met zintuigbeïnvloeding. In Nederland heeft onder andere de NS een aantal verschillende toepassingen uitprobeerd. Eén daarvan was een proef met videobeelden van een mannelijke figuur (De Man, op Utrecht CS), dit zou de veiligheidsbeleving van reizigers op het betreffende perron aantoonbaar hebben verbeterd (Eysink Smeets et al., 2010). Met zintuigbeïnvloeding gericht op het vergroten van de veiligheid in uitgaansgebieden is echter nog nauwelijks ervaring. Er is slechts een onderzocht experiment bekend dat is beschreven in het rapport 'Dadergerichte Aanpak Veilige Publieke Taak' (Dijksterhuis en van Baaren, 2012). Het experiment richtte zich op de beïnvloeding van agressief gedrag van uitgaanspubliek in de binnenstad van Groningen.

In de hele binnenstad werden via afbeeldingen positieve primes aangebracht². Vervolgens werden verschillende maatregelen getroffen op enkele buslijnen. Op één lijn werd een subtiele sinaasappelgeur verspreid, op de volgende lijn werd wederom gewerkt met positieve primes (zie afbeelding met de opvallende figuurtjes), op een derde lijn werden spiegels aangebracht op de haltes, om publiek zich bewuster te laten zijn van de staat waarin men zich bevond. Een vierde lijn fungeerde als controlelijn en door middel van een voor- en nameting werd nagegaan of er sprake was van een effect. Er werden op alle drie de experimentlijnen lichte effecten gevonden in de gewenste richting, dat wil zeggen reductie van agressief gedrag.

Uitgaansgeweld

Dijksterhuis & Van Baaren onderzochten of agressie en geweld van uitgaanspubliek tegen mensen met een publieke taak op subtiele wijze verminderd kon worden. Dat gebeurde door positieve primes via afbeeldingen, door plaatsing van hufferproof spiegels (voor self-awareness) bij bushaltes en door gebruik van geuren in het vervoer. Op de 'geurlijn' was een gematigd effect zichtbaar in de gewenste richting.

In het eerder aangehaalde rapport 'Zintuigbeïnvloeding en veiligheid' (Eysink Smeets et al, 2012) wordt voor de 5 verschillende zintuigen ook nagegaan in hoeverre die op grond van eerder onderzoek in theorie een preventieve werking zouden kunnen hebben op het gebied van veiligheid. We vatten de belangrijkste inzichten uit dit onderzoek per zintuig kort samen, waarbij een enkele

Noot 2 Priming is het sneller herkennen van, of reageren op een bepaalde stimulus als men deze eerder heeft waargenomen.

keer ook gebruik wordt gemaakt van ander onderzoek dan het onderzoek zintuigbeïnvloeding en veiligheid.

Zicht

In verschillende Engelse steden wordt succes geclaimd met roze licht: dit zou jongeren verdrijven en hangplekken dus onaantrekkelijk maken. Gesuggereerd wordt dat roze licht acne extra goed zichtbaar maakt waardoor jongeren liever niet in dit licht verblijven. De claims lijken niet te berusten op (vindbaar) onderzoek. Uit het experiment 'Lichtlab' dat in het kader van Zintuigbeïnvloeding en veiligheid is uitgevoerd blijkt roze licht inderdaad onaantrekkelijk voor jonge mannen.

Ook het gebruik van symbolen en spiegels zoals in de binnenstad van Groningen kan tot de categorie zicht gerekend worden.

Op grond van deze en andere bevindingen komen de auteurs tot de volgende conclusie:

'Toepassing van licht of kleur, gebruik van beelden of projecties van vormen op straat of op beeldschermen: het blijkt allemaal aanknopingspunten te kunnen bieden voor beïnvloeding van het gedrag of gevoel van mensen in het kader van veiligheid.

Licht, kleur en beelden kunnen deze rol(len) onder meer vervullen doordat interventies hiermee bijdragen aan het vergroten van de aantrekkelijkheid, overzichtelijkheid en toegankelijkheid van de omgeving, zoals bedoeld in de vuistregels voor sociaal veilig ontwerp en beheer (Luten, 2008).

Maar wat precies wel en niet werkt (en voor hoe lang: want hoe snel wennen mensen wellicht ook aan specifieke interventies) beginnen we nog maar net te ontdekken. Net als op welke – voor de veiligheid relevante – subdomeinen met name winst kan worden geboekt'. (Eysink Smeets et al, 2012, pag. 33)

Gehoor

Een bekend experiment op dit gebied is de Mosquito: het produceert een vervelend geluid met de bedoeling dat jongeren zich daar niet langer ophouden. Uit de 'Verkenning inzet en juridische mogelijkheden Mosquito' (Ministerie van BZK, 2008) blijkt dat de Mosquito alleen wordt ingezet in geval van gebleken overlast. Vrijwel alle gemeenten hebben aangegeven een afname van overlast te ervaren, waarbij een enkele gemeente dit kan onderbouwen met politiecijfers. Uit de verkenning blijkt tevens dat aan de inzet van de Mosquito een aantal juridische haken en ogen kleeft:

'De inzet van het instrument Mosquito is algemeen van karakter en treft daarbij alle personen tot ongeveer 30 jaar. Inzet ervan komt neer op beperking van de bewegingsvrijheid en is ingegeven door het belang van de openbare orde. De noodzakelijke wettelijke grondslag voor deze inperking blijkt niet aanwezig. Het doel ervan als zodanig is echter legitiem. Of de inzet voldoet aan de vereisten van proportionaliteit en subsidiariteit hangt af van de hiervoor genoemde criteria en daarmee verband houdende feiten en omstandigheden. Naarmate de gebleken overlast groter, de locatie(dichtheid) van de geplaatste apparaten kleiner en de duur van de (dagelijkse) werking ervan korter is, is de inzet ervan eerder toelaatbaar'. (Ministerie van BZK, 2008, Pag. 5)

Er zijn geen toepassingen bekend gericht op het verminderen van geweld. Het zelfde geldt voor het inzetten van klassieke muziek met de bedoeling om jongeren naar andere plekken te verdrijven.

Reuk

Het reukzintuig wordt ook wel de poortwachter van het brein genoemd. Geur roept een directe reactie op in het emotionele gedeelte van het brein en roept daar associaties op met gebeurtenissen of situaties. Daarmee is het een krachtige drager van herinneringen, beelden en

stemmingen. Geur ontlokt vaak ook een directe *approach or avoidance-reactie*. Zo gaan vervelende geuren gepaard met negatieve emoties en de motivatie om aan de geur te ontsnappen), aangename geuren brengen precies het tegenovergestelde effect. Geureffecten op emoties blijken niet alleen in binnenomgevingen op te kunnen treden, maar ook in een buitenomgeving. Op basis van uitgevoerde experimenten op dit gebied (waaronder het experiment in de binnenstad van Groningen) trekken de auteurs de volgende conclusie. 'In theorie bieden interventies met geur veel mogelijkheden: zij kunnen immers de stemming van mensen beïnvloeden, stress reduceren, interpersoonlijke interactie verbeteren en pro-sociaal gedrag versterken. De projecten die inmiddels in Nederland zijn uitgevoerd en geëvalueerd³ geven aan dat de op basis van de theorie verwachte effecten – in ieder geval ten dele – ook in de praktijk kunnen worden geboekt. Daarmee wordt het bewijs voor de werking in verschillende settings steeds sterker. Aangetekend moet daarbij worden dat de geconstateerde effecten meestal betrekkelijk klein zijn. Daar staat echter tegenover dat de kosten voor de interventies meestal niet hoog zijn. Slechts eenmalig moet in één of meer geurdiffusers worden geïnvesteerd, waarna er slechts periodiek (beperkte) kosten voor de geurstof gemaakt moeten worden. Dat maakt dat een adequate kosten-batenverhouding al snel binnen handbereik ligt'. (Eysink Smeets et al, 2012, pag. 44,45)

Tast

Ten aanzien van deze vorm van zintuigbeïnvloeding trekken de auteurs de volgende conclusie. 'Systematische interventies op dit gebied in het kader van de veiligheid hebben wij niet kunnen vinden. Wel zijn ons anekdotisch interventies bekend zoals het extra hoog zetten van de temperatuur op de terugreis van zogenaamd combivoer (met voetbalsupporters) of discovervoer (met uitgaanspubliek) waardoor het publiek door de combinatie van genuttigde drank en warmte eerder in slaap zou doezelen in plaats van overlast te bezorgen. In het kader van uitgaansoverlast is ons ook wel gewezen op het belang van een ook letterlijke cool-down voordat het uitgaanspubliek op straat komt, om zo kans op agressie en overlast te verminderen'. (Eysink Smeets et al, 2012, pag. 47)

Meervoudige interventies

Ten slotte wordt kort ingegaan op de combinatie van interventie die op verschillende zintuigen zijn gericht.

'Wanneer prikkels simultaan worden aangeboden kunnen er zogenaamde interactie-effecten ontstaan. Dat betekent dat (het effect van) de ene prikkel (het effect van) de andere prikkel beïnvloedt. Dat kan versterkend zijn, maar ook juist verzwakkend. En er kunnen positieve effecten ontstaan, maar ook negatieve. In het geval van zintuigbeïnvloeding wijst veel onderzoek erop dat de mate van congruentie van de prikkels een doorslaggevende invloed heeft op het totale effect. Als de prikkels congruent zijn wordt meestal het sterkste wenselijke effect genoteerd'. (Eysink Smeets et al, 2012, pag. 49)

Noot 3 Waarbij meerdere onderzoeken inmiddels gewaardeerd kunnen worden als MSMS 3 of hoger.

Conclusies

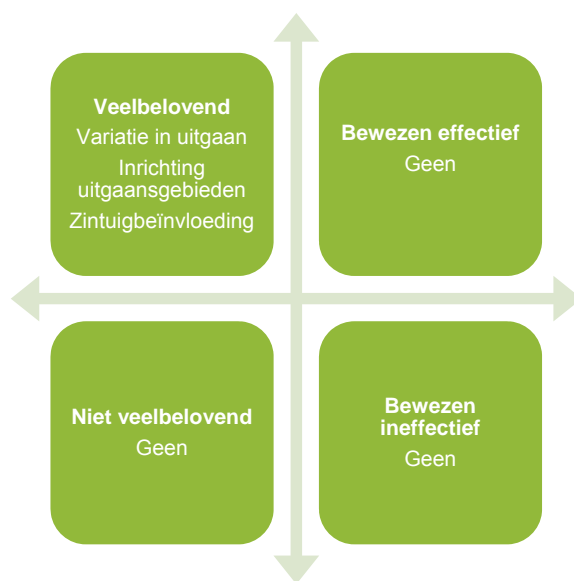
- Experimenten met geur en zicht hebben een licht positief effect gehad op agressief gedrag van uitgaanspubliek in de binnenstad van Groningen. Er zijn geen andere onderzoeken bekend waarin de effectiviteit van dergelijke maatregelen ten aanzien van geweld in uitgaansgebieden wordt onderzocht.
- Op grond van literatuur over de relatie tussen fysieke factoren die invloed hebben op de prikkeling van zintuigen wordt verondersteld dat interventies op het gebied van zicht, reuk, gehoor, tast en een combinatie daarvan ook allemaal zonder meer veelbelovend zijn. Daarbij past de kanttekening dat in de praktijk het implementeren van succesvolle interventies op het gebied van onze zintuigen zeer nauw luistert. De effecten zijn sterk afhankelijk van doel, doelgroep en context. Daarnaast vormen de zintuigen onbewust één holistisch beeld, de prikkels moeten congruent met elkaar zijn. Ook de hoeveelheid prikkels is van belang: in de ene context kunnen dezelfde set van prikkels een tegengesteld effect hebben dan in een andere context.
Bovendien moet bij de inzet van dit type maatregelen, met name de maatregelen die het gehoor beïnvloeden, rekening worden gehouden met juridische haken en ogen.
- Opvallend genoeg zijn geen voorbeelden bekend van onderzoek waarin maatregelen gericht op factoren als drukte, temperatuur, geluid en licht in horecagelegenheden beschreven worden. Op grond van de literatuur-inventarisatie mag worden verondersteld dat hier goede mogelijkheden liggen voor het reduceren van geweld in uitgaansgebieden. Op grond van de literatuur kan echter niet worden vastgesteld of het stellen van (nieuwe) eisen daarbij de beste manier is of dat beter gekozen kan worden voor medewerking van horecaondernemers op vrijwillige basis.

1.3 Conclusies

Op grond van de literatuurscan kunnen ten aanzien van de maatregelen, die tot deze lijn gerekend worden de volgende conclusies worden getrokken.

- Het veranderen van het horeca landschap is weliswaar in theorie veelbelovend; immers langs deze weg zouden factoren die van invloed zijn op de mate van alcoholconsumptie of/en geweld beïnvloed kunnen worden. De randvoorwaarden zijn echter zodanig dat dit als een langetermijnstrategie moet worden beschouwd in het terugdringen van alcohol gerelateerd geweld.
- Maatregelen op het gebied van de inrichting van uitgaansgebieden gericht op de factoren zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid kunnen als veelbelovend worden gekwalificeerd. Omdat dit soort maatregelen zelden geëvalueerd worden, ontbreekt empirisch bewijs voor effectiviteit. Randvoorwaarden (kosten en draagvlak) zullen per situatie sterk kunnen verschillen. Zo kan het afsluitbaar maken van straten tegen relatief lage kosten plaatsvinden, maar vaak op weerstand bij ondernemers stuiten. Andersom is het verbeteren van de verlichting in het openbare gebied vaak een kostbare zaak, maar zal het draagvlak vaak eenvoudig te verkrijgen zijn zolang van ondernemers niet wordt verwacht dat zij meebetalen.

- Ook maatregelen gericht op zintuigbeïnvloeding kunnen als veelbelovend en in enkele gevallen (de experimenten met geur en beeld in de binnenstad van Groningen) zelfs als bewezen effectief worden beschouwd. De effecten zijn echter beperkt en in zijn algemeenheid geldt dat met de huidige kennis vooraf moeilijk te bepalen zal zijn of een bepaalde maatregel effectief zal zijn. Het ligt voor de hand om met name in horecagelegenheden de mogelijkheden van zintuigbeïnvloeding te gaan uitproberen. Daarbij dient afgewogen te worden of dit het beste kan gebeuren door het stellen van (nieuwe) eisen of door vrijwillige medewerking van horeca ondernemen na te streven.

1.4 Referenties

Anderson, P. Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2000). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373.

Reviewartikel dat de effectiviteit en kosteneffectiviteit van beleid en programma's beschouwt op het gebied van alcohol gerelateerde schade (harm). Diverse type maatregelen worden betrokken waaronder educatie en informatie, beschikbaarheid van alcohol en gemeenschapsmaatregelen. De reviewers maken gebruik van systematische reviews en meta-analyses om tot hun bevindingen te komen.

Clarke, R.V.G. (2002). Closing streets and alleys to reduce crime: should you go down this road? Washington: US Department of Justice.

Egmond, P.E. van, & Woldendorp, T. (2013). Quickscan veiligheid Haveneiland Breda, DSP-groep.

Voor het Haveneiland Breda dat een gecombineerde industriële en recreatieve functie heeft zijn verschillende ontwikkelingsscenario's opgesteld, waarbij in elk scenario is gekeken naar een veilige context voor evenementen.

Eysink Smeets M., Hof van het K. & Zandbergen H.J. (2012). Zintuigbeïnvloeding en Veiligheid. Landelijke Expertisegroep Veiligheidspercepties.

In het innovatieproject Zintuigbeïnvloeding en Veiligheid zijn na verkenning diverse experimentele projecten gestart. In deze projecten werden de invloed van muziek en geur op agressie getest op de spoedeisende hulp van twee ziekenhuizen, de invloed van geur op vervuילend gedrag in de Amsterdamse metro en de invloed van lichtkleur op de keuze voor een hangplek in een proefopstelling.

Eysink Smeets M, Hof van het K. en Hooft van den A. (2010). Multisensory Safety zintuig beïnvloeding in de veiligheidszorg.

Onderzoek naar de mogelijkheden om zintuigbeïnvloeding toe te passen in de aanpak van criminaliteit. Het onderzoek vormt de basis van het latere onderzoek Zintuigbeïnvloeding en veiligheid.

Gosepa et al. (2012). Kwaliteitsmeter veilig uitgaan: kennis over effectiviteit.

Green, J. & Plant, M.A. (2007). Bad bars: A review of risk factors. *Journal of Substance Use*, June 2007; 12(3) 157-189.

Groot, L. de en Van der Land, M. (2012). Ingenomen en uitgehaald – Alcohol en geweld in Amsterdamse uitgaanssettings.

Onderzoek naar de mogelijkheden om uitgaansgeweld te verminderen, bestaande uit een literatuuronderzoek en veldwerk in Amsterdamse uitgaansgebieden (Leidseplein, Rembrandtplein en de Wallen). Het veldwerk bestond uit interviews en het meegaan met nachtdiensten van de politie en de buurtregisseur in de uitgaansgebieden.

Hughes K., Quigg Z., Eckley L., et al. (2010). Environmental factors in drinking venues and alcohol-related harm: the evidence base for European intervention. *Society for the Study of Addiction, Addiction*, 106.

Meta-onderzoek naar de invloed van omgevingsfactoren die geassocieerd worden met verhoogd alcohol gebruik en verhoogde aan alcohol gerelateerde agressie.

Door middel van een systematische literatuurstudie werden onderzoeken geïdentificeerd die de relatie tussen fysieke, personeels- en sociale factoren en verhoogd alcoholgebruik en aan alcohol gerelateerde agressie in uitgaansgelegenheden onderzochten. 54 rapporten over 34 onderzoeken in 9 landen werden gevonden. De meeste onderzoeken werden uitgevoerd in niet-Europese landen en de data die gebruikt werd was vaak ouder dan 10 jaar. Deze meta-evaluatie vond plaats in het kader van het samenwerkingsproject AMPHORA (Alcohol Measures for Public Health Research Alliance) waarin 32 wetenschappelijke organisaties in Europees verband samenwerken. Momenteel wordt in vier landen, waaronder Nederland, vervolgonderzoek uitgevoerd.

Kelling, George L., Wilson, James O. (1982). Broken windows: the police and neighbourhood safety. *Atlantic Monthly*, 249 (3): 29-38.

Artikel waarin op grond van inzichten uit de psychologie wordt beargumenteerd dat de waarneming van een nette en ordelijke omgeving een positieve invloed op gedrag heeft.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2008). Verkenning inzet en juridische mogelijkheden Mosquito.

De verkenning bestond uit een quickscan onder 17 gemeenten waar gebruikt wordt gemaakt van de Mosquito. Daarnaast is een uitgebreide beschrijving opgenomen van het juridische kader waarmee rekening gehouden moet worden bij de inzet van Mosquito.

Noye, L. van, en Wittebrood, K., (2008) Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid. Sociaal Cultureel Planbureau.

Onderzoek naar de effectiviteit van een groot aantal maatregelen om criminaliteit te reduceren. Daarbij is zowel gebruik gemaakt van binnenlandse als buitenlandse effectevaluaties.

WHO (2009). Evidence for the effectiveness and cost-effectiveness of interventions to reduce alcohol-related harm. WHO Regional Office for Europe.

Overzichtsartikel van de WHO waarin wordt gereflecteerd op de (kosten) effectiviteit van interventies die zich richten op reductie van alcohol relateerde schade. Maatregelen van verschillende typen worden beschreven.

2 Handhavingslijn

2.1 Theoretische achtergrond

Lijn 2 van het programma betreft maatregelen die zich richten op handhaving in uitgaansgebieden met name ten aanzien van alcoholgebruik en alcoholverkoop.

Handhaven is geen doel op zich, maar een sluitstuk van een keten waarin gedragsverandering wordt nagestreefd. In de keten moeten, voordat er gehandhaafd kan worden, heldere regels gesteld worden, voorzieningen getroffen worden om naleefgedrag te faciliteren en ook gecommuniceerd worden over de regels en de voorzieningen.

Zo is bijvoorbeeld wildplassen gerelateerd aan het gebruik van alcohol en heeft het een relatie met geweld⁴. Als een gemeente dat in het uitgaanscentrum wil tegengaan zal het ten eerste wildplassen moeten verbieden (regels). Vervolgens is het verstandig mogelijkheden voor plassen in de openbare ruimte te creëren (voorzieningen), de doelgroepen daarover te informeren (communicatie) en tenslotte wildplassers te beboeten (handhaven).

Wij geven hiermee aan dat het beoordelen van maatregelen uit de handhavingslijn *an sich* in veel gevallen geen zin heeft: er moet ook gekeken worden of alle stappen in de keten gevolgd zijn.

Onze visie op de maatregelen in de handhavingslijn is dat wij uitgaan van een brede kijk op handhaving. Dat wil zeggen: niet alleen het verrichten van controles en sancties (handhaving in 'enge' zin), maar ook andere activiteiten zoals het geven van voorlichting en het organiseren van informele controle. Handhaving gaat over alle activiteiten van de overheid die de naleving van regelgeving moeten bevorderen. Deze visie sluit aan bij het gedachtegoed van de Tafel van elf waarin 11 factoren worden benoemd die van invloed zijn op de mate waarin mensen geneigd zullen zijn regels na te lezen (zie CCV, 2010). In het kader van handhaving van regels zijn met name de volgende factoren relevant:

- kennis van regelgeving
- kosten en baten nalevingsgedrag
- mate van accepteren van regels (draagvlak)
- gezagsgetrouwheid overtreding
- kans op sanctie
- sanctie-ernst

De doelgroep in dit hoofdstuk is in het algemene uitgaanspubliek tenzij anders vermeld.

De (enigszins aangepaste) maatregelen uit de presentatie Achilles zijn:

- nieuwe vormen van handhaven, waaronder inzet van sociale media;
- invoeren stewards;
- vergroten zelfcontrole en groepscontrole uitgaanspubliek;
- vergroten verantwoordelijkheid horecaondernemingen;

Noot 4 Wildplassers die op heterdaad betrapt worden door een handhaver hebben relatief vaak de neiging agressief te reageren en hier kan geweld uit voortkomen.

- handhaven op groepsgewijs indrinken, terugdringen 'out of horeca, out of home' drinken;
- verbeteren opvolging en nazorg, meer actie bij recidive.

De achterliggende beleidstheorieën van deze maatregelen (waarbij sommige maatregelen zijn samengevoegd) zijn door ons als volgt geconstrueerd.

Nieuwe vormen van handhaven, waaronder sociale media

Invoeren Stewards

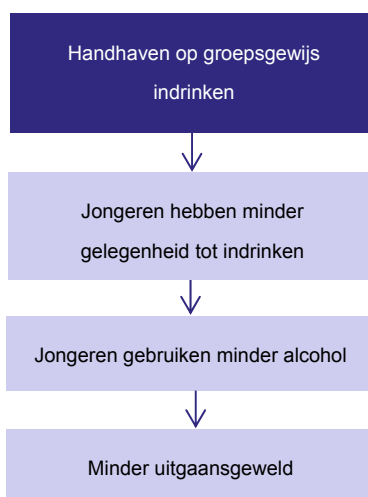
Vergroten zelfcontrole en groepscontrole uitgaanspubliek

Vergroten verantwoordelijkheid horecaondernemingen

Handhaven op groepsgewijs indrinken, terugdringen 'out of horeca, out of home' drinken

Verbeteren opvolging en nazorg, meer actie bij recidive

2.2 Toetsing maatregelen

2.2.1 Nieuwe vormen van handhaven

Leeftijdscontrole door middel van SwiPiD

In Eindhoven is onlangs een project gestart met het gebruik van de SwiPiD. Ondernemers aan het Stratumseind bogen zich samen met test- en ontwikkelomgeving Living Lab en de gemeente (langs de zijlijn) over de problematiek. Dit leidde tot het systeem zoals het er nu ligt: een polsbandje gecombineerd met persoonlijke gegevens en een up-to-date foto. Ruim 3.500 mensen hebben het polsbandje online besteld. Ieder weekend kwam een grotere groep het bandje afhalen en activeren. Het bandje was geen verplichting, maar zonder bandje moet je je legitimeren wanneer je een horecagelegenheid binnen gaat. In het project veranderde de rol van de gemeente: een handhavende rol werd aangevuld met een effectieve samenwerking met onder meer de aan SwiPiD deelnemende ondernemers. Het gezamenlijk verbeteren van de leeftijdscontrole stond centraal. Het idee is dat ondernemers die hun verantwoordelijkheid niet nemen, buiten deze samenwerking worden gezet en kunnen rekenen op de klassieke controles (De vele gezichten van veilig uitgaan, Secondant 23 juli 2014).

Een goede evaluatie van deze maatregel is nog niet voorhanden, maar het effectiever en makkelijker maken van de leeftijdscontrole heeft voordelen voor beide partijen: zowel de horeca-ondernemers als de jongeren hebben baat bij een makkelijke en snelle controle. De leeftijd controle bij alcoholverkoop aan jongeren wordt hiermee minder bewerkelijk en zal daardoor vaker gebeuren. Eerder onderzoek in Engeland (Bellis et al, 2006) laat zien dat leeftijdscontrole in uitgaansgebieden in combinatie met een landelijke campagne gericht op het bestrijden van alcoholmisbruik leidde tot een reductie van 15% voor alcohol gerelateerd geweld in het onderzoeksgebied. Op grond van deze bevinding mag voorzichtig geconcludeerd worden dat het project in Eindhoven veelbelovend is.

SUS-teams

Een SUS-team bestaat uit ervaren, sociale en verbaal sterke particuliere (horeca)beveiligers die in een bepaald gebied het uitgaanspubliek vroegtijdig sussen, corrigeren en wijzen op de (gedrag)regels. De SUS-teams worden vooral ingezet op hot spots. Als degenen die zich (dreigen te) misdragen het advies van het SUS-team negeren, of bij constatering van een misdrijf, wordt melding gemaakt bij de politie. De SUS-teams opereren onder verantwoordelijkheid van de politie. Door de inzet van het SUS-team verwacht men minder overlast (schreeuwen/gillen), minder geweld, minder ordeverstoringen en minder overtredingen van de APV door het uitgaanspubliek. Daarnaast wordt de relatie tussen politie en particuliere beveiliging, horeca en gemeente, verbeterd. Dit blijkt uit de ervaringen met het SUS-team in onder andere Renesse, Scheveningen en Haarlem. Bovendien helpt het SUS-team bij het vroeg signaleren van overtredingen van het horecabeleid (bijv. sluitingstijden), waardoor gemeenten hun beleid actiever kunnen handhaven. In Delft is het Sus-team in 2013 geëvalueerd. Hieruit bleek dat op basis van de cijfers over geweld en vernieling geen directe conclusies getrokken kunnen worden over het effect op geweld. De veiligheidsbeleving van het uitgaanspubliek is echter sterk gestegen. De meerderheid van de respondenten (uitgaanspubliek, ondernemers, bewoners) vindt bovendien dat het Sus-team bijdraagt aan de veiligheid in het uitgaansgebied. Horeca en politie zijn eveneens positief over het Sus-team.

In Haarlem is de inzet van de Sus-teams eind 2012 geëvalueerd. Hieruit bleek dat tijdens de inzet van de Sus-teams het aantal geweldsincidenten in het horecagebied over het algemeen afnam. Echter, de overlast in het buitengebied nam toe; dat lijkt te duiden op een verplaatsingseffect. Alle betrokkenen zijn positief over de Sus-teams.

Op grond van deze bevindingen is ook hier de kwalificatie veelbelovend op zijn plaats.

OOT

In Groningen is met als voorbeeld een vergelijkbare aanpak in de binnenstad van Arnhem vanaf oktober 2011 een speciaal politieteam actief in de uitgaansgebieden op uitgaansavonden: het Openbare orde team (OOT). Dit team is specifiek getraind om (dreigende) escalaties snel en met beproefde procedures (waaronder aanhoudingstechnieken) in de kiem te smoren. De visie achter OOT sluit aan bij de Recognized Primed Decisions theorie (RPD): professionals handelen in complexe omstandigheden op basis van eerdere ervaringen in vergelijkbare situaties. Het doel van het team is het aantal geweldsincidenten te laten dalen en de veiligheidsgevoelens te verhogen. Uit de evaluatie van het OOT (Veenhuis, 2012) blijkt dat er na ongeveer een jaar sprake is van een lichte daling van het aantal geweldsmisdrijven. Op basis hiervan achten we de maatregel veelbelovend.

Collectieve horecaontzegging (CHO)

Door middel van een collectieve horeca ontzegging kunnen horecaondernemers overlastgevers uit hun zaak weren. Iemand die geweld, overlast, diefstal of een ander delict in en rond een uitgaansgelegenheid pleegt, krijgt een ontzegging voor alle aangesloten horeca aangelegenheden. De duur van de ontzegging hangt af van de zwaarte van het delict. Deze interventie is bedoeld voor de doelgroep notoire overlastveroorzakers. Er zijn verschillende beknopte evaluaties van de maatregel uitgevoerd. Maar soms werden ook andere maatregelen uitgevoerd in het kader van Veilig Uitgaan. In Utrecht (Koninklijke Horeca Nederland, afdeling Utrecht, november 2011) kan geen duidelijke conclusie worden getrokken over de effectiviteit van de collectieve horecaontzegging, onder meer omdat er al langer sprake is van een dalende tendens van uitgaansgeweld waarschijnlijk mede ten gevolge van andere maatregelen⁵ die in samenwerking tussen politie, horecaondernemers en gemeente worden genomen. We concluderen dat deze maatregel veelbelovend is.

Inzet sociale media

Sociale media kunnen bij verschillende onderdelen van de handhavingsketen worden ingezet. In de eerste plaats bij voorlichting over regels en consequenties bij overtreding van die regels. Zo is bijvoorbeeld de politie op Vlieland tijdens het zomerseizoen actief op Twitter en laat de politie langs die weg jonge bezoekers weten wat de consequenties zijn van onder andere wildplassen.

Overigens reageert de politie ook weer op de reacties van jongeren op deze waarschuwingen zodat vaak een (grappige) dialoog ontstaat.

In de tweede plaats kunnen sociale media worden ingezet bij het signaleren van verdachte situaties. Het bekende voorbeeld daarvan is Burgernet. Specifieke ervaringen met Burgernet in uitgaansgebieden zijn ons niet bekend. Wel is bekend dat Burgernet kan leiden tot het aanhouden

Noot 5 In deze rapportage wordt niet aangegeven welke maatregelen dit zijn.

van daders op heterdaad (Van der Vijver et al, 2009). Daarbij is echter niet bekend of dat ook daders van geweldsdelicten betreft.

Een derde vorm is het geven van instructies aan handhavers via sociale media. Een voorbeeld daarvan is de Veilig stAPPen app die door de gemeente Utrecht is ontwikkeld. De Veilig stAPPen app is een verkorte, operationele weergave van het horecahandboek Veilig Stappenplan. Deze app geeft beveiligers onder meer handvatten hoe te handelen bij geweld of drugsdelicten tijdens het uitgaan. Een aantal beveiligers gebruikt de app tot 1 januari 2013 als proef. Het is de bedoeling de app daarna breder uit te zetten onder horecabeveiligers in Utrecht. Deze app is nog niet geëvalueerd en de eerste ervaringen zijn niet openbaar.

We concluderen dat over de inzet van sociale media te weinig bekend is om een oordeel te kunnen vellen over de mogelijke bruikbaarheid bij het reduceren van geweld in uitgaansgebieden.

2.2.2 Invoeren stewards

In Rotterdam loopt sinds 2013 het project Horecastewards. Dit project wordt gezien als een verdieping van de SUS-teams⁶. Op het Stadhuisplein en de Kruiskade worden jongerenwerkers als horecastewards ingezet. Hun taak is het vroegtijdig interveniëren bij dreigend geweld en het voorkomen dat geweld escaleert. Ook treden zij in de vooravond op tegen het zogenaamde indrinken en hebben ze een taak in het indammen van overlast in de kleine uurtjes. Zij werken samen met politie en beveiligers. De politie heeft de regie en er zijn afspraken gemaakt over back-up en communicatie. De politie geeft aan het een stuk rustiger te hebben sinds de stewards actief zijn en ook de portiers van de horecagelegenheden geven aan dat het rustiger aan de deur is. Een echte evaluatie is nog niet voorhanden.

We beoordelen deze maatregel, net als de SUS-teams, als veelbelovend.

2.2.3 Vergroten zelfcontrole en groepscntrole

In september 2014 ondertekenden de gemeente Drimmelen en de Katholieke Plattelandsjongeren (KPJ) het convenant 'Verantwoord en Sociaal uitgaan op het platteland van de gemeente Drimmelen'⁷.

In het convenant staan afspraken over het voorkomen van alcoholgebruik door jongeren tot 18 jaar. Met het convenant wil de KPJ voorkomen dat zij wordt beboet voor overtredingen van het verbod én dat festiviteiten waar alcohol wordt geschonken, ook toegankelijk blijven voor de jeugdige leden van 16 en 17 jaar (die daar dus niet mogen drinken). De KPJ neemt de verantwoordelijkheid voor de controles op de legitimaties. Afspraken in het convenant zijn:

- De KPJ-organisatie voert voortaan legitimatiecontroles (of iemand 18 jaar is) uit bij de toegang van een festiviteit waar alcohol geschonken wordt.
- Jongeren vanaf 18 jaar krijgen een fraudebestendig polsbandje.
- De organisatie neemt alcoholblaastesten af bij jongeren onder de 18. Zij krijgen alleen toegang tot een evenement als ze geen alcohol hebben gebruikt.

Noot 6 www.hetccv.nl/binaries/content/assets/ccv/dossiers/uitgaansgeweld-horecastewards.pdf.

Noot 7 <http://www.hetccv.nl/nieuws/2014/09/verantwoord-en-sociaal-uitgaan-in-drimmelen.html>

- Bij het verlaten van de festiviteiten vindt steekproefsgewijs een tweede blaastest plaats. Als blijkt dat de geteste persoon alcohol heeft gedronken, wordt er een passende oplossing gezocht met de aanwezige politie of BOA (buitengewoon opsporingsambtenaar).
- De gemeente zorgt voor voldoende politiepersoneel bij elke festiviteit.

Als de KPJ zich aan de afspraken houdt, zal de gemeente minder actief controles uitvoeren en minder handhaven op de naleving van de Drank en horecawet bij KPJ-festiviteiten. De afspraken tussen de gemeente en de KPJ zijn bedoeld als proef voor de duur van twee jaar en nog niet geëvalueerd.

Omdat er sprake is van een ketengerichte aanpak concluderen we dat deze maatregel mogelijk een bijdrage kan leveren aan effectieve handhaving.

2.2.4 Vergroten verantwoordelijkheid horecaondernemers

Er zijn verschillende maatregelen gericht op het vergroten van de verantwoordelijkheid van horecaondernemers om overmatig alcoholgebruik en daarmee samenhangende problematiek (waaronder geweld) terug te dringen. We bespreken achtereenvolgens:

- het 'Pubwatch-programma';
- handhaven verbod op doorschenken;
- training van personeel.

Het Pubwatch-programma

Dit programma is in Engeland ontwikkeld. Een Pubwatch-plan is een partnerschap waarin vergunningshouders zich verenigen in een onafhankelijke groep om met elkaar misdaad en anti-sociaalgedrag binnen hun bars aan te pakken. De Pubwatch-organisatie werkt samen met gemeente en politie om een veilige sociale omgeving te onderhouden voor zowel klanten als personeel, onder meer door maatregelen te treffen tegen klanten die zich niet behoorlijk gedragen. Een mogelijke maatregel is een ontzegging om in het gebied te komen.

Een landelijke evaluatie is uitgevoerd door de Leeds University (Kenyon et al, 2013/2014). Het effect van Pubwatch is gemeten door middel van een online vragenlijst onder 1150 stakeholders. Het evaluatie rapport laat zien dat het grootste deel van de gemeente (76%), Politie (70%) en bars met vergunningen (70%) die de vragenlijst invulden, van mening waren dat Pubwatch bijdraagt aan een veilige omgeving. Gemeenteraden (71%) en politie (67%) wezen ook op een afname in antisociaal gedrag in de bredere omgeving als een resultaat van de maatregelen en nauwe samenwerking tussen de verschillende partners. Bars met horecavergeving (87%), politie (92%) en gemeenteraden (91%) verklaarden dat zij andere lokale vergunninghouders en gemeenten zouden aanraden om mee te doen of zelf een Pubwatch op te zetten.

De onderbouwing dat deze aanpak tot reductie van geweld leidt, is uitsluitend gebaseerd op de indrukken van sleutelpersonen die betrokken zijn bij de uitvoering van het programma (belanghebbenden) en vormt daarom geen overtuigend bewijs van effectiviteit. We kwalificeren deze aanpak daarom niet als effectief maar als veelbelovend.

Handhaven verbod op doorschenken

Doorschenken bij dronkenschap is bij wet verboden, maar handhaven van deze wet is moeilijk. Uit onderzoeken die kijken hoe het met de naleving op dit verbod staat blijkt dat 80% van de onderzochte cafés en kantines doorschenken bij dronkenschap (Franken et al, 2013). Franken et al. doen de aanbeveling om via training van het barpersoneel en portiers de handhaving te verbeteren.

Uit onderzoek in Nederland blijkt dat het in het Wetboek van Strafrecht opgenomen verbod om alcohol te schenken aan iemand die kennelijk dronken is slecht wordt nageleefd. Uit diverse onderzoeken die STAP in opdracht van gemeenten heeft uitgevoerd met inzet van 'dronken' acteurs blijkt dat de naleving van dit verbod nergens boven de 25% uitkomt (3 van de 4 dronken bezoekers wordt nog bediend; www.stap.nl). Gemeenten hebben sinds 1 januari 2013 de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de Drank- en Horecawet. Verreweg de meeste alcoholverstrekkers die sinds 1 januari 2013 in de fout gingen, hebben een waarschuwing gekregen en geen bestuurlijke boete. Dat blijkt uit recent onderzoek dat door STAP is uitgevoerd onder 266 van de 403 gemeenten. Hieruit blijkt dat 176 gemeenten aangeven sinds 1 januari 2013 in totaal 1.573 Drank en Horecawet maatregelen te hebben geregistreerd. Van deze maatregelen betreft 999 bestuurlijke waarschuwingen, 98 lasten onder dwangsom en 61 bestuurlijke boetes (STAP, 2014).

Op grond van bovenstaande onderzoeksresultaten concluderen we dat alleen een wettelijk verbod op doorschenken geen effect heeft. Handhaving van het verbod is een noodzakelijke voorwaarde. Bovendien zal hieronder blijken dat de combinatie van handhaving van een verbod op doorschenken in combinatie met een training van het barpersoneel wel effectief kan zijn.

Training personeel

De vraag in hoeverre trainingen voor barpersoneel effect hebben, kan niet eenduidig worden beantwoord. Babor et al, (2003) stellen dat cursussen voor (bar) personeel over agressie en schenkgedrag effect hebben op consumptie en op risicogebruik van alcohol. Daarnaast zouden deze cursussen agressie en geweld in cafés verminderen.

In een effectonderzoek uit Canada (Graham et al, 2004) naar het effect van de interventie Safer Bars vond men een significant effect van de interventie op het reduceren van zware en gemiddeld zware agressie. De interventie Safer Bars heeft twee hoofdcomponenten:

- het risico inventarisatie werkboek, ingevuld door de eigenaar of manager;
- drie uur durende training voor barpersoneel en managers.

Het werkboek biedt informatie over risico's omtrent alcohol gerelateerde agressie. De training ging onder meer in op de volgende onderwerpen: herkennen van vroege tekens van agressie en vroeg ingrijpen, waarnemen van de situatie en plannen van een reactie, technieken om te voorkomen dat de zelfbeheersing verloren wordt en juridische kwesties met betrekking tot het managen van agressie en probleemgedrag. 18 bars (met 373 personeelsleden en eigenaren die de training volgden) deden mee aan het experiment en werden in een voor- en nameting vergeleken met 12 controle bars. De uitkomst is dat er een significant effect van de interventie is op het verlagen van zowel gemiddelde als zware agressie. Dit effect bleek kleiner als er sprake was van wisseling van managers of deur/veiligheidspersoneel.

In een Noors onderzoek uit 2014 (Kurtze et al, 2014) bleken interventies ter voorkoming van doorschenken nauwelijks effectief. Ook in een onderzoek van Lauritzen & Baklien uit 2007 werd van een *responsible alcohol serving training* van barpersoneel geen effect gemeten. Doorschenken bleef wijdverbreid ondanks het feit dat de meeste personeelsleden de training hadden doorlopen. In 83% van de testsituaties kreeg de beschonken bezoeker wat hij/zij had besteld (in 1 weekend bezochten acteurs 55 bars in Bergen, Noorwegen). Dit was overigens een stijging van 21% in vergelijking met het onderzoek in 2003 (Rossow & Baklien, 2010).

Ook meta-evaluaties (WHO, 2009 en Van Hasselt, 2011) geven tegengestelde resultaten te zien over de effectiviteit van trainingen. Deze meta-evaluaties bieden ook verklaringen voor de verschillen in uitkomsten ten aanzien van de effecten van het trainen van personeel.

De effectiviteit van dergelijke interventies is groter wanneer men door middel van controles en boetesystemen gestimuleerd wordt zich aan regels te houden (WHO, 2009 en Van Hasselt et al, 2011). Dit betekent dat het trainen van personeel potentie heeft maar dat de combinatie met handhaving hier een belangrijke rol speelt.

Ook de motivatie van het management is van belang. Uit een Canadees onderzoek (Graham et al, 2004) blijkt het effect minder groot als er een hoog verloop van personeel en/of management is.

Anderson et al. (2009) veronderstellen dat bartrainingen alleen effect hebben op de alcoholconsumptie als de barkeepers door hun management worden ondersteund in de uitvoering van wat ze geleerd hebben. Daarnaast is handhaving door bijvoorbeeld politie essentieel.

Momenteel wordt in Wales een ICT-studie uitgevoerd naar de effecten van training van barpersoneel in combinatie met controlebezoeken.

We concluderen dat het trainen van personeel als op zichzelf staande maatregel niet of nauwelijks effectief is. In combinatie met controles en sancties is de kans op effectiviteit groter. Belangrijke randvoorwaarde is de ondersteuning van de leiding van de horecaonderneming.

2.2.5 Handhaven groepsgewijs indrinken, terugdringen 'out of horeca, out of home'

Scholen en verenigingen hebben vaak huisregels om te voorkomen dat jongeren teveel drinken op hun feesten. Jongeren kunnen deze regels omzeilen door voorafgaand aan het feest alcohol te drinken, het zgn. indrinken. Steeds meer scholen die bezorgd zijn over leerlingen die 'indrinken' voor zij naar een schoolfeest komen, maken gebruik van blaastests (STAP, 2007 zie ook <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1372093/2007/10/04/Indrinken-voor-schoolfeest-is-algemeen-gebruik.dhtml>). Aan de hand van de resultaten kunnen zij dronken leerlingen de toegang tot het feest weigeren en eventueel contact met ouders opnemen. Het effect van de controle op indrinken door middel van blaastesten is onvoldoende onderzocht (van Hasselt et al, 2011). We concluderen dan ook dat we over deze maatregel geen oordeel kunnen geven. Het is verstandig om eerst nader onderzoek te doen alvorens deze maatregel op grotere schaal toe te passen.

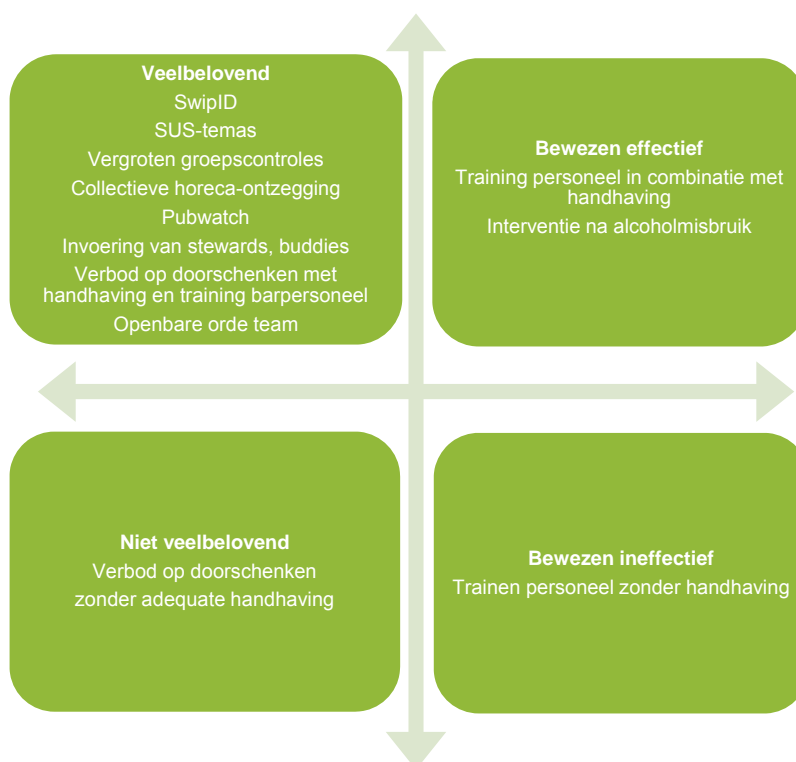
2.2.6 Verbeteren opvolging en nazorg

Interventie na alcoholgebruik

Incidenten die naar aanleiding van (problematisch) alcoholgebruik plaatsvinden zijn een goed aangrijpingspunt om interventies aan te verbinden. Voorlichting over de negatieve gevolgen van alcohol op de gezondheid bijvoorbeeld, blijken overtuigender en effectiever te zijn als die worden aangeboden na een alcohol- of drugsincident (Gentilello et al, 1988). Kortdurende interventies gericht op patiënten die in verband met een alcohol gerelateerd incident op de spoedeisende hulp afdeling van een ziekenhuis zijn beland leveren positieve effecten op de vermindering van alcohol gerelateerde problemen op. Er is echter niet altijd sprake van een afname van alcoholgebruik. De effecten zijn het sterkst bij adolescenten die voorafgaand aan de behandeling een relatief lage motivatie hadden om te veranderen (Smit et al, 2008). In de Verenigde Staten bleek een motiverende interventie gericht op jongeren die in verband met alcoholgebruik op de eerste hulp kwamen bovendien kosteneffectief (Neighbours et al, 2009). Of deze effecten ook op de langere termijn bestendigd worden is niet duidelijk. Individuele interventies gericht op probleemdrinkers komen ook in hoofdstuk 4 aan bod.

Ook de Halt afdoening Alcohol voor minderjarigen die problemen hebben veroorzaakt onder invloed van alcohol kan worden gezien als nazorg of interventie. De resultaten van deze interventie zijn nog niet onderzocht (zie ook hoofdstuk 3).

2.3 Conclusies

Voor een aantal van de in de Achilles-expertsessie genoemde maatregelen is zo weinig informatie voor handen dat het (nog) niet mogelijk is daar een verantwoorde uitspraak over te doen. Het betreft met name:

- inzet sociale media;
- handhaven groepsgewijs indrinken;
- boete of kanskaart.

Over de overige maatregelen kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Leeftijdscntrole in uitgaansgebieden (met behulp van SwiplD) lijkt een veelbelovende maatregel evenals het gebruik maken van zelfcontrole van groepen jongeren op handhaving alcoholgebruik en leeftijdshandhaving. Het programma beoordelen we als veelbelovend.
- Ook inzet van SUS-teams, stewards en Openbare Orde Teams beoordelen we als veelbelovend.
- Het programma 'Pubwatch' wordt door samenwerkingspartners als effectief beschouwd in het terugdringen van agressie. Op grond hiervan beoordelen we het programma als veelbelovend. Hetzelfde geldt voor de collectieve horeca-ontzegging.
- Het verbod op doorschenken is veelbelovend mits in combinatie met adequate handhaving.
- Het trainen van personeel geeft verschillende wisselende resultaten in de literatuur. Sommige onderzoeken vinden geen resultaat. De onderzoeken die wel effect vinden geven aan dat het trainen van personeel het meest effectief is als dit gecombineerd wordt met opvolging door handhaving en controle, en ondersteuning van eigenaar en management.
- In onderzoek naar opvolging en nazorg van alcohol gerelateerde incidenten worden overwegend positieve resultaten gevonden met betrekking tot de effectiviteit van kortdurende interventies gericht op jongeren en adolescenten die in verband met een alcohol gerelateerd incident op de eerste hulp terecht komen.

2.4 Referenties

Anderson, P. Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2009). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373, 2234-2246.

Reviewartikel dat de effectiviteit en kosteneffectiviteit van beleid en programma's beschouwt op het gebied van alcohol gerelateerde schade (harm). Diverse type maatregelen worden betrokken waaronder educatie en informatie, beschikbaarheid van alcohol en gemeenschapsmaatregelen. De reviewers maken gebruik van systematische reviews en meta-analyses om tot hun bevindingen te komen.

Babor, T.F., Caetano, R., Casswell, S., Edwards, G., Giesbrecht, N. & Graham, K. et al. (2003). *Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford:Oxford University Press.

Bellis, M.A., Andersons, Z., & Hughes K. (2006). *Effects of the Alcohol Misuse Enforcement Campaigns and the Licensing Act 2003 on violence*, Liverpool, John Moores University.
Voorbereidend Onderzoek naar het aantal ongelukken en eerste hulp bezoeken in Wirral in relatie tot allerlei alcohol reducerende campagnes.

CCV. (2010). *De tafel van elf. Een veelzijdig instrument*.

Een handleiding voor effectiever handhaven gebaseerd op de tafel van elf.

Franken, F., Selten, E., Greef, J. de, & Mulder, J. (2013). *Nalevingsonderzoek Doorschenken. Nalevingsonderzoek naar doorschenken in de horeca en paracommercie in de regio Zuidoost-Brabant. Met dit nalevingsonderzoek doorschenken wordt gemeten of een van de doelstellingen*

van het regionale alcoholproject in Zuidoost-Brabant 'Laat je niet flessen!' is behaald. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van acteurs.

Graham K., Osgood D.W., Zobrowski E., Purcell J., Gliksmann L., Leonard K., Parnanen K., Saltz R. & Toomey T. (2004). The effect of the Safer Bars programme on physical aggression in bars: results of a randomized controlled trial.

Gerandomiseerd controle onderzoek naar een interventie om agressie in Canadese bars terug te dringen (Safer bars). In een effectonderzoek uit Canada vond men een significant effect van de interventie op het reduceren van zware en gemiddeld zware agressie.

Hasselt van N., Laar van M., Onrust S. & Verdurmen J. (2011) Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren, Trimbos-instituut.

Overzichtsrapport dat een overzicht geeft van effectieve beleidsmaatregelen en interventies gericht op preventie van schadelijk alcoholgebruik. Maatregelen en interventies in binnen- en buitenland die gericht zijn op het voorkomen en verminderen van alcoholgebruik worden besproken en maatregelen en interventies die leiden tot vermindering van de schadelijke gevolgen van alcoholgebruik.

Kenyon, A., Wymer, P., & Clark, J. (2013). National Pubwatch, Leeds Metropolitan.

Evaluatierapport door middel van ruim 1100 vragenlijsten onder de diverse partijen. Vragen gaan over de subjectieve beleving van veiligheid.

Komro, K.A., & Toomey, T.L. (2002). Strategies to Prevent Underage Drinking. Alcohol Research & Health, 26, 5-14.

Review artikel dat de effectiviteit van verschillende typen preventieprogramma's tegen drinken door minderjarigen beschrijft.

Koninklijke Horeca Nederland, Afdeling Utrecht. (2011). Evaluatie Werkwijze Collectieve Horeca Ontzeggingen Binnenstad Utrecht

Beknopte evaluatie van de collectieve horecaontzegging in de binnenstad van Utrecht op basis van een enquête onder ondernemers en gegevens over het aantal ontzeggingen.

Neighbours, C., Barnett, N., Rohsenow, D., Colby, S., & Monti, P. (2010). Cost-effectiveness of a motivational intervention for alcohol-involved youth in a hospital emergency department. Journal of Studies on Alcohol and Drugs, 384-394.

Rossow, & Baklien (2010). Effectiveness of Responsible Beverage Service: The Norwegian experiences.

Overzichtsonderzoek van 3 evaluaties van het Responsible Beverage Serving programma in Noorwegen. Effectevaluaties toonden nauwelijks effect aan en een procesevaluatie gaf aan dat het RBS programma te licht wordt uitgevoerd.

Smit, E., Verdurmen, J. Monshouwer, K. & Smit, F. (2008). Family interventions and their effect on adolescent alcohol use: meta-analysis of randomised controlled trials in general populations. Drug and Alcohol Dependence, 97, 195-206.

STAP, Nederlands Instituut voor Alcoholbeleid (2007). Blaastesten om 'indrinken' te voorkomen. Utrecht: STAP.

Greeft, J. de, F. Franken, & Dalen, W.E. van (2014). Gemeentelijke uitvoering van de Drank- en Horecawet.

Analyse stand van zaken.

Tassone, C., Martini, B., Choo, K.R., & Slay, J. (2013). Mobile device forensics: a snapshot. *Trend & Issues in crime and criminal justice*, 460.

Overzichtsartikel van de mogelijkheden van drie populaire mobiele forensische tools die gebruikt worden voor drie mobiele telefoons gebaseerd op Apple's iOS, Google's Android en Rim's Blackberry operationele systemen.

Veenhuis, T.D. (2012) De eerste effecten van de 'nieuwe' politieke aanpak in het uitgaansgeweld van de Goning in binnenstad. Scriptie onderzoek in het kader van de Master Recht en Bestuur aan de universiteit van Groningen.

In het onderzoek wordt door middel van interviews met betrokkenen en op basis van politiecijfers het Openbare Orde Team in de binnenstad van Groningen geëvalueerd.

Vijver, K. van der (2009). Burgernet in de praktijk. De evaluatie van de pilot van burgernet. Dordrecht, SMVP.

Evaluatie van de pilot met Burgernet in 9 gemeenten in 5 verschillende politieregio's. Nagegaan is in hoeverre meldingen van burgers hebben bijgedragen aan opsporing van minderjarigen.

Wal, S. ter. (2014) De vele gezichten van veilig uitgaan. Secondant.

In het Rotterdamse uitgaansgebied Oude Haven zorgt het Keurmerk Veilig Uitgaan voor een veiliger uitgaansklimaat. In Eindhoven doen ze het anders: daar heeft swiP, een polsbandje met persoonlijke gegevens het ouderwetse deurbeleid vervangen. Secondant interviewde de betrokkenen.

WHO (2009). Evidence for the effectiveness and cost-effectiveness of interventions to reduce alcohol-related harm. WHO Regional Office for Europe.

Overzichtsartikel van de WHO waarin wordt gereflecteerd op de (kosten) effectiviteit van interventies die zich richten op reductie van alcohol gerelateerde schade. Maatregelen van verschillende typen worden beschreven.

3 Bewustzijnslijn

3.1 Theoretische achtergrond

De bewustzijnslijn bevat maatregelen die zich richten op bewustmaking van de risico's van alcohol en geweld als middel om gedrag te beïnvloeden. Hierbij wordt uitgegaan van het uitgangspunt dat gedrag in zekere mate bewust aangestuurd wordt. Verschillende *dual process* theorieën binnen de sociale en cognitieve psychologie maken het onderscheid tussen bewuste, expliciete en controleerbare processen enerzijds en onbewuste, impliciete en automatische processen anderzijds (Strack & Deutsch, 2004). Gedrag wordt door beide processen beïnvloed. De theorie die ten grondslag ligt aan de bewustzijnslijn richt zich op het eerste proces. Gedrag wordt hierbij gezien als de consequentie van besluitvorming. Hierbij wordt kennis – bijvoorbeeld over gevolgen van het gedrag – gewogen en gebruikt om een voorkeur te bepalen waar vervolgens naar gehandeld wordt. De maatregelen in de bewustzijnslijn richten zich op het vergroten van deze kennis door informatie en educatie om de besluitvorming over het gedrag te beïnvloeden.

In onderstaand kader worden de maatregelen uit deze lijn weergegeven.

Lijn 3: Bewustmaking van de risico's

- Ken de gezondheidsrisico's (hersenschade, levercirrose, lelijke huid, opname bij alcoholvergiftiging)
- Ken de risico's van uitgaansgeweld (als dader én slachtoffer)
- Ken de gevolgen van strafblad, VOG-screening
- Wat betekent een opgelegde interventie?
- Ken de risico's van verkeersdeelname na uitgaan
- Ken de verslavingsrisico en vergroot je zelfkennis: welk type drinker ben ik?
- Meerjarige campagne voeren om ander gedrag te promoten (slimme communicatiestrategie)
- Leg educatieve maatregel op aan minderjarigen als uit test ter plekke blijkt dat ze teveel hebben gedronken

3.2 Beleidstheorie

Over de maatregelen binnen de bewustzijnslijn kan één beleidstheorie opgesteld worden:

Een zelfde beleidstheorie ligt ten grondslag aan de maatregelen die zich direct richten op bewustmaking van risico's van uitgaansgeweld.

In de volgende paragraaf wordt beschreven in hoeverre er wetenschappelijke onderbouwing of bewijs is voor de effectiviteit van de voorgestelde maatregelen. In het geval dit ontbreekt, toetsen we in hoeverre de beleidstheorie achter de maatregelen onderbouwd kan worden.

3.3 Toetsing van de maatregelen

3.3.1 Voorlichting over risico's en andere schoolinterventies

Een aantal maatregelen in deze lijn richten zich op voorlichting over de risico's van alcoholgebruik en alcohol gerelateerd geweld:

- Gezondheidsrisico's (hersenschade, levercirrose, lelijke huid, opname bij alcoholvergiftiging).
- Risico's van verkeersdeelname na uitgaan.
- Verslavingsrisico.
- Ken je risico's van uitgaansgeweld (als dader én slachtoffer).
- Ken de gevolgen van strafblad, VOG-screening.
- Wat betekent een opgelegde interventie?

Naar de effecten van voorlichting over alcoholgebruik en –misbruik is veel onderzoek verricht. Voorlichting richt zich veelal op minderjarigen en/of ouders van minderjarigen met een preventief doel: het uitstellen van de start van alcoholgebruik of het verminderen van drinkgedrag van deze doelgroep. Onderzoek naar preventieve programma's op scholen wijst uit dat deze programma's – die zich dikwijls op meer onderwerpen richten dan alleen alcoholgebruik – geen bewezen effect op het alcoholgebruik van de leerlingen hebben (Anderson et al, 2009; Jones et al, 2007; Van Hasselt, 2010). Deze voorlichtingsprogramma's hebben wel effect hebben op het verhogen van kennis, bewustwording en attitude verandering, maar dit leidt niet tot ander drinkgedrag bij de minderjarigen. Dit type voorlichting op zich is dus niet effectief om alcoholgebruik te veranderen. Specifieke literatuur rondom het effect van bewustmaking van de doelgroep van de risico's van uitgaansgeweld is niet beschikbaar. Echter, de maatregelen uit het pakket die zich hier op richten baseren zich op dezelfde beleidstheorie, waardoor ook hiervan weinig effect op gedrag verwacht kan worden. Desalniettemin hebben de ministeries van OC&W en V&J in 2013 gezamenlijk in de Tweede Kamer aangekondigd aandacht te gaan besteden aan de voorlichting rondom Verklaring Omtrent Gedrag (VOG) bij jongeren via scholen (waaronder Centrum School en Veiligheid) en jongerenorganisaties (waaronder LAKS). Ook via Dienst Justis zou onderzocht worden hoe voorlichting, eventueel via social media, gegeven kan worden. In hoeverre deze plannen zijn uitgevoerd en welke effecten ze hebben is onbekend.

In combinatie met andere typen maatregelen kan voorlichting echter wel effect hebben. Uit onze literatuurverkenning komt naar voren dat met andere typen schoolinterventies wel effect werd gesorteerd. Het betreft programma's die een interactief karakter hadden, waarbij leerlingen een actieve rol hebben in de voorlichting en die zich richtten op het effect van sociale invloed en jongeren daar weerbaarder tegen maakten (Tobler et al., 2000). Ook het betrekken van ouders kan schoolpreventie-programma's effectiever maken, aangezien het belangrijk is dat de boodschap van een interventie ook thuis en in de omgeving wordt ondersteund. Programma's blijken effectiever wanneer ze niet door de docenten worden gegeven, maar bij voorkeur door professionals of anders leeftijdsgenoten (Van Hasselt, 2010).

Randvoorwaarden

Het voordeel van voorlichting op scholen is dat daarmee een brede groep minderjarigen bereikt kan worden in een educatieve setting (anders dan wanneer ze op straat of in de horeca worden aangetroffen). Ook biedt voorlichting op scholen de mogelijkheid van 'targeted intervention', waarbij specifiek gekozen kan worden voor voorlichting op probleemscholen, zoals in Rotterdam gebeurt. Om dergelijk programma succesvol te implementeren binnen het onderwijs dient rekening gehouden te worden met de belasting voor de scholen en docenten en het draagvlak. Het programma Preventie Alcoholgebruik Scholieren is een voorbeeld van een kort en goed inpasbaar schoolprogramma. De interventie is door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) opgenomen in de Database Effectieve Jeugdinterventies⁸ en heeft effect op het uitstellen van alcoholgebruik. Ook in deze interventie bleek het zowel betrekken van ouders als de leerlingen essentieel.

Noot 8 [http://www.nji.nl/nl/Databanken/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Preventie-Alcoholgebruik-Scholieren-\(PAS\)](http://www.nji.nl/nl/Databanken/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Preventie-Alcoholgebruik-Scholieren-(PAS))

Hoewel vaak verschaft op scholen, vindt voorlichting over de risico's van alcoholgebruik ook wel binnen andere setting plaats. Voorlichting naar aanleiding van alcoholincidenten (bijvoorbeeld op de eerste hulp van het ziekenhuis) blijkt effectiever dan voorlichting buiten die setting (zie ook hoofdstuk 2). De timing van voorlichting, en daarmee de urgentie voor de ontvanger, is hiermee een belangrijke randvoorwaarde voor het effect ervan. Interventies binnen deze setting omvatten overigens vaak naast voorlichting ook andere elementen zoals motiverende gesprekken.

3.3.2 Massamediale voorlichting

De maatregel 'Meerjarige campagne voeren om ander gedrag te promoten' valt onder de categorie massamediale voorlichting. Ook van deze manier van bewustmaking is wel bewezen dat het effect heeft op het kennisniveau en ook de houding ten aanzien van alcoholgebruik (Van Hasselt, 2010). Het heeft echter niet tot effect om de schade (*harm*) die wordt veroorzaakt door alcohol te verminderen (Anderson et al, 2009). De resultaten rondom *counteradvertising* – waarbij informatie over een product en zijn effecten wordt gegeven om de aantrekkingskracht te verminderen – geven geen uitsluitel. Over een andere vorm van massamediale campagne, het publiceren van publieke richtlijnen voor drinken, is nog weinig onderzoek gedaan, hoewel ze wel vaak zijn toegepast door overheden in diverse landen (Australië, Nieuw-Zeeland). Blootstelling aan waarschuwinglabels – zoals de labels op sigarettenpakjes – heeft ook nog niet aangetoond te leiden tot een verandering van gedrag, echter heeft het wel effect op de intentie om gedrag te veranderen (Anderson et al, 2009).

Massamediale voorlichtingscampagnes kunnen echter wel zinvol zijn in combinatie met andere maatregelen. Zo kunnen ze worden ingezet om draagvlak te creëren voor beleidsmaatregelen (Van Hasselt, 2010) of om mensen te informeren over (nieuwe) handhavingsmaatregelen. Een combinatie van campagne en zichtbare handhaving leidde in onderzoek door Elder et al. (2004. In: Van Hasselt) bijvoorbeeld tot een afname van alcohol-gerelateerde auto ongelukken. Ook de combinatie van een schoolinterventie en een mediacampagne kunnen een versterkend effect hebben op elkaar (Van Hasselt, 2010).

Randvoorwaarden

Massamediale voorlichtingscampagnes zijn heel kostbaar om uit te voeren dus moeten deze niet lichtzinnig worden ingezet. Bovendien is een nadeel dat onbekend is of de boodschap bij de beoogde doelgroepen goed aankomt. Om dit laatste te verduidelijken zou van tevoren goed onderzocht moeten worden welke media het best kunnen worden ingezet om hierin effectief te zijn. Bij een jonge doelgroep ligt de inzet van sociale media bijvoorbeeld voor de hand, wat ook een kostenvoordeel kan opleveren.

3.3.3 Educatieve maatregel vanuit politie

Het opleggen van een educatieve maatregel aan minderjarigen als ze teveel hebben gedronken is niet eerder onderzocht. Het heeft echter overeenkomsten met de educatieve maatregel Halt Alcohol, die wordt gegeven aan jongeren die een Halt waardig strafbaar feit hebben gepleegd terwijl ze onder invloed waren van alcohol. De maatregel is erop gericht op om jongeren tijdens het leerproject te confronteren met hun eigen alcoholgebruik en hen te informeren over de

gezondheids- en gedragseffecten en de risico's daarvan. Het stimuleren van toekomstig (verantwoord) alcoholgebruik staat voorop, met als achterliggende gedachte dat daardoor de kans op recidive vermindert. De maatregel bestaat uit een aantal bijeenkomsten voor jongeren en een ouder bijeenkomst. De effecten van de maatregel worden momenteel onderzocht en zijn eind 2014 beschikbaar.

De reguliere Halt afdoening is in onderzoek door het WODC niet effectief gebleken in het verminderen van recidive. Jongeren die werden vrijgesteld van Halt vielen net zo vaak in herhaling en met dezelfde ernst van delicten als jongeren die Halt volgden na een 6 en 12 maanden (Ferweda et al, 2006). De onderzoekers concluderen dat Halt voor bepaalde doelgroepen niet effectief is; bijvoorbeeld voor jongeren die reeds op jonge leeftijd risicovol gedrag vertonen, zoals alcoholgebruik. In hoeverre van de Halt Alcohol maatregel gunstige effecten op strafbaar gedrag kan worden verwacht is dus maar zeer de vraag. Dit wil overigens niet zeggen dat wellicht wel positieve effecten bereikt worden op het drinkgedrag en dat daarmee een mogelijk indirect effect op agressief gedrag wordt bereikt. Dit zou dan gecombineerd moeten worden met screening van de jongeren die voor een dergelijke maatregel ontvankelijk zijn, zoals ook Ferwerda en Van Leiden bepleiten, en waarbij positieve effecten verwacht kunnen worden.

3.4 Conclusies

Op basis van de theoretische onderbouwing die in dit hoofdstuk gegeven wordt, kan geconcludeerd worden dat van maatregelen die zich richten op bewustmaking door educatie, uitsluitend effect verwacht kan worden op de kennis, bewustzijn en attitude. Verandering van gedrag door dit type maatregelen is nauwelijks aangetoond. Gecombineerd kunnen voorlichtingsmaatregelen echter wel zinvol zijn om andere maatregelen aan te kondigen of versterken, maar op zichzelf staand hebben ze geen effect op het gedrag. Schoolinterventies die naast voorlichting ook andere elementen bevatten (zoals vaardigheden aanleren of ouders betrekken) zijn wel effectief in het veranderen van alcoholgebruik.

Het uitblijven van effecten op gedrag kan mogelijk verklaard worden doordat, conflicterend met de educatieve boodschap, ook alcohol bevorderende marketing, sociale normen die alcoholgebruik bevorderen en de beschikbaarheid van alcohol een rol spelen bij het besluit van iemand om te drinken. De aanname dat attitude van grote invloed is op gedrag is daarmee onjuist. Voor roken is dit ook bewezen: attitudes zijn geen sterke voorspeller van het daadwerkelijke gedrag (WHO, 2009).

Een andere factor die hierin mogelijk meespeelt, is dat de maatregelen binnen deze lijn aanspraak doen op bewuste processen in menselijk gedrag, terwijl alcoholgebruik hier invloed op heeft. Alcohol heeft een verdovende en ontregelende werking op hersensystemen die de hogere cognitieve functies besturen en daarmee verantwoordelijk zijn voor bewuste aansturing van gedrag (Lemmers, Van Hasselt, 2014). Dat kan een verklaring zijn voor het gegeven dat kennis en informatie op dat moment niet meer van invloed zijn op het daadwerkelijke gedrag.

In onderstaande matrix worden de individuele maatregelen afgezet tegen de mate van bewijs en mate van effectiviteit.

3.5 Referenties

Anderson, P. Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2009). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373.

Reviewartikel dat de effectiviteit en kosteneffectiviteit van beleid en programma's beschouwt op het gebied van alcohol gerelateerde schade (harm). Diverse type maatregelen worden betrokken waaronder educatie en informatie, beschikbaarheid van alcohol en gemeenschapsmaatregelen. De reviewers maken gebruik van systematische reviews en meta-analyses om tot hun bevindingen te komen.

Ferwerda, H.B., Van Leiden, I.M.G.G., Arts, N.A.M., & Hauber, A.R. (2006). *Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Effectevaluatie van de Halt afdoening waarin 946 jongeren worden gevolgd nadat ze een strafbaar feit hebben gepleegd en naar Halt zijn verwezen door de politie. Door middel van een randomized controlled design zijn de jongeren in een Halt en niet Halt groep verdeeld. In het onderzoek is nagegaan wat de invloed van de Halt-afdoening is op recidive, ander gedrag en de attitude van de jongeren. Hiertoe zijn de jongeren uit de experimentele groep vergeleken met de jongeren uit de controlegroep.

Hasselt, N. van (2011). *Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren*. Utrecht: Trimbos-instituut.

Rapportage geeft een overzicht van effectieve beleidsmaatregelen en interventies gericht op preventie van schadelijk alcoholgebruik. Maatregelen en interventies die gericht zijn op het voorkomen en verminderen van alcoholgebruik zijn geïncludeerd. Daarnaast worden maatregelen en interventies beschreven die leiden tot vermindering van de schadelijke gevolgen van alcoholgebruik. De schrijver van de rapportage maakt gebruik van literatuuroverzichten en reviews.

Jones, L., James, M., Jefferson, T., et al. (2007). A review of the effectiveness and cost-effectiveness of interventions delivered in primary and secondary schools to prevent and/or reduce alcohol use by young people under 18 years old. Alcohol and schools: review of effectiveness and cost-effectiveness. NICE: main report (PHIAC 14.3a).

Reviewartikel over onderzoek naar schoolinterventies voor minderjarigen ter preventie van alcoholgebruik. Studies werden geïncludeerd als ze minimaal beschikten over een controlegroep vergelijking en een voor- en nameting van alcoholgebruik en aan bepaalde kwaliteitseisen voldeden. Uiteindelijk werden 134 studies rondom effectiviteit en 2 rondom kosteneffectiviteit betrokken in de review, waaronder 14 systematische reviews en meta-analyses.

Lemmers, L., & Van Hasselt, N. (2014). Factsheet Alcohol en Uitgaansgeweld. Stand van zaken. Utrecht: Trimbos.

Factsheet waarin kort de stand van zaken weer rondom het thema Alcohol en uitgaansgeweld gegeven wordt. De omvang van het probleem, risicofactoren en aanknopingspunten voor effectief beleid.

Strack, F., & Deutsch, R. (2004) Reflective and impulsive determinants of social behavior. Personality and Social Psychology Review, 8, 220-47.

Theoretisch artikel waarin het twee systemen model voor sociaal gedrag beschreven wordt.

Tobler, N.S., Roona, M.R., Ochshorn, P. Marshall, D.G., Streke, A.V. & Stackpole, K.M. (2000). School-based adolescent drug prevention programs: 1998 meta-analysis. Journal of Primary Prevention, 20, 275-336.

Artikel gebaseerd op een meta-analyse over 207 universele schoolprogramma's voor drugspreventie (waaronder alcohol). De studies baseerden zich op zelfrapportage van drugsgebruik en vergeleken de interventie groepen met controlegroepen. In de analyse werd onderscheid gemaakt tussen interactieve programma's en programma's die dergelijk element niet hadden.

WHO (2009). Evidence for the effectiveness and cost-effectiveness of interventions to reduce alcohol-related harm. WHO Regional Office for Europe.

Overzichtsartikel van de WHO waarin wordt gereflecteerd op de (kosten) effectiviteit van interventies die zich richten op reductie van alcohol relateerde schade. Verschillende typen maatregelen worden beschreven.

4 Gedragslijn

4.1 Theoretische achtergrond

Lijn 4 van het programma – de gedragslijn – betreft verschillende typen maatregelen die zich richten op het gedragsbeïnvloeding door gebruik te maken van gedragsinterventies. In het onderstaande kader worden de maatregelen per type opgesomd. In de eerste paragraaf wordt per type de theoretische achtergrond gegeven.

Lijn 4a: het gedrag beïnvloeden: nudges en normen

- 'nudging' toepassen op individu en groep: de consumenten-voorkeur beïnvloeden
- een nieuwe sociale norm introduceren

Lijn 4b: het gedrag beïnvloeden: rolmodellen

- rolmodellen inschakelen
- stimuleren introductie nieuwe BOB (waakt over vrienden) – rolmodel

Lijn 4c: het gedrag beïnvloeden: individuele aanpak probleemdrinkers

- de zelfbeheersing vergroten (de ontremming afremmen)
- zorgen dat de drinker feedback krijgt

Lijn 4d: het gedrag beïnvloeden: ouders beïnvloeden

- lokaal een netwerk van ouders vormen

Nudges en normen

Zoals in 3.1 beschreven is, wordt gedrag door twee systemen gestuurd: een bewust en gecontroleerd systeem en een onbewust en automatisch systeem. Nudging richt zich op het automatische systeem, dat niet beïnvloed wordt door cognities (bewuste overwegingen) maar meer door emoties en gevoelens en door omgevingsfactoren. Nudging richt zich dus ook niet op expliciet voorschrijven wat de geadresseerde in zijn of haar gedrag moet veranderen, zoals bij voorlichting of regelgeving, maar stuurt het gedrag door middel van subtiele aanwijzingen, of veranderingen in een fysieke omgeving, op onbewuste wijze (Thaler & Sunstein, 2008). De eerste categorie maatregelen binnen deze lijn maakt gebruik van deze nudges en een specifieke vorm daarvan, de introductie van sociale normen, om op die manier het gedrag vooral onbewust te sturen.

Introductie van sociale normen is een specifieke vorm van nudging en richt zich op het principe dat ons gedrag (mede) gestuurd wordt door de perceptie van 'normaal' gedrag van anderen. Vooral het gedrag van mensen die dicht bij ons staan dragen in belangrijke mate bij tot de sociale norm. Door mensen te wijzen op deze sociale normen, zou gedrag beïnvloed kunnen worden (Perkins, 2002).

Een aantal maatregelen in de innovatielijn baseren zich op het principe achter nudging, het prikkelen van de zintuigen op een bepaalde manier moet tot onbewuste gedragsverandering leiden (zie hoofdstuk 1).

Rolmodellen

De tweede categorie maatregelen binnen de gedragslijn maakt gebruik van het principe van modellering. Modellering, ook wel sociaal leren genoemd, is gebaseerd op leren door imitatie van andere mensen (Bandura, 1977). Het leren door middel van modellering is een algemeen mechanisme dat zich in het dagelijks leven voortdurend afspeelt. Kinderen leren op deze manier van hun ouders, andere kinderen, broertjes en zusjes, maar ook jongeren of volwassenen kunnen op deze manier nog gedrag bijleren of aanpassen. Bij de inzet van rolmodellen zijn vooral de kenmerken van het rolmodel van belang. We zijn eerder geneigd om gedrag te imiteren van personen die we als belangrijk ervaren, die we vertrouwen of die we aantrekkelijk vinden. Dit is ook sterk het geval in de relatie tussen ouder en kind, waar de hoge waardering van het kind voor diens ouders maakt dat de ouders een rolmodel vormen. Rolmodellen kunnen aantrekkelijk zijn door diens *persoonlijke gedragskwaliteiten* (iemand die je lief hebt) of door diens *status* (beroep, succes, leeftijd, geslacht).

Rolmodellen kunnen worden ingezet om stimuli en objecten aantrekkelijker (of minder aantrekkelijk) te maken door de manier waarop een rolmodel wel of niet omgaat met de stimuli of het object op een bepaalde wijze te presenteren. Ook kan een rolmodel een doel dat hij bereikt door zijn handelen aantrekkelijk maken voor de observant (Byrne & Russon, 1998).

Naast de kenmerken van het rolmodel, en de status ervan voor de observant, zijn ook de gevolgen die het rolmodel ondervindt aan zijn gedrag van belang voor het al dan niet overnemen van het gedrag. Gedrag waarvan het model negatieve consequenties ondervindt, zal minder snel geïmiteerd worden dan gedrag met positieve consequenties.

Individuele aanpak probleemdrinkers

Veel alcohol-gerelateerd geweld komt voor rekening van een groep probleemdrinkers (personen die alcohol misbruiken, bijvoorbeeld binge drinkers of verslaafden). De inzet van interventies gericht op deze doelgroep leidt tot vermindering van geweld: aanhoudingen vanwege geweld, kindermishandeling, partnergeweld (WHO, 2009). De interventies variëren van aard en richten zich bijvoorbeeld op bewustmaking, inzicht, motivatie en/of het aanleren van vaardigheden. Het vergroten van de zelfbeheersing waardoor de persoon meer controle over zijn gedrag krijgt is één van de mechanismen waarmee het drinkgedrag beïnvloed kan worden. Het geven van persoonlijke feedback is een andere manier. Hiermee wordt onder andere ingespeeld op misperceptie van het gedrag van anderen, een fenomeen dat met name bij jongeren vaak voorkomt. Ze overschatten de hoeveelheid alcohol die anderen drinken en baseren hun eigen gedrag hierop (Moreira et al, 2009).

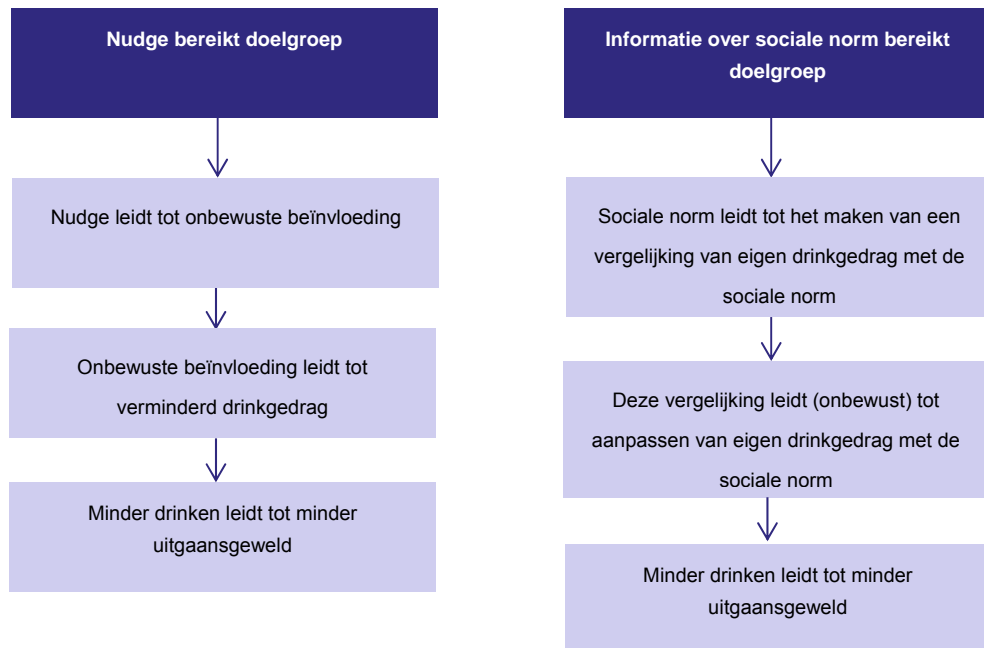
Ouderinterventies

De wijze waarop ouders tegen alcoholgebruik aan kijken heeft invloed op de regels die ze daarover stellen en deze regels kunnen weer leiden tot, bijvoorbeeld, uitstel van alcoholgebruik (Van der Vorst et al, 2006). Hier spelen veel interventies op in door ouders te betrekken bij de preventie van alcoholgebruik of misbruik onder kinderen en jongeren.

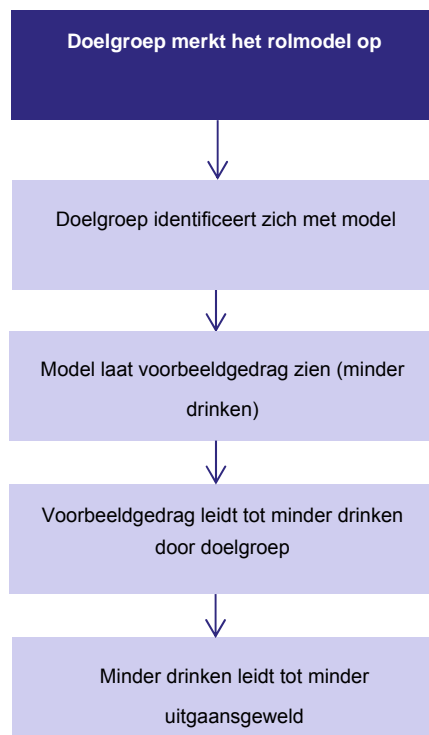
4.2 Beleidstheorie

Op grond van de voorgaande paragraaf zijn de achterliggende beleidstheorieën van de maatregelen in onderstaande schema's weergegeven.

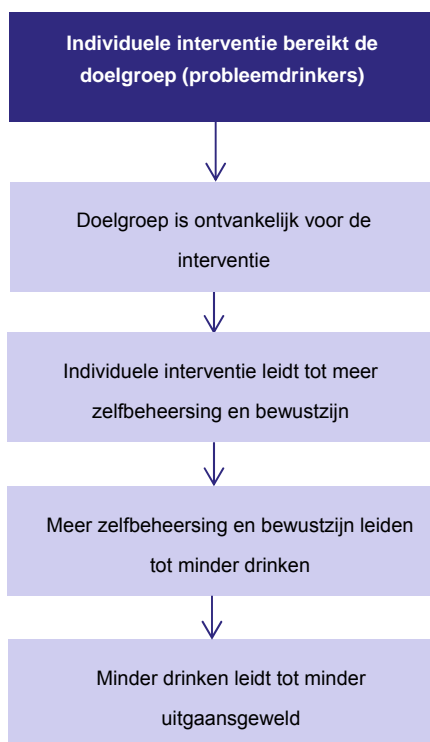
Nudges en normen

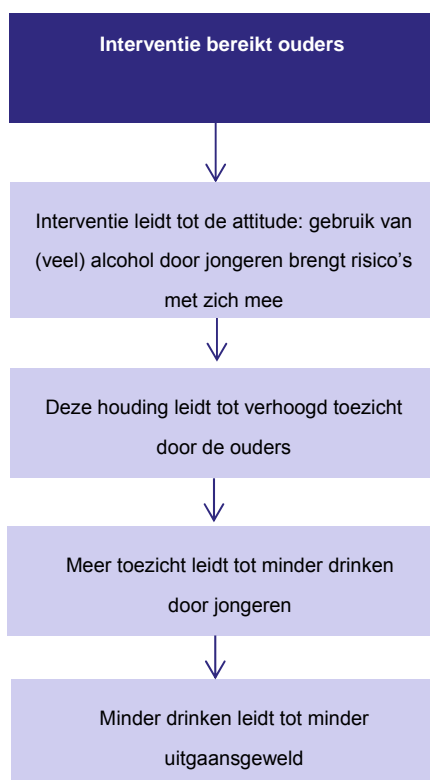
Rolmodellen

Individuele aanpak probleemdrinkers

Ouderinterventies

4.3 Toetsing van de maatregelen

4.3.1 Nudges en normen

Nudging: beïnvloeden van de consumenten-voorkeur

De theorie over nudging krijgt de laatste jaren veel aandacht. Het concept is aantrekkelijk voor beleidsmakers door de eenvoud waarmee ze ingevoerd kunnen worden en de (daardoor) lage kosten (Marteau et al, 2011). Ook binnen de sector van volksgezondheid onderzoekt men de mogelijkheden om dergelijke nudging maatregelen toe te passen. Bewijs voor de effectiviteit ervan om gezond gedrag te bevorderen is echter nog zwak: er is weinig onderzoek. Verschillende experimenten – bijvoorbeeld door het Behavioural Insights Team in Engeland⁹ en door het Universitair Medisch Centrum Utrecht in Nederland – leverden echter veelbelovende resultaten. Onderzoek naar de inzet van nudges om specifiek alcoholgebruik terug te dringen ontbreekt echter nog helemaal.

Voorbeelden van nudges die in experimenten effectief bleken om de consumenten-voorkeur te beïnvloeden zijn:

- gemakkelijker (fysiek, plek) beschikbaar maken van één product boven een ander bevordert de voorkeur van consumenten voor dat product (Just & Wansink, 2009);
- aparte – opvallende – vakken in supermarktwagentjes voor groenten en fruit, bevorderde de verkoop hiervan met 70% (Grocery cart choice Architecture, 2010).

Randvoorwaarden

Experts waarschuwen dat de inzet van nudges om gewenst gedrag (reductie van alcohol gebruik in dit geval) te bevorderen alleen zin hebben als ook nudges die worden gebruikt door de branche om ongewenst gedrag te bevorderen (stimuleren alcohol gebruik) worden aangepakt (Marteau et al, 2011). Een combinatie van regelgeving/wetgeving rondom dit soort nudges is dus nodig naast de nudges die positief gedrag proberen te bewerkstelligen. Bijvoorbeeld: de inzet van een nudge als het communiceren van de sociale norm aan uitgaand publiek (zogenaamde individualized feedback) heeft weinig zin als daarnaast (door de fabrikant) alcoholische dranken op de counter/bar worden aangeprezen. Dergelijke reclame kan het effect van de andere maatregel teniet doen. Experts pleiten er ook voor om het effect van te implementeren nudges goed te onderzoeken, omdat ze soms averechts kunnen werken. Een voorbeeld hiervan is een studie waarin deelnemers de calorieën moesten inschatten van een hamburger: wanneer alleen de hamburger werd gepresenteerd op een bord schatten de deelnemers de energiewaarde hoger in dan wanneer er drie selderijstengels bij lagen. De presentatie veroorzaakte daarmee een misperceptie bij de deelnemers (Chernev, 2010).

Een nieuwe sociale norm introduceren

Sociale normen inzetten is een specifieke vorm van nudging die ook reeds kansrijk bleek om het gedrag van mensen te beïnvloeden. Het Behavioural Insights Team heeft in meerdere projecten gebruik gemaakt van deze methode, met de volgende resultaten:

Noot 9 Een wetenschappelijke unit die door de Britse regering is ingesteld om de effecten en waarde van gedragsbeïnvloeding als instrument voor de overheid te testen.

- Sociale normen werken om mensen te wijzen op hun 'plicht', in dit geval belastingaangifte doen. Naar mate de sociale normen meer gepersonaliseerd waren en dus dichter bij de geadresseerde stonden, werkten ze beter. Wijzen op de norm van mensen die in dezelfde straat wonen werkt dus beter dan de norm van mensen in het hele land.
- Sociale normen zorgden dat mensen zich aanmeldden voor orgaandonatie, een ethisch gevoelige kwestie. Het meest effectief was een boodschap van wederkerigheid: 'wilt u ook een orgaan ontvangen als u dat nodig heeft, doe dit dan ook voor een ander.' (Behavioural Insights Team, 2013)

Binnen deze nudges werden sociale normen op een subtiele manier gepresenteerd, bijvoorbeeld door een complementaire boodschap in een brief over invullen van belastingaangifte, of als eindscherm van een overheidssite waar een rijbewijs moet worden aangevraagd.

Het inzetten van sociale normen als nudges voor reductie van alcohol gebruik zou een geschikte methode bij jongeren kunnen zijn. Bij hen is de invloed van het gedrag van anderen (peers) nog groter dan bij volwassenen, en specifiek waar het gaat om middelengebruik (Perkins, 2002). Hun idee over sociale normen onder leeftijdsgenoten speelt dus een grote rol op hun eigen gedrag, en interventies kunnen hier op inspelen.

Randvoorwaarden

Over de inzet van nudging om beslissingen van burgers te beïnvloeden is momenteel een ethische discussie gaanden. Critici stellen dat het niet aan de overheid is om te sturen in bepaalde keuzes, dat het een inbreuk is op de keuzevrijheid van het individu, op een ontransparante manier. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid brachten beiden dit jaar adviezen uit over het onderwerp, waarbij de hoofdlijn was dat nudging niet mag worden gebruikt om mensen in de 'goede' richting te sturen, maar bedoeld moet zijn om de autonomie van burgers te versterken (WRR, 2013).

4.3.2 Rolmodellen

De effectiviteit van het inzetten van rolmodellen om alcoholgebruik te beïnvloeden is nog niet gebleken uit onderzoek. Omgekeerd geldt wel: jongeren die (in dit geval via sociale media) blootgesteld werden aan beelden van vrienden die drinken of roken, hebben een grotere kans zelf ook dit gedrag te laten zien (Huang et al, 2014). In hoeverre rolmodellen kunnen bijdragen aan bevorderen van verminderen van drinkgedrag is in theorie veelbelovend, maar nog niet getoetst. Rolmodellen worden momenteel in het project 'Alleen jij bepaalt wie je bent' ook ingezet om jongeren te stimuleren tot een positieve tijdsbesteding (sport). Bekende topsporters worden hierbij ingezet als rolmodel (www.alleenjijbepaakt.nl).

De beleidstheorie achter de maatregel kan in zoverre onderbouwd worden dat het zien van voorbeeld gedrag door een rolmodel zou moeten kunnen leiden tot imitatie van dat gedrag.

De inzet van aansprekende rolmodellen kunnen effectief zijn in het:

- minder aantrekkelijk maken van alcoholgebruik, onder andere door negatieve consequenties te laten zien;
- aantrekkelijker maken van alternatief gedrag;

- doelen promoten die bereikt kunnen worden door alcoholonthouding;
- minder aantrekkelijk maken van specifiek agressie en geweld.

Alternatieve BOB introduceren

Een specifieke vorm van rol modellering is *altercasting* (Van Baaren et al, 2014). Dit is een tactiek om mensen gewenst gedrag te laten zien door hen in een sociale rol te plaatsen waar dit gewenste gedrag vanzelfsprekend bij hoort. Door het aannemen van de sociale rol neemt de persoon het handelen dat hierbij hoort over, mede gedreven door de sociale druk vanuit de omgeving. Deze methode kan effectief zijn om meerdere redenen:

- Sociale rollen zijn onderdeel van ons dagelijks bestaan.
- Personen zijn geneigd de sociale rol waarin ze geplaatst worden gemakkelijk te accepteren.

De introductie van de BOB is een vorm van altercasting op het gebied van alcohol gerelateerd gedrag. Door iemand in de rol van BOB te plaatsen, wordt hij gedwongen om het bijbehorende, alcoholvrije gedrag te vertonen. Deze BOB maatregel, die naast de campagne ook handhavingsmaatregelen behelst, is effectief gebleken om het aantal bestuurders dat met alcohol gaat rijden terug te dringen (STIVA, 2013). Mogelijk heeft de inzet van altercasting binnen deze campagne hier aan bijgedragen, maar dit is niet onderzocht.

Op basis van de theorie en de ervaringen met de BOB methode zou deze methode kunnen worden ingezet om meer specifiek gericht op jongeren tijdens het uitgaan een altercast aan te wijzen die de rol op zich neemt om te zorgen dat de vrienden om hem heen zich gedragen tijdens het uitgaan (bijvoorbeeld als groep oudste, iemand die weet hoe het hoort tijdens het uitgaan). Hierbij zou bijvoorbeeld een samenwerking met horeca ondernemers kunnen worden aangegaan, waarbij de groep oudste afspraken maakt met horeca over zijn rol. Hier zou ook een beloning tegenover kunnen staan, bijvoorbeeld voorrang bij het binnenlaten voor de betreffende vriendengroep, gratis gebruik van de garderode of (persoonlijk gewin voor de groep oudste) de kans op een baan binnen de horeca gelegenheid.

4.3.3 **Individuele aanpak probleemdrinkers**

Bij de aanpak van probleemdrinkers als strategie om alcohol gerelateerd geweld terug te dringen, blijken vooral korte interventies, die worden toegepast op een groep probleemdrinkers die vroeg wordt onderkend, kosteneffectief (Anderson et al, 2009). Deze interventies richten zich veelal op screening, advies en motivationele gesprekstechnieken om mensen tot ander drinkgedrag aan te zetten. Ook met intensievere interventies – bijvoorbeeld cognitieve gedragstherapie of farmacologische interventies – bij ernstige verslavingsproblematiek worden positieve resultaten bereikt, maar dergelijke interventies zijn kostbaar en zeer specifiek (Anderson et al, 2009) en passen daarom niet binnen de scope van deze studie. Voorbeelden van effectieve maatregelen binnen deze categorie zijn interventies die de zelfbeheersing vergroten en interventies die gebruik maken van persoonlijke feedback. Algemene kenmerken van effectieve interventies bij jonge probleem drinkers zijn: gebruik maken van een boostersessie; inzetten van de interventie bij individuele jongeren zonder veel andere problemen (Van Hasselt, 2010).

Zelfbeheersing vergroten

Het vergroten van zelfcontrole en zelfbeheersing past binnen de cognitieve-gedragstherapeutische insteek om alcoholmisbruik tegen te gaan. Interventies die zich hierop richten zijn effectief in het reduceren van alcohol consumptie en problemen die gepaard gaan met alcoholgebruik (Walters, 2009). Individuele interventies gericht op het aanleren van vaardigheden, waaronder zelfcontrole (mindering van alcohol gebruik), zijn onder meer effectief bij studenten (Larimer & Cronce, 2007). Ook bij interventies die zich richten op minderjarigen is het aanleren van vaardigheden zoals stressmanagement, assertiviteit en grenzen stellen onderdeel van het aanbod (Komro & Toomey, 2002).

Persoonlijke feedback

Het geven van persoonlijke feedback aan jongeren (in onderzoek vaak studenten) wordt toegepast om alcohol misbruik terug te dringen (Moreira et al, 2009; Riper et al, 2008). Deze feedback kan bestaan uit een weergave van een zogenaamd 'drinkprofiel', of inzicht geven in de hoeveelheid geld die is besteed aan drank, de hoeveelheid calorieën die is ingenomen of uit een normatieve vergelijking van het gedrag. Onderzoek wijst uit dat interventies waarin sociale normen worden betrokken effectiever zijn dan alleen algemene alcohol gerelateerde adviezen (bijvoorbeeld in een folder) om alcohol misbruik terug te dringen bij studenten (Moreira et al, 2009; Riper et al, 2008). Dit geldt uitsluitend wanneer de feedback persoonlijk wordt gegeven, via internet of face-to-face¹⁰. Het effect op de korte termijn (<3 maanden) is duidelijker dan op de langere termijn, hoewel vooral voor web/computer feedback effecten tot wel 16 maanden konden aanblijven. Aangeboden in groepen is er minder bewijs voor het effect, evenals via e-mail. Verklaring voor de ineffectiviteit van mail interventie is dat de studenten de mail mogelijk niet lezen.

In het programma *Operation Drinksafe* werd persoonlijke feedback gegeven aan bezoekers van uitgaansgelegenheden (Van Beurden et al, 2000). De interventie is een combinatie van een snelle screening over alcohol gebruik en een bloedtest. De deelnemers krijgen hiermee een persoonlijke risicotaxatie. De interventie bleek bij een meting na 12 maanden effecten te hebben op de risicoscore op de test, maar ook op genuttigde hoeveelheden drank per week en binge drinking. De effecten waren het grootst bij vrouwen en personen die aangaven last te hebben van schuldgevoelens over het drinken. Het voordeel van deze interventie is dat hij plaatsvindt in een setting waarin gemakkelijk toegang is tot de targetgroep.

4.3.4 Ouderinterventies

Ouderinterventies kunnen inderdaad effectief zijn in het uitstellen van alcoholgebruik en in het verminderen van de frequentie van alcoholgebruik van adolescenten (Smit et al, 2008). De resultaten zijn echter wisselend; niet alle programma's hebben dit gewenste effect (Petrie et al, 2006). De overeenstemming tussen effectieve ouderinterventies was dat ze zich niet uitsluitend richtten op alcoholgebruik, maar ook ingingen op actieve ouderbetrokkenheid en het vergroten van opvoedingsvaardigheden.

Noot 10 De face-to-face feedback echter is meestal onderdeel van een bredere interventie, waardoor niet bekend is of niet andere elementen, zoals voorlichting, motiverende gesprekken, gedragsinterventie, leidden tot de resultaten.

Ouderprogramma's zouden vooral effectief zijn voor de doelgroep die in de overgang naar puberteit, tussen basisschool en middelbare school, verkeert. Voor de doelgroep van jongvolwassenen (studenten) is de invloed van ouders en gezinsleven minder groot, en biedt het geen aanknopingspunten voor interventie van het gedrag van de studenten (Perkins, 2002).

Ook schoolinterventies werken beter wanneer ouders hierbij betrokken worden (Van Hasselt, 2010). De effectieve schoolinterventie Preventie Alcoholgebruik Scholieren (PAS, Database Effectieve Jeugdinterventies NJi) bleek geen effect te hebben op het alcoholgebruik van kinderen wanneer of alleen de ouders of alleen de leerlingen werden betrokken (Koning et al, 2009). De combinatie van training van ouders, kind en gezin is ook effectief (Elliot et al, 2009).

Randvoorwaarden

Bij het betrekken van ouders bij de aanpak van alcoholmisbruik onder jongeren is de uitdaging om ouders hiervoor te motiveren en betrokken te houden. De lage opkomst van ouders bij ouderbijekomsten van interventies is een veelvoorkomend probleem en ondermijnt de effectiviteit van de interventies (bijvoorbeeld bij Halt: Ferwerda et al, 2006). Hieraan moet dus expliciet aandacht worden besteed, ook in de opzet van de interventie, om te zorgen dat ouders willen en kunnen deelnemen.

4.4 Conclusie

Nudges en normen

Maatregelen die gericht zijn op nudges en normen zijn veelbelovend waar het gaat om het beïnvloeden van het drinkgedrag. Uitgebreid effectonderzoek naar dit type maatregelen ontbreekt maar de theorie is goed onderbouwd en experimenten op andere gebieden wezen positieve resultaten uit. Zowel sociale normen als andersoortige nudges hebben geleid tot gewenste effecten. Een belangrijke randvoorwaarde zijn de ethische grenzen waarmee bij onbewuste gedragsbeïnvloeding rekening gehouden moet worden.

Rolmodellen

Modelling is een bruikbaar principe om gedrag te beïnvloeden. Voorbeelden van interventies om via rolmodellen het alcoholgebruik van jongeren te beïnvloeden hebben we niet gevonden, waardoor uitspraken over daadwerkelijke effectiviteit van deze specifieke toepassing van rolmodellen niet gedaan kunnen worden. Altercasting als specifieke manier van modelling lijkt veelbelovend. Hoewel niet bewezen kan worden waaraan de effecten van de BOB campagne toegeschreven kunnen worden, is altercasting een belangrijk element in deze maatregel naast massamediale campagne en handhaving.

Individuele aanpak probleemdrinkers

De effectiviteit van individuele interventies gericht op probleemdrinkers is in veel onderzoeken bewezen. De specifieke maatregelen die worden voorgesteld – gericht op zelfbeheersing en feedback – worden ook door onderzoeken ondersteund. Het geven van persoonlijke feedback is vooral effectief wanneer hierbij ook sociale normen worden gepresenteerd. De feedback moet dan wel face to face of gericht via internet aan de persoon gegeven worden, in groepen is het minder effectief. Het geven van feedback in uitgaanssetting is veelbelovend, maar de kwantiteit en kwaliteit

van het onderzoek hiernaar is beperkt. Onderzoeken naar deze interventies zijn vaak uitgevoerd onder studenten, de generaliseerbaarheid naar andere doelgroepen zou moeten worden onderzocht.

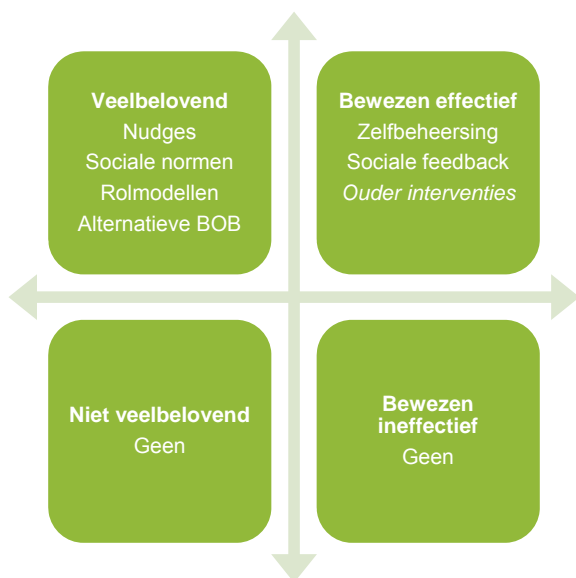
Ouderinterventies

Het bewijs voor de effectiviteit van ouderinterventies is wisselend. Hoewel de beleidstheorie achter de ouderinterventies deels ondersteund lijkt te worden door de literatuur - verandering van attitudes leidt inderdaad tot meer toezicht door ouders – leiden niet alle interventies tot verandering in het gedrag van kinderen. Verklaringen hiervoor zijn dat het de ouders na interventie ontbreekt aan de vaardigheden om dit toezicht ook daadwerkelijk uit te voeren, of dat een bepaalde leeftijdscategorie niet meer vatbaar is voor dit toezicht. Voor beide verklaringen is in de literatuur bewijs te vinden (Perkins, 2002). Een belangrijke randvoorwaarde bij dit type interventie is de bereidheid van ouders om deel te nemen.

Overall conclusie gedragslijn

Verschillende maatregelen binnen deze gedragslijn zijn bewezen effectief om alcoholgebruik terug te dringen. Ouderinterventies kunnen vooral preventief effectief zijn; interventies met persoonlijke sociale feedback zijn ook effectief, en kunnen alcoholmisbruik bij meer gevorderde drinkers tegengaan.

Andere maatregelen zoals nudges, rolmodellen, feedback in de uitgaanssetting, zijn veelbelovend. Uitgebreid onderzoek naar deze maatregelen ontbreekt nog, maar de theorie achter de maatregelen is goed onderbouwd en pilots of experimenten laten positieve resultaten zien.

Het voordeel van dit type maatregelen gericht op gedragsbeïnvloeding in zijn algemeenheid (met uitzondering van ouder interventies) is dat ze door hun focus op onbewuste processen eventuele weerstand omzeilen. Alcoholgebruikers kunnen weerstand opwerpen tegen negatieve boodschappen over alcoholgebruik ('Het is mij bekend dat alcoholgebruik slecht is'), de risico's afdoen of bagatelliseren ('Ik krijg geen ongeluk wanneer ik teveel drink, dat gebeurt mij niet'), maar dit speelt bij mechanismen als nudging en rolmodellen geen rol. Het gedrag wordt buiten deze rationele overwegingen om toch beïnvloed, wat een groot voordeel kan zijn, zeker bij een puberale doelgroep die van nature graag weerstand biedt tegen verstandige boodschappen.

Naast de maatregelen die in het huidige programma genoemd zijn, biedt ook het uitvoeren van positieve bekrachtiging in reactie op gewenst gedrag kansen. Dit belangrijke mechanisme in de gedragstheorie is de basis van veel handavingsmaatregelen: op ongewenst gedrag volgt een negatieve consequentie (straf, boete). De positieve variant zou echter binnen deze gedragslijn kansen bieden om gewenst gedrag te belonen en stimuleren. Dit kan eventueel ook in een spelelement gegoten worden – gamification – bijvoorbeeld gerelateerd aan school, sociale media of een mobiele app. Het zou hierbij gaan om het belonen van verstandig alcohol gebruik, waarbij ook ouders betrokken zouden kunnen worden om dit te monitoren en controleren. Hierbij zou ook gedacht kunnen worden aan meer directe beloning van gewenst gedrag tijdens het uitgaan (zie ook 4.2.2 bijvoorbeeld), prijzen voor vriendengroepen die zich heel goed gedragen in de horeca (vgl. employee of the month).

4.5 Referenties

Anderson, P., Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2009). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373.

Reviewartikel dat de effectiviteit en kosteneffectiviteit van beleid en programma's beschouwt op het gebied van alcohol gerelateerde schade (harm). Diverse type maatregelen worden betrokken waaronder educatie en informatie, beschikbaarheid van alcohol en gemeenschapsmaatregelen. De reviewers maken gebruik van systematische reviews en meta-analyses om tot hun bevindingen te komen.

Behavioral Insights Team (2013). Applying Behavioral Insights to Organ Donation: preliminary results from a randomized controlled trial. Cabinet Office

Artikel over RCT waarin verschillende nudges om mensen te bevorderen orgaandonor te worden getest zijn op effectiviteit.

Beurden, E. van, Reilly, D., Dight, R., Mitchell, E., & Beard, J. (2000). Alcohol brief intervention in bars and taverns: a 12-month follow up study of Operation Drinksafe in Australia. *Health Promotion International*, 15.

Artikel over studie van de effecten van een kortdurend alcohol programma. Voor en nametingen werden verricht op diverse uitkomsten waaronder alcohol consumptie en binge drinken.

Bolier, L., Voorham, L., Monshouwer, K. & Hasselt, N. van (2011). Alcohol and Drug Prevention in Nightlife Settings: A Review of experimental Studies. *Substance Use and Misuse*, 46, 1569–1591.
Review over 21 artikelen waarin 17 onderzoeken worden gerapporteerd. Twee derde van de studies maakte gebruik van een controlegroep vergelijking.

Byrne, R.W., & Russon, A. E. (1998) Learning by imitation: a hierarchical approach. *Behavioral and Brain Sciences*, 21, 667 – 721.
Theoretisch artikel over sociaal leren en imitatie.

Chernev, A., The Dieter's Paradox, *Journal of Consumer Psychology* (2010),
doi:10.1016/j.jcps.2010.08.002.
Artikel over een studie naar de perceptie van consumenten (n= 934) van hun calorie inname bij het eten van ongezonde voeding, met en zonder toevoeging van een gezond voedingsmiddel. Er werd onderscheid gemaakt tussen personen die bewust met hun gewicht bezig waren, en personen die dat niet deden.

Elliot, Morleo & Cook. (2009). Identifying effective interventions for preventing underage alcohol consumption. Final report prepared for Wirral Drug and Alcohol Action Team.
Review van een selectie van systematische reviews over interventies gericht op preventie en reductie van alcohol gebruik en misbruik onder jongeren.

Ferwerda, H.B., Van Leiden, I.M.G.G., Arts, N.A.M., & Hauber, A.R. (2006). Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
Effectevaluatie van de Halt afdoening waarin 946 jongeren worden gevolgd nadat ze een strafbaar feit hebben gepleegd en naar Halt zijn verwezen door de politie. Door middel van een randomized controlled design zijn de jongeren in een Halt en niet Halt groep verdeeld. In het onderzoek is nagegaan wat de invloed van de Halt-afdoening is op recidive, ander gedrag en de attitude van de jongeren. Hiertoe zijn de jongeren uit de experimentele groep vergeleken met de jongeren uit de controlegroep.

Grocery cart choice architecture, 2010.<http://nudges.org/2010/08/13/grocery-cart-choice-architecture/>.
Website met beschrijving van het experiment.

Huang, G.C., Unger, J.B., Soto, D., Fujimoto, K., Pentz, M.A., Jordan-Marsh, M., & Valente, T.W. (2014). Peer Influences: The Impact of Online and Offline Friendship Networks on Adolescent Smoking and Alcohol Use. *Journal of Adolescent Health*, 54, 508 – 514.
Longitudinaal onderzoek over risicogedrag bij 1,563 jongeren. De invloed van online and offline vrienden werd onderzocht.

Just, D., & Wansink, B. (2009). Smarter lunchrooms: using behavioral economics to improve meal selection. *Choices*, 29.
Theoretisch artikel over het gebruik van behavioral economics bij het stimuleren van gezonder eetgedrag bij kinderen.

Komro, K.A. & Toomey, T.L. (2002). Strategies to Prevent Underage Drinking. *Alcohol Research & Health*, 26, 5-14.

Review artikel dat de effectiviteit van verschillende typen preventieprogramma's tegen drinken door minderjarigen beschrijft.

Koning, I.M., Vollebergh, W.A.M., Smit, F., Verdurmen, J.E.E., van den Eijnden, R.J.J.M., ter Bogt, T.F.M. et al. (2009). Preventing heavy alcohol use in adolescents (PAS): cluster randomized trial of a parent and student intervention offered separately and simultaneously. *Addiction*, 104, 1669-1678.

In een geclusterd randomized trial is de effectiviteit onderzocht van een leerling-interventie en een ouderinterventie zowel afzonderlijk als gecombineerd op het uitstellen van (zwaar) wekelijks drinken. Bijna 3000 eerste jaarsleerlingen (m leeftijd = 12.66, SD = 0.49) hebben gedurende 3 jaren deelgenomen aan het onderzoek.

Larimer, M.E., & Cronce, J.M. (2007). Identification, prevention, and treatment revisited: Individual-focused college drinking prevention strategies 1999–2006. *Addictive behaviors*, 32, 2439–2468.

Review van literatuur over individueel gerichte preventie en behandeling bij studenten. Bij de review werden 42 artikelen betrokken.

Marteau, T.M., Ogilvie, D., Roland, M., & Suhrcke, M. (2011). Judging nudging: Can nudging improve population health? *BMJ*, 342, 228 -265.

Theoretisch artikel over de waarde van nudges in de gezondheidssector.

Moreira, M.T., Smith, L.A., & Foxcroft D. (2009). Social norms interventions to reduce alcohol misuse in university or college students. *Cochrane Database Systematic Reviews*, 8.

Systematische review waarin 22 trials worden beschouwd van interventies waarin sociale normen worden gebruikt tegen alcohol misbruik door studenten.

Perkins, (2002). Social Norms and the Prevention of Alcohol Misuse in Collegiate Contexts. *Journal of Studies on Alcohol*, supplement 14.

Review van artikelen over de invloed van sociale normen op alcoholgebruik door studenten.

Petrie, J., Bunn, F., & Byrne, G. (2007). Parenting programmes for preventing tobacco, alcohol or drugs misuse in children <18: a systematic review. *Health Education Research*, 22, 177-191.

Systematische review van gecontroleerde studies over ouderinterventies gericht op preventie van roken, drinken en drugs gebruik onder kinderen onder de 18 jaar. De review beschouwt 46 artikelen over 20 studies.

Riper, H., van Straten, A., Keuken, M., Smit, F., Schippers, G., & Cuijpers, P. (2008). Curbing problem drinking with personalized-feedback interventions: a meta-analysis. *American Journal of Prevention Medicine*, 36.

Stichting Verantwoorde Alcoholconsumptie (2013). Factsheet januari 2013.

Korte factsheet met resultaten op het gebied van alcohol en verkeer.

Thaler, R.H., & Sunstein, C. (2008) *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press. Boek.

Vorst, H. van der, Engels, R., Meeus, W. en Dekovi, M. (2006).– The impact of alcohol-specific rules, parental norms about early drinking and parental alcohol use on adolescents' drinking behavior. In: *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47, 1299-1306.
Exploratief onderzoek naar de rol van regels over alcohol, normen van ouders over alcoholgebruik en eigen alcohol gebruik door ouders op het drinkgedrag van adolescenten. Longitudinaal onderzoek onder 416 gezinnen.

Walters, G.D. (2000) Behavioral self-control training for problem drinkers: a meta-analysis of randomized control studies. Behavior Therapy, 2000, 31, 135–149.
Meta analyse van 17 studies over zelfcontrole training gericht op alcoholmisbruik.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). Met kennis van gedrag beleid maken. Den Haag: WRR.

In dit rapport gaat de WRR in op de vraag wat de relevantie is van de nieuwe kennis voor de beleidsvorming van de overheid. Daarbij komt ook de vraag aan de orde hoe 'het gedragswetenschappelijke perspectief' kan worden verankerd in de processen van de overheid. Is het bijvoorbeeld een goed idee een speciale gedragseenheid op te richten? Bovendien staat de WRR stil bij mogelijke normatieve bezwaren tegen het instrument nudging. Hoe ernstig moeten we die bezwaren nemen? Ook werpt de raad nieuwe vragen op. Kunnen mensen wel altijd goed omgaan met de vele keuzes die tegenwoordig op hen afkomen? En zo nee, welke beleidsconsequenties zou de overheid daaraan kunnen verbinden?

5 Marketing en verkoop

5.1 Maatregelen en beleidstheorie

In dit hoofdstuk worden de maatregelen die zich richten op de beïnvloeding van de marketing rondom alcohol en alcoholverkoop getoetst. De doelgroep van deze maatregelen is het algemene uitgaanspubliek tenzij anders vermeld.

Marketing

De maatregelen op het gebied van marketing maken gebruik van het achterliggende mechanisme dat het kopen van alcohol en het gebruik ervan stimuleert:

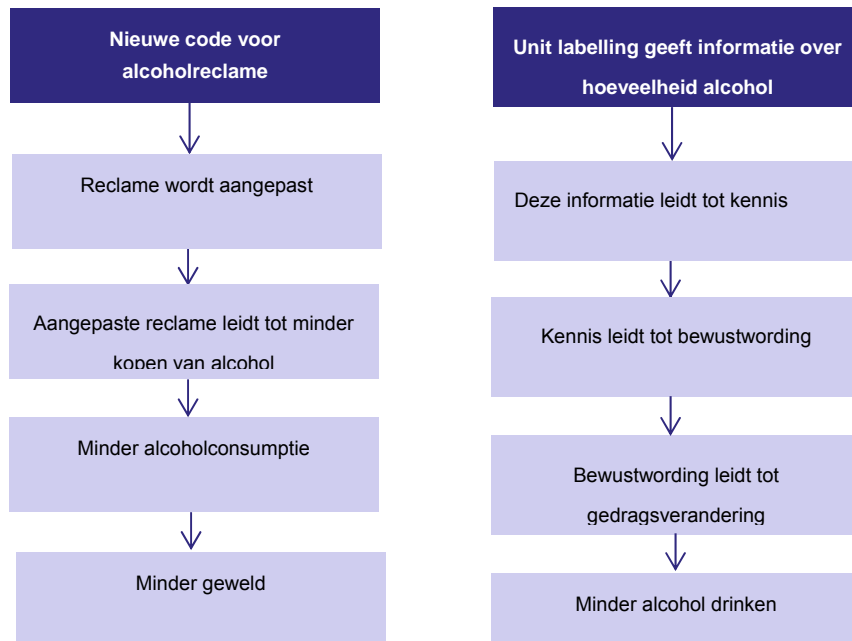
De industrialisering van de productie en de globalisering van de marketing en promotie van alcohol hebben zowel de wereldwijde consumptie verhoogd als de schade die hiermee geassocieerd wordt. (Rehm et al., 2009).

De omgekeerde redenering (minder of andere marketing leidt tot minder alcoholconsumptie) is het achterliggende mechanisme voor de volgende maatregelen:

- ontwikkelen en toepassen nieuwe code voor reclame en sponsoring;
- marketing altijd leeftijdsbewust;
- invoeren 'unit labelling'.

Schematisch weergegeven zien deze beleidstheorieën er als volgt uit:

Reguleren verkoop

De maatregelen gericht op het reguleren van de verkoop zijn gebaseerd op het mechanisme dat goedkoper aanbieden van alcohol leidt tot hogere consumptie. Het betreft de volgende maatregelen.

- tegengaan overdreven stuntprijzen/verhogen prijzen;
- ontwikkelen en invoeren veilig format voor happy hours (ook hier: afwisselen met water – gratis);
- verlaging verkochte eenheden alcohol waar mogelijk.

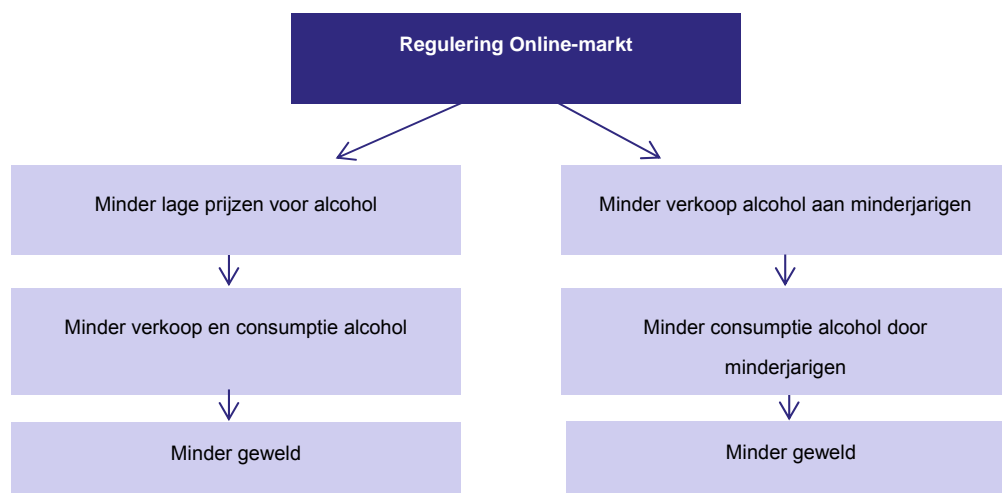
We vatten deze drie maatregelen in een schema samen:

Tegengaan online markt voor alcohol

Ten slotte wordt ook het tegengaan van een onbeheersbare online-markt voor alcohol als mogelijke maatregel genoemd. De achterliggende beleidstheorie heeft twee componenten. In de eerste plaats kan ook hier prijs een rol spelen: via internet wordt alcohol goedkoper aangeboden. In de tweede plaats biedt de online-markt mogelijkheden voor minderjarigen om aan drank te komen.

In schema ziet de beleidstheorie er dus als volgt uit:

5.2 Toetsing maatregelen

5.2.1 Marketing

Ontwikkelen en toepassen nieuwe code voor reclame en sponsoring

De marketing van alcohol gebeurt steeds meer door middel van lifestyle advertenties in de belangrijke media, het linken van alcoholmerken aan sportieve en aan culturele activiteiten, sponsoring en gratis aanbiedingen en door reclameboodschappen op internet en mobiele telefoon. Uit longitudinaal en experimenteel onderzoek blijkt dat verschillende vormen van marketing effect hebben op de beginleeftijd van het drinken van alcohol bij jongeren en risicovolle drankpatronen (zoals binge drinking) (Anderson et al, 2009). De effecten van blootstelling aan marketing zijn cumulatief, vooral in een markt waar alcoholreclame veel voorkomt. Hierdoor gaan jongeren bijvoorbeeld meer drinken na hun 20e jaar terwijl over het algemeen het drinken na het 20^e jaar juist minder wordt (Anderson et al, 2009; Engels et al, 2009).

Overzichtsstudies wijzen uit dat het verbieden van alcoholreclame als maatregel een zeer kosteneffectieve interventie is in het reduceren van alcohol gerelateerde schade (Anderson et al, 2009). Het creëren van draagvlak onder fabrikanten en overheid is van groot belang om het verbieden van alcoholreclame in te voeren.

Ook lokaal kunnen gemeenten maatregelen nemen om het reclameklimaat vorm te geven. Via de Algemene Plaatselijke Verordening kunnen voorwaarden worden gesteld aan de wijze waarop reclame plaats mag vinden binnen de gemeente. Dat betekent dat de hoeveelheid en de aard van de reclame door de gemeente gereguleerd kan worden. Zo hebben de gemeente Utrecht en stadsdeel centrum van Amsterdam in 2003 besloten alcoholreclame op steigerdoeken niet meer toe te staan. De reusachtige omvang van de steigerdoeken en de confrontatie met jeugdige bezoekers van de binnenstad deed de gemeenten ertoe besluiten om deze vorm van alcoholreclame te verbieden (Gemeente Amersfoort, 2011).

In Amerika wordt sociale marketing steeds meer gebruikt als basis voor publieke gezondheidsstrategieën om vrijwillig lifestyle gedrag te beïnvloeden zoals roken, drinken etc. In een overzichtsstudie naar de invloed van 54 sociale marketinginterventies werd bewijs gevonden dat deze sociale marketingtechnieken effectief zijn voor verschillende gedragingen en in verschillende omstandigheden en hierdoor zowel overheidsbeleid als de professionele praktijk kunnen beïnvloeden (Stead et al. 2007).

Marketing altijd leeftijdsbewust

In een meta-studie van zeven longitudinale onderzoeken vond men dat een grotere blootstelling aan alcoholreclame gerelateerd is aan het significant vaker starten met drinken door jonge non-drinkers (Smith et al, 2009). Ook bleek dat bij jonge drinkers een verhoogde frequentie van tv kijken en muziekvideo's kijken significant gerelateerd was aan de hoeveelheid alcohol die ze drinken als ze uitgaan (Smith et al, 2009).

Ook bleek dat 11-jarigen die het vaakst blootgesteld worden aan onder andere bierreclame en advertenties, alcohol advertenties in magazines en bierpromotie in winkels, 50% meer kans hebben om drinkers te worden dan de jeugd die het minst hieraan wordt blootgesteld (Smith et al, 2009)

Invoeren 'unit labelling'

In Engeland heeft de regering een richtlijn opgesteld voor verstandig drinken voor volwassenen: ze gebruiken hiervoor een eenheid (unit). De unit wordt gedefinieerd als 8g (1cl) pure alcohol en de aanbeveling is dat mannen niet meer dan 3-4 units per dag en vrouwen niet meer dan 2-3 units per dag drinken. De unit wordt aangegeven op het label van fles, blik of pak.

In een Engels onderzoek naar de bekendheid van de mensen met units (Webster-Harrison et al, 2002) bleek dat 59% van de mensen de etiketten leest, 93% van de mensen een voorstander is van unit labelling, 46% geen idee had wat de juiste maatstaven zijn voor veilig drinken. De conclusie uit dit onderzoek is dat unit labelling duidelijk moet zijn qua inhoud en de letters groot genoeg moeten zijn om te lezen, en dat de regering er goed aan zou doen dit verplicht te stellen. Er is niet onderzocht of mensen hun drinkgedrag aanpassen door de unit labelling of de adviezen opvolgen.

voorbeeld unit label

Conclusie

Maatregelen die de blootstelling aan alcoholreclame verminderen zijn bewezen effectief met name voor minderjarigen en jong volwassenen. Randvoorwaardelijk is voor invoering van dergelijke maatregelen draagvlak nodig onder fabrikanten en overheden die regelgeving moeten opstellen. Bij lokale regelgeving op het gebied van alcoholmarketing is dit gemakkelijker te bewerkstelligen – omdat er minder partijen bij betrokken zijn en de schaalgrootte kleiner is – dan op landelijk niveau. Van unit labelling is het effect nog niet onderzocht; aangezien de achterliggende beleidstheorie gebruik maakt van het idee dat kennis via veranderingen van attitude zal leiden tot gedragsverandering is de kans op effectiviteit van deze maatregel gering.

5.2.2 Regulering verkoop

Tegengaan overdreven stuntprijzen

Er is veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen prijsniveau en alcoholconsumptie. Hieruit blijkt dat het duurder maken van alcohol een bijzonder kosten-effectieve maatregel in het reduceren van alcohol gerelateerde schade is (Anderson et al, 2009). Ook in verschillende andere studies wordt aangegeven dat een verhoging van de alcoholprijs tot minder alcohol gebruik en minder alcohol gerelateerde schade leidt (Gallett, 2007; Wagenaar et al, 2009; Pan & Fang, 2006; Matthews et al,

2006; Parry et al, 2003). Verder blijkt dat verhoging van de prijzen leidt tot een verhoogde startleeftijd van drinken en binge drinking vermindert (Cook, 2007). Het effect van prijsverhoging door belasting kan wel teniet gedaan worden door illegale productie van alcohol, belastingontduiking en illegale handel. Andersom is ook aangetoond dat met het verlagen van de alcoholbelasting en prijzen van alcohol de verkoop, de consumptie en de alcohol gerelateerde schade toenemen (Rabinovich et al, 2009).

Voor de prijsverhoging van alcohol is draagvlak een belangrijke voorwaarde. In Engeland besloot de regering om voorlopig de *multi-buy promotions* and *minimum unit price* nog niet aan te pakken en de industrie zelf met een voorstel te laten komen (Controlling the sale and supply of alcohol, UK Government Policies 2013). Overigens blijkt, bijvoorbeeld op het terrein van gezonde voeding, dat vrijwillige overeenkomsten met de industrie (met de dreiging van wetgeving) minder effectief zijn dan wetgeving (Marteau et al, 2011). Uit een onderzoek in Engeland naar het verminderen van het zoutgehalte van voedingsproducten leverde de vrijwillige overeenkomst met de voedingsindustrie een 0.9 % verlaging op. In een land als Finland, waar de regering de wetgeving aanpaste, werd een verlaging van zoutgehalte van 3.4% bereikt.

Ontwikkelen en invoeren veilig format voor happy hour

Er zijn geen onderzoeken gevonden naar de toepassing van een veilig format voor happy hour. Het is in Nederland aan de gemeenten om een verbod in te stellen tegen het stutten met prijzen tijdens happy hour of een format te verzinnen om veilig en beter om te gaan met het fenomeen happy hour. Uit de onderzoeken naar de prijs van alcohol hierboven bleek al dat de prijs van alcohol van invloed is op de hoeveelheid alcoholgebruik en alcohol gerelateerde agressie.

In Rotterdam is in december 2012 een einde gekomen aan het 'happy hour' in de twee drukste uitgaansgebieden: Oude Haven en Stadhuisplein. De horeca-eigenaren en de gemeente ondertekenen hierover een afspraak (<http://www.hetccv.nl/nieuws/2012/12/einde-aan-happy-hour-drukke-rotterdamse-uitgaansgebieden.html>). De effecten van deze maatregel in Rotterdam zijn niet geëvalueerd (althans niet openbaar).

Verlaging verkochte eenheden alcohol waar mogelijk

Op Koninginnedag en Koningsdag (vanaf 2011) gebeurde het al in Amsterdam; winkels, particulieren en supermarkten mochten maar 1 alcoholische versnapering per klant verkopen. Door de verkoop van alcohol te beperken hoopt de gemeente het feest in de hand te houden. Hoewel deze feestdag sinds 2011 goed verlopen is, is er geen onderzoek verricht naar de relatie met de restrictie in de alcoholverkoop.

Conclusie

- Het verhogen van prijzen is bewezen effectief in het reduceren van alcoholconsumptie. Over het tegengaan van stuntprijzen zijn echter geen evaluatieonderzoeken gevonden. Er kan op grond van de relatie tussen prijs en alcoholconsumptie wel geconcludeerd worden dat deze maatregel veelbelovend is.
- In Rotterdam zijn in 2012 tussen horeca en gemeente afspraken gemaakt die hebben geleid tot het afschaffen van happy hours; er is geen onderzoek bekend naar het effect van deze maatregel. Gelet op de relatie tussen prijs en consumptie kan ook deze maatregel als

veelbelovend worden beschouwd. Hetzelfde geldt voor verlaging van verkochte eenheden alcohol.

5.2.3 Tegengaan onbeheersbare online markt voor alcohol

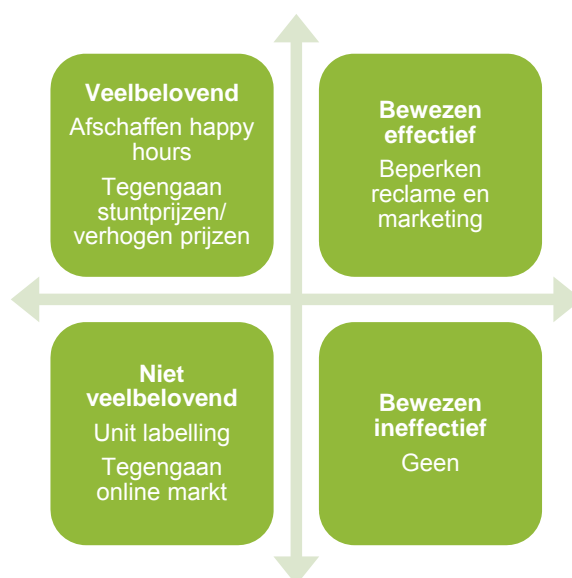
Uit een onderzoek van het ministerie van VWS uit 2014 blijkt dat jongeren vrijwel zonder problemen en zonder controle alcohol online kunnen bestellen

(<http://www.nrc.nl/handelsblad/van/2014/januari/21/onderzoek-vws-jongere-kan-online-makkelijk-alcohol-1337398>) . De online verkopers van alcohol controleren vrijwel nooit de leeftijd van de kopers.

Het onderzoek zelf werd in 2013 uitgevoerd, toen de minimumleeftijd voor het kopen van alcohol nog 16 jaar was. Bij geen van de vijftig kooppogingen via internet werd om een identiteitsbewijs gevraagd. Ook de bezorger vraagt bij aflevering niet om een identiteitsbewijs. Het toezichthouden is de taak van gemeenten, maar toezicht en handhaving blijken ingewikkeld online (Kamervragen, juli 2013 Ministerie van VWS). Ook in Amerika ondervinden online kopers van alcohol nauwelijks controle op leeftijd (Williams & Ribisl, 2012).

De ministeries van V&J, BZK en VWS bekijken de mogelijkheden om de verkoop van leeftijdsgebonden producten en diensten (alcohol, wapens, films, games) via internet zodanig in te richten, dat daarmee de naleving van de leeftijdsgrenzen kan worden verbeterd. Daarbij wordt gezocht naar een brede oplossing, waarmee het probleem over de gehele linie kan worden aangepakt. Een van de richtingen waarin wordt gedacht is de introductie van de zogenaamde eID, een elektronische identiteitskaart. Het is (nog) niet te voorspellen of deze maatregel inderdaad effectief zullen zijn in het beperken van de nadelige gevolgen van de online markt voor alcohol.

5.3 Conclusies

Op basis van de resultaten van de onderzoeken die in dit hoofdstuk genoemd worden, kan geconcludeerd worden dat van maatregelen die zich richten op reclame, sponsoring en marketing veel bekend is. Uit longitudinaal en experimenteel onderzoek is bewijs gevonden dat verschillende

vormen van marketing effect hebben op het beginnen met drinken bij jongeren en het hebben van risicovolle drankpatronen (binge drinking). Ook zijn de effecten van blootstelling aan marketing cumulatief. De implementatie van deze maatregelen is echter erg afhankelijk van draagvlak, dat niet altijd gemakkelijk te bereiken zal zijn gezien de (commerciële) belangen van betrokken partijen. Regelgeving op kleine schaal – lokaal binnen gemeenten – is hierin een mogelijke variant om mee te experimenteren, zodat op beperktere schaal draagvlak gecreëerd kan worden.

In de literatuur wordt bewijs gevonden dat het duurder maken van alcohol, het minder gemakkelijk maken om alcohol te kopen en het verbieden van alcoholreclame zeer kosteneffectieve interventies zijn in het reduceren van alcohol schade (Anderson et al, 2009).

Het invoeren van unit labelling wordt als informatief en nuttig gezien, maar er is geen bewijs dat dit invloed heeft op het drinkgedrag van mensen. Ook voor het invoeren van maximale eenheden wordt geen bewijs gevonden, net als voor een veilig format voor happy hour. Wel wordt het afschaffen van het happy hour als veelbelovende maatregel beschouwd.

Het tegengaan van de onbeheersbare online markt voor alcohol staat nog in de kinderschoenen. Een werkzaam format hiervoor moet nog geïntroduceerd worden. Voor deze maatregel kan nog geen oordeel worden gegeven.

5.4 Referenties

Anderson, P. Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2009). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373.

Reviewartikel dat de effectiviteit en kosteneffectiviteit van beleid en programma's beschouwt op het gebied van alcohol gerelateerde schade (harm). Diverse type maatregelen worden betrokken waaronder educatie en informatie, beschikbaarheid van alcohol en gemeenschapsmaatregelen. De reviewers maken gebruik van systematische reviews en meta-analyses om tot hun bevindingen te komen.

Engels R.C.M.E., Hermans R., Baaren R.B. van, Hollenstein T.& Bot S. M. (2009). Alcohol portrayal on television affects actual drinking behavior. *Alcohol*. 244-249.

Experimenteel onderzoek in Nederland naar het gebruik van alcohol door jong volwassen mannelijke proefpersonen na het zien van films of commercials waar alcohol in gedronken werd.

Gemeente Amersfoort (2011). Nota Alcoholreclame in de regio de vallei. Nota over het beperken van alcoholreclame in de openbare ruimte

Beschrijving van het project FrisValley dat is ontwikkeld door de regiogemeenten het alcoholgebruik onder jongeren tegen gaan.

Home Office (2011). The likely impacts of increasing alcohol price: a summary review of the evidence base

Een overzichtartikel dat een aantal andere onderzoeken naar de relatie tussen de prijs van alcohol en alcohol gerelateerd geweld op een rijtje zet

Matthews K, Shepherd J. & Sivarajasingham V. (2006). Violence-related injury and the price of beer in England and Wales

Een onderzoek naar de prijs van bier en het aantal zware verwondingen die geregistreerd zijn door 58 National Health Service Emergency Departments tussen 1995 en 2000. Een econometrisch model, gebaseerd op economie, socio-demografische en omgevingsfactoren werd ingeschat door middel van panel technique (dynamisch model waarbij dezelfde groep geïnterviewd wordt in meer dan 1 gebeurtenis).

Nut D.J. & Rehm J. (2013). Doing it by numbers: A simple approach to reducing the harms of alcohol

Overzichtsonderzoek naar de problemen met alcohol in Europa met een plan om de problemen aan te pakken op zowel persoonlijk als regeringsvlak.

Pridemore A.W. & Grubestic T.H. (2011). Alcohol Outlets and Community Levels of interpersonal Violence: space density, outlet type, and seriousness of Assault

Onderzoek naar de relatie tussen alcohol verkooppunten en geweld door middel van een ruimtelijk multilevel regressiemodel waarmee bepaald wordt of de ruimtelijke dichtheid van verkooppunten gerelateerd is aan de ruimtelijke dichtheid van zware aanvallen.

Rehm J., Mathers C., Popova S, Thavorncharoensap M., Teerawattananon Y. & Patra Y. (2009). Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol-use disorders. The Lancet, Volume 373

Overzichtsartikel dat de kosten van dood en ziekten door alcohol wereldwijd en in de 10 grootste landen op een rijtje zet. De mate van alcohol exposure en het voorkomen van alcohol gerelateerde afwijkingen worden op basis van gepubliceerde artikelen verkregen.

Smith L.A. & Foxcroft D.R. (2009). The effect of alcohol advertising, marketing and portrayal on drinking behavior in young people: systematic reviews of prospective cohort studies.

Overzichtsartikel van 7 longitudinale panelonderzoeken waarin in totaal 13 duizend jongeren tussen 10 en 26 jaar werden gevolgd. De onderzoeken evalueerden een reeks van verschillende alcohol advertenties en marketing blootstelling waaronder gedrukte en via televisie uitgezonden media.

Stead M., Gordon R., Angus K. McDermott L. A (2007). Systematic review of social marketing effectiveness. Health education, 107 (2) pp 126-191

Overzichtsartikel waarin 54 social marketing interventies worden bekeken op effectiviteit. De meeste onderzoeken zijn randomized control trials. Het artikel laat zien dat social marketing een effectief kader biedt voor gedragsinterventies.

Webster-Harrison P. J., Barton A.G., Sanders H.P., Anderson S.D. & Dobbs F. (2002). Alcohol Awareness and unit labelling, Oxford Journals 332-333

Onderzoek naar de kennis van respondenten over de basis verstandig drinken aanbevelingen en eenheden alcohol gebruikt bij diverse alcoholische drank in Engeland.

WHO (2009). Evidence for the effectiveness and cost-effectiveness of interventions to reduce alcohol-related harm. WHO Regional Office for Europe.

Overzichtsartikel van de WHO waarin wordt gereflecteerd op de (kosten) effectiviteit van interventies die zich richten op reductie van alcohol relateerde schade. Maatregelen van verschillende typen worden beschreven.

Williams R.S.& Ribisl K.M. (2012). Internet Alcohol Sales to minors, *Jama Pediatrics*, 166, no 9.

Cross sectioneel Onderzoek naar de mogelijkheid om alcohol te kopen online voor jongeren onder de legale leeftijdsgrens op 100 populaire verkoopsites. De conclusie is dat leeftijds verificatie procedures online niet voldoende zijn om alcohol aankopen van minderjarigen te voorkomen

6 Integrale aanpak uitgaansgeweld

6.1 Beleidstheorie

In praktijk bestaat de aanpak van uitgaansgeweld vaak uit een combinatie van maatregelen die in voorgaande hoofdstukken zijn behandeld. In de literatuur worden voor een integrale aanpak van alcohol gerelateerde problematiek verschillende termen gebruikt. In Angelsaksische literatuur komen we vaak het begrip ‘community-based programmes’ tegen en in Nederlandse literatuur wordt naast integrale aanpak soms gesproken van multi-component interventie¹¹.

In een zeer uitgebreide meta-studie van het Trimbos-instituut (Van Hasselt, 2011) waarin de focus ligt op het terugdringen van alcoholgebruik, wordt de volgende definitie gegeven:

“Multi-componenten interventies zijn programma’s die zich richten op twee of meer domeinen zoals het individu, het gezin, de school, de wijk/omgeving, de werkplek, of massa mediale campagnes. Wanneer een dergelijke interventie zich specifiek richt op een wijk of gemeenschap, spreken we van een wijkgerichte of community interventie.”

De term community-based geeft aan dat bij een integrale aanpak ook meerdere lokale organisaties betrokken zijn.

Als een integrale aanpak beschouwd wordt als een optelsom van de verschillende individuele maatregelen, is de achterliggende beleidstheorie eveneens een optelsom van de individuele maatregelen. Een dergelijke redenering gaat echter voorbij aan het achterliggende idee dat maatregelen elkaar versterken, anders en meer populair gezegd: het geheel is meer dan de som der delen. Deze boerenverstand-wijsheid vormt het belangrijkste uitgangspunt van een integrale aanpak. Empirisch wordt deze wijsheid onder meer ondersteund door de meta-evaluatie van Bolier e.a. (2011) waaruit blijkt dat voor veel maatregelen geldt dat meer gewenst effect (vermindering van alcohol gerelateerd geweld) wordt behaald als ze gecombineerd worden met handhavingsmaatregelen.

Het is echter onmogelijk om voor elke aparte integrale aanpak aan te geven waarom de betreffende specifieke mix van maatregelen leidt tot het terugdringen van alcohol gerelateerd geweld in uitgaansgebieden. Wel is het mogelijk om nog meer algemene uitgangspunten te benoemen die van invloed zijn op het succes van multi-component interventies.

Mede op grond van enkele goed gedocumenteerde voorbeelden van integrale projecten kunnen we aan het eind van dit hoofdstuk deze uitgangspunten c.q. randvoorwaarden benoemen.

6.2 Voorbeelden van integrale aanpakken

STAD-programma

Een bekend voorbeeld is het STAD (Stockholm Prevents Alcohol and Drugs Problems) programma in Zweden dat draaide van 1998 tot 2008. Gebaseerd op een programma uit Australië dat voorzichtig positieve resultaten had (Surfers Paradise programma, Homel & Clark, 1994), startte de overheid in Stockholm een multi-component interventie om alcohol-gerelateerd geweld te

Noot 11 In dit onderzoek gebruiken we zowel de term integrale aanpak als het begrip multi-component interventie.

verminderen. De aanpak bestond uit twee hoofdonderdelen: training aan barmedewerkers op gebied van 'verantwoord alcohol schenken' (*responsible beverage service*) en verscherpte handhaving van al bestaande regelgeving. De uitvoering van het project ging gepaard met samenwerking met de gemeenschap om het probleem breed onder de aandacht te brengen: er werd een adviesclub gevormd van verschillende partijen (politie, horecaondernemers, lokale politici) en er werd media-aandacht gegenereerd. Het project was effectief: het uitgaansgeweld nam met 29% af vergeleken met (controle)gebieden waar het project niet draaide (Wallin et al, 2003).

Een secundaire analyse (Mansdotter et al, 2007) van het onderzoek van Wallin toonde bovendien de kosteneffectiviteit van het STAD-programma aan. De kosten van het programma werden geschat op bijna 800.000 euro. De baten werden in beeld gebracht door de gemiddelde kosten (justitieel systeem, medische kosten en persoonlijke bezittingen) van een geweldsmisdrijf te berekenen en dat vervolgens te vermenigvuldigen met het aantal geweldsmisdrijven dat met het programma naar schatting was voorkomen. Deze batenberekening komt vervolgens uit op ruim 31 miljoen euro. Dat wil zeggen dat de baten ongeveer 39 keer zo groot waren als de kosten.

Cardiff

Een recenter voorbeeld is het project dat in Cardiff is ontwikkeld. Kern van het project is dat op basis van gedeelde informatie van politie en spoedeisende hulp (SEH) gericht maatregelen worden ingezet om geweld (waaronder uitgaansgeweld) terug te dringen (Florence et al, 2011).

Receptionistes van de SEH verzamelen van alle geweldsslachtoffers anonieme gegevens over plaats, datum, tijd en aard van het geweld. Eens in de maand bespreekt een ICT-medewerker van het ziekenhuis de data met een misdaadanalist. In combinatie met politie-informatie worden kaarten gemaakt van de concentraties van het geweld. Met deze kaarten wordt het veiligheidsbeleid opgesteld – bestaande uit onder meer de inzet van politie en camera's, het aanpakken van problematische kroegen, het verbeteren van nachtbussen en het autoluw maken van uitgaansgebieden.

In de politiestatistieken is het effect vooral zichtbaar in het aantal geweldsdelicten met letsel. Ten opzichte van 14 vergelijkbare steden was het risico hierop in Cardiff significant lager. Minder ernstig geweld werd juist vaker geregistreerd, mogelijk doordat agenten al konden ingrijpen voordat zaken uit de hand liepen. Doordat ze op de juiste tijd en op de juiste plaats waren.

Westfrisland

Een voorbeeld van een multi-component interventie in Nederland is het project Westfrisland¹² dat samenwerkende Westfriese gemeenten startten in 2007 om alcoholgebruik onder jongeren terug te dringen. De doelen waren het terugbrengen van de startleeftijd van drinken, het aantal jongeren dat alcohol gebruikt en de hoeveelheid alcohol en de overlast door jongeren. Het project bestond uit meerdere onderdelen, waaronder educatie aan ouders (op school), educatie aan jongeren (op school, kermis, thuis), professionals en vrijwilligers leren signaleren, media-aandacht en betere

Noot 12 Overigens worden in Nederland verschillende andere multi-component projecten in uitgaansgebieden uitgevoerd; een (overigens niet uitputtend) overzicht daarvan is te vinden op de site van het CCV. Deze projecten zijn echter niet of slechts oppervlakkig geëvalueerd.

regie op vergunningen en afspraken met horeca (Van den Aniel, A. en Fransen N., 2012). Uit deze procesevaluatie van het project worden de volgende lessen getrokken:

- De doelstellingen zijn nauwlettend gemonitord en de resultaten zijn (gestructureerd) in beeld gebracht.
- De positieve waardering van het project door betrokkenen komt met name door de zichtbare en enorme inzet van bestuurders, werkgroepen en uitvoerders van activiteiten.
- Het thema was goed en wetenschappelijk onderbouwd. Mensen zagen steeds meer de bewijzen van de schade van alcoholgebruik bij jongeren, wat van invloed was op de bewustwording bij jongeren en bij ouders zelf.
- De media pakten het thema groots op en daarmee werd de urgentie aangescherpt; alcoholpreventie was de 'talk of the town'.
- Niet onbelangrijk gedurende het project was de gunfactor. Betrokken partijen gunden het elkaar om profijt te hebben van hun inzet in het project
- Dat het bestuur nadrukkelijk de regie nam, was een belangrijke factor voor draagvlak voor het project. Het lost veel samenwerkingsproblemen op, en maatschappelijke partijen zijn eerder geneigd om mee te doen. Burgemeesters hebben daardoor meer speelruimte om beslissingen te nemen. Het onderliggende convenant versterkte de regierol.
- Op een aantal punten bevatte het plan van aanpak keuzes die politiek gevoelig lagen. Dat gold vooral de toegangstijden voor de horeca. De realisatie werd een persoonlijke missie voor de lokale politici en burgemeesters. Achteraf bezien heeft het dossier 'toegangstijden' te veel tijd geveerd en aandacht weggenomen van andere activiteiten.
- De samenwerking met ketenpartners van de GGD en de GGZ heeft ervoor gezorgd dat jongeren niet meer snel 'erdoorheen' glijpen. De jongeren die problemen hebben, zijn veel meer in het vizier.

De effecten van het Westfrisland project waren positief: de startleeftijd nam toe, het aantal jonge drinkers en overmatige drinkers nam af (Bouwmeester & Leerschool, 2010) en een dalende trend in het uitgaansgerelateerd geweld was zichtbaar. De resultaten moeten gezien worden als indicatief en kansrijk, er werd geen vergelijking gemaakt met controleregio's waardoor de invloed van andere factoren op het (drink)gedrag van jongeren niet kan worden uitgesloten. Ook is, net als in andere onderzoeken naar multi-component interventies, onbekend welke activiteiten precies bijdroegen aan de effecten.

Rotterdam programma drugs en alcohol

In Rotterdam is sinds 2009 ingezet op het terugdringen van alcohol- en drugsgebruik onder jongeren tot 23 jaar.

De inspanningen uit het programma zijn gericht op het voorkomen van vroeg-, vaak- en veelgebruik en het vroegtijdig aanpakken van risicogebruik en aanverwante problematiek. Dit gebeurt door:

- Grenzen stellen met beleid en regelgeving;
- Grenzen overdragen door het creëren van publiek draagvlak via voorlichting en educatie, het verhogen van normbesef;
- Grenzen bewaken door te zorgen voor naleving, met inzet van toezicht en handhaving.

De algehele doelstelling van het programma luidt: In 2014 is het gebruik van alcohol en drugs onder jongeren tot 23 jaar met 10% afgenomen ten opzichte van 2009/2010. Deze doelstelling is behaald. Het alcohol en drugsgebruik bij de referentiegroep (VO3) is gehalveerd in de

programmaperiode. Zo is het percentage dat in de afgelopen vier weken alcohol heeft gebruikt gedaald van 34% naar 15%. Steeds meer jongeren beginnen later met drinken, blijkt uit deze resultaten. Zo is het percentage jongeren dat op 14- of 15-jarige leeftijd al eens heeft gedronken afgenomen van 45% naar 27%. Ook het risicovolle drinken (binge-drinken) is gehalveerd: van 18% in 2009/2010 naar 9% eind 2013.

De indicator ten behoeve van verbetering naleving luidt: In 2014 is de naleving in de hotspotgebieden gestegen met 10%. Onder naleving wordt verstaan: het niet schenken aan jongeren onder de 16 jaar en het niet doorschenken aan jongeren die onder invloed zijn van alcohol. Deze indicator is gemeten op basis van extern onderzoek in uitgaansgebieden, supermarkten en sportkantines waar veel jongeren komen. De naleving van leeftijdsgrenzen is gestegen met 26% en 9 procentpunten: van 34% naar 43%. Naleving van niet schenken bij dronkenschap is gestegen met 46% en 7 procentpunten: van 13% naar 30%. In hoeverre de gevolgde aanpak ook heeft bijgedragen aan reductie van geweld in uitgaansgebieden is helaas niet onderzocht.

Kwaliteitsmeter Veilig Uitgaan

De integrale aanpak van geweld in uitgaansgebieden wordt sinds enige jaren in Nederland gestimuleerd door de 'Kwaliteitsmeter Veilig Uitgaan (KVVU)'. De KVVU helpt gemeenten, horecaondernemers en politie samen de veiligheid in een uitgaansgebied te verbeteren. In zes stappen worden de betrokken partijen samengebracht, de veiligheidsproblemen geanalyseerd en maatregelen geselecteerd en uitgevoerd. KVVU zorgt hierbij voor structuur en maakt inzichtelijk welke inspanningen er nodig zijn.

De KVVU is geschikt voor elk uitgaansgebied. De samenwerking tussen lokale partijen, zoals de gemeente, politie, horeca en Openbaar Ministerie en natuurlijk het uitgaanspubliek. Naast deze partijen kan gedacht worden aan de brandweer, de GGD, het lokale jongerenwerk, bureau HALT, verhuurders van horecagelegenheden en particuliere beveiligingsbedrijven.

Sinds de invoering van de KVVU in Nederland (2003) telt Nederland 79 geregistreerde KVVU-gebieden verspreid over het land. Sinds kort bestaat ook de mogelijkheid dat gemeenten een certificaat behalen.

In Rotterdam is dit certificaat recent behaald voor het uitgaansgebied Oude Haven¹³.

In 2011 is de kwaliteitsmeter Veilig Uitgaan in opdracht van het WODC geëvalueerd (Gosepa et al, 2012). Door de onderzoekers is op grond van een literatuuronderzoek bepaald welke maatregelen al dan niet als effectief of veelbelovend gekwalificeerd kunnen worden en vervolgens is nagegaan welke van deze maatregelen in 22 KVVU-gemeenten werden uitgevoerd. Hieruit bleek dat van de 179 maatregelen er 18 (10%) als effectief zijn gekwalificeerd en 17 (10%) als veelbelovend. In hoeverre de KVVU-aanpak in zijn totaliteit als effectief kan worden beoordeeld is niet onderzocht. Wel blijkt dat in een aantal KVVU's niet wordt voldaan aan randvoorwaarden die belangrijk zijn voor een effectieve aanpak. Zo worden in het onderzoek de volgende constatering gedaan:

- Bij de samenwerkingsverbanden bestaat weinig kennis over effectief uitgaansbeleid.

Noot 13 Voor meer informatie, zie: www.ccv-secondant.nl/magazine/secondant-2/de-vele-gezichten-van-veilig-uitgaan

- Maatregelen worden niet gekozen om hun effectiviteit maar om andere redenen.
- In verschillende KVVU's is de samenwerking tussen partners weinig intensief.

6.3 Voorwaarden voor een succesvolle integrale aanpak

Het CCV heeft een handboek kwaliteitsmeter veilig uitgaan opgesteld. In dit handboek wordt beschreven hoe een integrale aanpak van veilig uitgaan ontwikkeld kan worden. Kort samengevat zijn daarin de volgende elementen van groot belang:

- Het betrekken van de relevante partijen: “Het selecteren, overtuigen en betrekken van de juiste deelnemers zijn de belangrijkste voorwaarden voor het ontwikkelen van een duurzame KVVU.”
- Een gezamenlijke, breed gedragen visie vergroot de steun van de betrokken partijen en verduidelijkt de betekenis van de samenwerking. Dat begint met eenzelfde visie op de problematiek, zoals de aard en omvang van het vraagstuk en de te nemen maatregelen.
- Er wordt gebruik gemaakt van beschikbare kennis over effectieve en veelbelovende maatregelen.
- Belangrijkste randvoorwaarden voor de nodige stabiliteit van het samenwerkingsverband zijn: voldoende financiële middelen en regelmatig overleg in een projectgroep tussen de samenwerkende partijen.
- De projectgroep moet niet te groot zijn.
- Regelmatig samenzijn maakt medewerkers in de uitvoering tot bondgenoten.
- Een sterke projectleider met het vermogen verbindingen te leggen tussen de betrokken organisaties, die vaak verschillende belangen hebben.
- Gezaghebbende vertegenwoordigers van gemeente (burgemeester of wethouders) en plaatselijke horeca die uitdragen dat zij de aanpak belangrijk vinden.
- Een veiligheidsanalyse waarmee de problematiek goed in kaart gebracht wordt; de te nemen maatregelen kunnen daarmee gericht worden op de specifieke problemen die in het gebied spelen. De aanpak moet met andere woorden probleemgericht zijn.
- Een kort plan van aanpak met SMART-doelstellingen en helder vastgelegd welke activiteiten door wie wanneer uitgevoerd zullen worden.

Er kunnen op grond van de evaluaties van de in dit hoofdstuk beschreven integrale projecten nog twee voorwaarden worden toegevoegd:

- Informatie gestuurd werken: tijdens de uitvoering moet goed de voortgang worden gemonitord en op grond van (nieuwe) informatie worden bijgestuurd.
- De betrokkenheid van de horeca kan worden versterkt als deze ook is gericht op onderdelen waar zij zelf mogelijkheden zien: geen alcohol onder de 16, niet schenken bij overmatig gebruik en deurbeleid bij overmatig gebruik.

6.4 Conclusies

Op grond van de beschreven voorbeelden kan geconcludeerd worden dat integrale projecten kunnen leiden tot het terugdringen van alcoholgebruik door jongeren en ook tot een reductie van alcohol gerelateerd geweld in uitgaansgebieden. De mate van effectiviteit hangt samen met een aantal randvoorwaarden die als volgt samengevat kunnen worden:

- goede en efficiënte samenwerking tussen belangrijkste samenwerkingspartners, waaronder gemeente, horecaondernemers en politie;
- voldoende financiële middelen;
- draagvlak onder horecaondernemers voor het leveren van een bijdrage aan de uitvoering van maatregelen;
- een probleemgerichte en informatie gestuurde werkwijze.

Ten slotte valt met name aan de Nederlandse voorbeelden op dat vooral maatregelen uit de handhavingsslijn gecombineerd worden met maatregelen uit de gedragsbeïnvloedingslijn.

6.5 Gebruikte literatuur

Andel, A. van den & Fransen, N. (2012). De geest uit de fles, toekomstgerichte quickscan WestFriesland, Amsterdam, DSP-groep.

Procesevaluatie van het project Westfrisland, door middel van interviews met betrokkenen zijn de belangrijkste lessen opgetekend.

Bolier, L., Voorham, L., Monshouwer, K. & Hasselt, N. van (2011). Alcohol and Drug Prevention in Nightlife Settings: A Review of experimental Studies. *Substance Use and Misuse*, 46, 1569–1591. Review over 21 artikelen waarin 17 onderzoeken worden gerapporteerd. Twee derde van de studies maakte gebruik van een controlegroep vergelijking.

Bouwmeester, J. & Leerschool, L. (2010). Effectmeting Project Jeugd en Alcohol in WestFriesland, Hoorn, I&O Research.

Effectmeting door middel van diverse metingen onder jongeren in het projectgebied voorafgaand aan de start van het project en gedurende het project.

Florence, C., shepherd, J., Brennen, L. en Simon, T. (2011). Effectiveness of anonymized information sharing and use in health service, police and local government partnership for preventing violence relate injury: experimental study and time series analysis. *British medical Journal*.

Artikel over de effectiviteit van het project in Cardiff door middle van voor- en nameting op basis van politiegegevens met controlegebied.

Hasselt, N. van (2011). Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren. Utrecht: Trimbos-instituut.

Rapportage geeft een overzicht van effectieve beleidsmaatregelen en interventies gericht op preventie van schadelijk alcoholgebruik. Maatregelen en interventies die gericht zijn op het voorkomen en verminderen van alcoholgebruik zijn geïnccludeerd. Daarnaast worden maatregelen en interventies beschreven die leiden tot vermindering van de schadelijke gevolgen van alcoholgebruik. De schrijver van de rapportage maakt gebruik van literatuuroverzichten en reviews.

Hamel, R., Clark, J. (1994). The prediction and prevention of violence in pubs and clubs. School of Justice Administration, Griffith University, Brisbane Australia.

Studie met behulp van kwantitatieve methoden naar de relatie tussen situationele factoren en management van bars enerzijds en geweld anderzijds.

Mansdotter, A.M., Rydberg, M.K., Wallin, E., Lindholm, L.A. en Andréasson, S. (2007). A cost effectiveness analysis of alcohol prevention targeting licensed premises. European Journal of Public Health, Vol. 17, No. 6, 618-623.

Een secundaire analyse van de data die gepresenteerd zijn in de evaluatie van het STAD-programma.

Wallin, E., Norström, T., Andréasson, S. (2003). Alcohol prevention targeting licensed premises: a study of effects on violence.

Effect-evaluatie van een integral preventieprogramma om alcohol gerelateerd geweld in Stockholm tegen te gaan.

7 Conclusies

Overkoepelende conclusies

Kort samengevat kunnen de antwoorden op de onderzoeksvragen als volgt worden samengevat:

- De maatregelen uit lijn 1 zijn nog weinig uitgetoetst of /en slechts in beperkte mate geëvalueerd, maar wel veelbelovend.
- Bij maatregelen uit lijn 2 (handhaving) valt op dat de betrokkenheid van de horeca bij handhaving met name in het buitenland grondig is geëvalueerd. Onder de voorwaarden dat training van personeel gecombineerd wordt met handhavingsactiviteiten (controles) en er draagvlak is bij horecaondernemers is hier sprake van een effectieve maatregel die in Nederland navolging verdient. Een combinatie met het in Engeland populaire Pubwatch-programma verdient overweging.
Daarnaast zien we de afgelopen jaren nieuwe vormen van handhaving ontstaan die vaak veelbelovend zijn. Het is wenselijk dat deze maatregelen de komende tijd goed geëvalueerd gaan worden zodat kaf en koren van elkaar gescheiden kunnen worden.
- De maatregelen uit de derde lijn zijn op zichzelf staand niet effectief om alcoholgebruik te verminderen. Bewustmaking van risico's van alcoholgebruik via massamediale campagnes of via voorlichting op school blijken niet effectief om gedrag te veranderen. Massamediale campagnes kunnen wel zinvol zijn in combinatie met andere maatregelen bijvoorbeeld om publiek te informeren over nieuwe handhavingsmaatregelen of om lokale preventieprogramma's te ondersteunen.
Kanttekening is dat de kosten van traditionele massamediale campagnes groot zijn. Voorlichting op school kan effectief zijn als dit anders wordt ingevuld dan het bewust maken van risico's, bijvoorbeeld door jongeren weerbaarder te maken tegen de sociale invloed van leeftijdsgenoten. Daarmee komen we op het terrein van de vierde lijn.
- De maatregelen in de vierde lijn die zich richten op bewuste gedragsbeïnvloeding zijn bewezen effectief. Met de maatregelen die zich richten op onbewuste gedragsbeïnvloeding is minder ervaring en deze zijn dan ook nog zelden geëvalueerd. Deze maatregelen worden wel als veelbelovend beschouwd. Aan onbewuste gedragsbeïnvloeding kleven wel ethische vraagstukken.
- De maatregelen in de vijfde lijn zijn effectief (beperken reclame en marketing) of veelbelovend (tegengaan stuntprijzen, format voor happy hours). We zien dit soort maatregelen in Nederland nog weinig toegepast worden; draagvlak bij horecaondernemers is een noodzakelijke voorwaarde.
- Integrale projecten waarin maatregelen uit verschillende lijnen gecombineerd worden, blijken vaak succesvol te zijn. In Nederland zien we bij dit soort projecten vooral combinaties van maatregelen uit de lijnen 2 en 4. Het verdient zeker aanbeveling in deze aanpakken ook maatregelen uit de eerste en vijfde lijn in te gaan zetten.

De conclusies (en daarmee de bewustwording van de onderzoeksvragen) worden weergegeven in het onderstaande schema.

Overzicht effectieve en veelbelovende maatregelen

Categorie	Maatregelen	Doelgroep	Randvoorwaarden
LIJN 1			
EFFECTIEF	Geen		
VEELBELOVEND	Variatie in uitgaan	Uitgaanspubliek	Langetermijnaanpak
	Inrichting uitgaansgebieden	Uitgaanspubliek	Kosten en benodigd draagvlak afhankelijk van type inrichtingsmaatregelen
	Zintuigbeïnvloeding	Uitgaanspubliek	In buitenruimte relatief eenvoudig te realiseren; effect is moeilijk in te schatten. In horecagelegenheden is draagvlak ondernemers cruciaal. Soms zijn er juridische haken en ogen
LIJN 2			
EFFECTIEF	Interventie na alcoholmisbruik	Drinkers die in ziekenhuis belanden/aangehouden worden	Meeste effect bij gebruik boostersessie en persoonlijk feedback over alcoholgebruik
	Training barpersoneel	Uitgaanspubliek	Ondersteuning van de leiding van horecaondernemers en in combinatie met handhaving verbod op doorschenken
VEELBELOVEND	SwipID	Jongeren onder de 18	Draagvlak bij ondernemers
	SUS-teams	Uitgaanspubliek	Tamelijk kostbaar door grote personeelsinzet. Handhavers moeten aan nodige competenties voldoen.
	Vergroten groepscontrole	Jongeren	Draagvlak en goede organisatiegraad jongerenorganisatie
	Collectieve horecaontzegging	Uitgaanspubliek dat zich misdragen heeft	Draagvlak bij horecaondernemers. Goede controle op verbod.
	Pubwatch	Uitgaanspubliek	Draagvlak bij horecaondernemers
	Invoering stewards	Uitgaanspubliek	Zie sus-teams
	Openbare Orde Team	Uitgaanspubliek	Zie sus-teams
LIJN 3			
	Geen		

LIJN 4			
EFFECTIEF	Zelfbeheersing	Alle doelgroepen	Face to face of gericht via internet gegeven Presenteren sociale normen
	Persoonlijke feedback	Jongvolwassenen, probleemdrinkers	
WISSELEND EFFECTIEF	Ouder interventies	Minderjarigen, vooral leeftijd overgang basis- voortgezet onderwijs	Richten op actieve ouderbetrokkenheid en vergroten opvoedingsvaardigheden Betrekken van ouders bij schoolinterventies Hoge opkomst onder ouders bevorderen
VEELBELOVEND	Nudges	Veelbelovend in alle doelgroepen	Oppassen voor contra-nudges Combineren met regelgeving en handhaving Testen op averechts effect
	Sociale normen	Veelbelovend in alle doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	Rekening houden met ethische gevoeligheid
	Rolmodellen	Veelbelovend in alle doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	Zorgen voor aansprekende rolmodellen
	Alternatieve BOB	Veelbelovend in alle doelgroepen, specifiek minderjarigen en jongvolwassenen	
LIJN 5			
EFFECTIEF	Beperken reclame en marketing	Minderjarigen en jongvolwassenen	Creëren draagvlak fabrikanten en overheid Social marketing gebruiken
	Tegengaan stuntprijzen/ verhogen prijzen	Alle doelgroepen	Draagvlak Wetgeving
VEELBELOVEND	Tegengaan online markt	Veelbelovend vooral bij minderjarigen	Mogelijk maken handhaving
	Afschaffen happy hours	Veelbelovend vooral bij jongvolwassenen (uitgaanspubliek)	

Bijlagen

Bijlage 1 Literatuurlijst

Andel, A. van den & Fransen, N. (2012) De geest uit de fles, toekomstgerichte quickscan West-Friesland, Amsterdam, DSP-groep.

Anderson, P. Chisholm, D., & Fuhr, D.C. (2000). Effectiveness and cost-effectiveness of policies and programmes to reduce the harm caused by alcohol. *Lancet*, 373.

Babor, T.F., Caetano, R., Casswell, S., Edwards, G., Giesbrecht, N. & Graham, K. et al. (2003). *Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford:Oxford University Press.

Behavioral Insights Team (2013). Applying Behavioral Insights to Organ Donation: preliminary results from a randomized controlled trial. Cabinet Office

Bellis M.A., Andersons Z. en Hughes K. (November 2006). Effects of the Alcohol Misuse Enforcement Campaigns and the Licensing Act 2003 on violence, Liverpool, John Moores University.

Beurden, E. van, Reilly, D., Dight, R., Mitchell, E., & Beard, J. (2000). Alcohol brief intervention in bars and taverns: a 12-month follow up study of Operation Drinksafe in Australia. *Health Promotion International*, 15.

Van Hasselt, N. (2011). Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren. Utrecht: Trimbos-instituut.

Bolier, L., Voorham, L., Monshouwer, K. & Hasselt, N. van (2011). Alcohol and Drug Prevention in Nightlife Settings: A Review of experimental Studies. *Substance Use and Misuse*, 46, 1569–1591.

Bouwmeester, J. & Leerschool, L. (2010) Effectmeting Project Jeugd en Alcohol in West-Friesland, Hoorn, I&O Research.

Byrne, R.W., & Russon, A. E. (1998) Learning by imitation: a hierarchical approach. *Behavioral and Brain Sciences*, 21, 667 – 721.

CCV (2010). De tafel van elf. Een veelzijdig instrument.

Chernev, A., The Dieter's Paradox, *Journal of Consumer Psychology* (2010), doi:10.1016/j.jcps.2010.08.002.

Egmond, P.E. van, en Woldendorp, T. (2013). Quickscan veiligheid Haveneiland Breda, DSP-groep.

Clarke, R.V.G. (2002). Closing streets and alleys to reduce crime: should you go down this road? Washington: US Department of Justice.

Eysink Smeets M, Hof van het K. en Hooft van den A. (2010). Multisensory Safety zintuig beïnvloeding in de veiligheidszorg.

Eysink Smeets M., Hof van het K. & Zandbergen H.J. (2012). Zintuigbeïnvloeding en Veiligheid. Landelijke Expertisegroep Veiligheidspercepties.

Elliot, Morleo & Cook. (2009). Identifying effective interventions for preventing underage alcohol consumption. Final report prepared for Wirral Drug and Alcohol Action Team.

Engels R.C.M.E., Hermans R., Baaren R.B. van, Hollenstein T. & Bot S. M. Alcohol portrayal on television affects actual drinking behavior. Alcohol 2009; 244-249.

Ferwerda, H.B., Van Leiden, I.M.G.G., Arts, N.A.M., & Hauber, A.R. (2006). Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Florence, C., shepherd, J., Brennen, L. en Simon, T. (2011) Effectiveness of anonymized information sharing and use in health service, police and local government partnership for preventing violence relate injury: experimental study and time series analysis. British medical Journal.

Franken F., Selten E., Greef J. de & Mulder J. (2013). Nalevingsonderzoek Doorschenken. Gemeente Amersfoort (2011). Nota Alcoholreclame in de regio de vallei. Nota over het beperken van alcoholreclame in de openbare ruimte

Graham K., Osgood D.W., Zobrowski E., Purcell J., Gliksmann L., Leonard K., Parnanen K., Saltz R. & Toomey T. (2004). The effect of the Safer Bars programme on physical aggression in bars: results of a randomized controlled trial.

Green, J. & Plant, M.A. (2007). Bad bars: A review of risk factors. Journal of Substance Use, June 2007; 12(3) 157-189.

Grocery cart choice architecture, 2010.<http://nudges.org/2010/08/13/grocery-cart-choice-architecture/>.

Groot, L. de en Van der Land, M. (2012) Ingenomen en uitgehaald – Alcohol en geweld in Amsterdamse uitgaanssettings.

Gosepa et al. (2012). Kwaliteitsmeter veilig uitgaan: kennis over effectiviteit.

Hasselt van N., Laar van M. (2010). Onrust S. & Verdurmen J. Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren, Trimbos-instituut.

Home Office, The likely impacts of increasing alcohol price: a summary review of the evidence base, 2011.

Hamel, R., Clark, J. (1994). The prediction and prevention of violence in pubs and clubs. School of Justice Administration, Griffith University, Brisbane Australia.

Huang, G.C., Unger, J.B., Soto, D., Fujimoto, K., Pentz, M.A., Jordan-Marsh, M., & Valente, T.W. (2014). Peer Influences: The Impact of Online and Offline Friendship Networks on Adolescent Smoking and Alcohol Use. *Journal of Adolescent Health*, 54, 508 – 514.

Hughes K., Quigg Z., Eckley L., et al (2010) Environmental factors in drinking venues and alcohol-related harm: the evidence base for European intervention. Society for the Study of Addiction, *Addiction* 106.

Jones, L., James, M., Jefferson, T., et al. (2007). A review of the effectiveness and cost-effectiveness of interventions delivered in primary and secondary schools to prevent and/or reduce alcohol use by young people under 18 years old. Alcohol and schools: review of effectiveness and cost-effectiveness. NICE: main report (PHIAC 14.3a).

Just, D., & Wansink, B. (2009). Smarter lunchrooms: using behavioral economics to improve meal selection. *Choices*, 29.

Kelling, George L. en Wilson, James O. Broken windows: the police and neighbourhood safety. *Atlantic Monthly* 1982 Maart; 249 (3): 29-38.

Kenyon A., Wymer P. & Clark J. (2013). National Pubwatch, Leeds Metropolitan

Komro, K.A. & Toomey, T.L. (2002). Strategies to Prevent Underage Drinking. *Alcohol Research & Health*, 26, 5-14.

Koning, I.M., Vollebergh, W.A.M., Smit, F., Verdurmen, J.E.E., van den Eijnden, R.J.J.M., ter Bogt, T.F.M. et al. (2009). Preventing heavy alcohol use in adolescents (PAS): cluster randomized trial of a parent and student intervention offered separately and simultaneously. *Addiction*, 104, 1669-1678.

Koninklijke Horeca Nederland, Afdeling Utrecht. (2011). Evaluatie Werkwijze Collectieve Horeca Ontzeggingen Binnenstad utrecht

Larimer, M.E., & Cronce, J.M. 2007), Identification, prevention, and treatment revisited: Individual-focused college drinking prevention strategies 1999–2006, *Addictive behaviors*, 32, 2439–2468.

Lemmers, L., & Van Hasselt, N. (2014). Factsheet Alcohol en Uitgaansgeweld. Stand van zaken. Utrecht: Trimbos.

Mansdotter, A.M., Rydberg, M.K., Wallin, E., Lindholm, L.A. en Andréasson, S. (2007) A cost effectiveness analysis of alcohol prevention targeting licensed premises. *European Journal of Public Health*, Vol. 17, No. 6, 618-623.

Marteau, T.M., Ogilvie, D., Roland, M., & Suhrcke, M. (2011). Judging nudging: Can nudging improve population health? *BMJ*, 342, 228 -265.

Matthews K, Shepherd J. & Sivarajasingham V. Violence-related injury and the price of beer in England and Wales, 2006.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, (2008) Verkenning inzet en juridische mogelijkheden Mosquito.

Moreira, M.T., Smith, L.A., & Foxcroft D. (2009). Social norms interventions to reduce alcohol misuse in university or college students. *Cochrane Database Systematic Reviews*, 8.

Neighbours, C., Barnett, N., Rohsenow, D., Colby, S., Monti, P. (2010). Cost-effectiveness of a motivational intervention for alcohol-involved youth in a hospital emergency department. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 384-394.

Noye, Lonneke van, en Wittebrood, Karin, (2008) Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid. Sociaal Cultureel Planbureau.

Nut D.J. & Rehm J. Doing it by numbers: A simple approach to reducing the harms of alcohol. 2013 or drugs misuse in children <18: a systematic review. *Health Education Research*, 22, 177-191.

Perkins, (2002). Social Norms and the Prevention of Alcohol Misuse in Collegiate Contexts. *Journal of Studies on Alcohol*, supplement 14.

Petrie, J., Bunn, F., & Byrne, G. (2007). Parenting programmes for preventing tobacco, alcohol

Pridemore A.W. & Grubestic T.H. Alcohol Outlets and Community Levels of interpersonal Violence: space density, outlet type, and seriousness of Assault. 2011.

Rehm J., Mathers C., Popova S, Thavorncharoensap M., Teerawattananon Y. & Patra Y. Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol-use disorders. *The Lancet*, Volume 373, 2009.

Riper, H., van Straten, A., Keuken, M., Smit, F., Schippers, G., & Cuijpers, P. (2008). Curbing problem drinking with personalized-feedback interventions: a meta-analysis. *American Journal of Prevention Medicine*, 36.

Rossow & Baklien B. Effectiveness of Responsible Beverage Service: The Norwegian experiences, 2010.

Smit, E., Verdurmen, J. Monshouwer, K. & Smit, F. (2008). Family interventions and their effect on adolescent alcohol use: meta-analysis of randomised controlled trials in general populations. *Drug and Alcohol Dependence*, 97, 195-206.

Smith L.A. & Foxcroft D.R. (2009) The effect of alcohol advertising, marketing and portrayal on drinking behavior in young people: systematic reviews of prospective cohort studies.

STAP, Nederlands Instituut voor Alcoholbeleid (2007). Blaastesten om 'indrinken' te voorkomen. Utrecht: STAP.

STAP, Nederlands Instituut voor Alcoholbeleid, Greeft, J. de, F. Franken en W.E. van Dalen. (2014). Gemeentelijke uitvoering van de Drank- en Horecawet. Analyse stand van zaken.

Stead M., Gordon R., Angus K. Mcdermott L. A Systematic review of social marketing effectiveness. *Health education*, 107 (2) pp 126-191. 2007.

Stichting Verantwoorde Alcoholconsumptie (2013). Factsheet januari 2013.

Strack, F., & Deutsch, R. (2004) Reflective and impulsive determinants of social behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 220-47.

Tassone C., Martini B., Choo K.R. & Slay J. Mobile device forensics: a snapshot. *Trend & Issues in crime and criminal justice*, no 460 August 2013.

Thaler, R.H., & Sunstein, C. (2008) *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press. Boek.

Tobler, N.S., Roona, M.R., Ochshorn, P. Marshall, D.G., Streke, A.V. & Stackpole, K.M. (2000). School-based adolescent drug prevention programs: 1998 meta-analysis. *Journal of Primary Prevention*, 20, 275-336.

Veenhuis, T.D. (2012) De eerste effecten van de 'nieuwe' politieke aanpak in het uitgaansgeweld van de Goningse binnenstad. Scriptie onderzoek in het kader van de Master Recht en Bestuur aan de universiteit van Groningen.

Vijver, K. van der (2009). *Burgernet in de praktijk. De evaluatie van de pilot van burgernet*. Dordrecht, SMVP.

Vorst, H. van der, Engels, R., Meeus, W. en Dekovi, M. (2006).– The impact of alcohol-specific rules, parental norms about early drinking and parental alcohol use on adolescents' drinking behavior. In: *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47, 1299-1306.

Wal, S. ter. De vele gezichten van veilig uitgaan. In: *Secondant* 23 juli 2014.

Wallin, E., Norström, T., Andreasson, S. (2003). Alcohol prevention targeting licensed premiss: a study of effects on violence.

Walters, G.D. (2000) Behavioral self-control training for problem drinkers: a meta-analysis of randomized control studies. *Behavior Therapy*, 2000, 31, 135–149.

Webster-Harrison P. J., Barton A.G., Sanders H.P., Anderson S.D. & Dobbs F. Alcohol Awareness and unit labelling, 2002, *Oxford Journals* 332-333.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). Met kennis van gedrag beleid maken. Den Haag: WRR.

WHO (2009). Evidence for the effectiveness and cost-effectiveness of interventions to reduce alcohol-related harm. WHO Regional Office for Europe.

Williams R.S.& Ribisl K.M. Internet Alcohol Sales to minors. 2012. *Jama Pediatrics*, 166, no 9.

DSP-groep BV
Van Diemenstraat 374
1013 CR Amsterdam

T +31 (0)20 625 75 37
dsp@dsp-groep.nl
www.dsp-groep.nl

KvK A'dam 33176766

DSP-groep, opgericht in 1984, is een onafhankelijk landelijk bureau voor onderzoek, advies en management, met vijftig medewerkers. We werken in opdracht van overheden en maatschappelijke organisaties op regionaal, lokaal en (inter)nationaal niveau.

Werkvelden

De werkvelden waarop we de meeste expertise hebben opgebouwd zijn veiligheid, jeugd, sport, kunst en cultuur, onderwijs, openbare ruimte en groen, sociaal beleid, stedelijke vernieuwing, welzijn, wonen en wijkgericht werken.

Dienstverlening

We ondersteunen onze opdrachtgevers bij complexe vraagstukken. We kunnen onderzoek doen, een registratiesysteem of monitor ontwikkelen, een advies uitbrengen, een beleidsvisie voorbereiden, een plan toetsen of tijdelijk het management voeren. DSP-groep geeft ook trainingen, workshops en lezingen.

Meer weten?

Neem vrijblijvend contact met ons op voor meer informatie of om een afspraak te maken. Bezoek onze website www.dsp-groep.nl voor onze projecten, publicaties en opdrachtgevers.